

REVISTA
ROMÂNĂ
DE ISTORIA
DREPTULUI

02 | 2022

ROMANIAN
JOURNAL
OF LEGAL
HISTORY

FORUM IURIS
2022

SAPIENTIA

Redactori-șefi

- Prof. dr. Tamás Nótári (Universitatea Sapientia, România)
 - drept roman
 - istoria dreptului medieval
- Prof. dr. Emőd Veress (Universitatea Sapientia, România)
 - istoria dreptului modern
 - istoria comparată a dreptului

Colegiul de redacție

- Prof. dr. Marietta Auer (Germania)
- Prof. dr. Fethi Gedikli (Turcia)
- Prof. dr. Manuel Guțan (România)
- Prof. dr. Luigi Lacchè (Italia)
- Prof. dr. Marko Petrak (Croatia)
- Prof. dr. Srđan Šarkiđ (Serbia)
- Dr. habil. Tomasz Scheffler (Polonia)

Secretar de redacție

- Bence Zsolt Kovács

Publicat la solicitarea Departamentului de Științe Juridice
a Universității Sapientia de către Editura Forum Iuris

General Editors

- Prof. dr. Tamás Nótári (Sapientia University, Romania)
 - Roman Law
 - History of Medieval Law
- Prof. dr. Emőd Veress (Sapientia University, Romania)
 - History of Law in the Modern Age
 - Comparative Legal History

Editorial Board

- Prof. dr. Marietta Auer (Germany)
- Prof. dr. Fethi Gedikli (Turkey)
- Prof. dr. Manuel Guțan (Romania)
- Prof. dr. Luigi Lacchè (Italy)
- Prof. dr. Marko Petrak (Croatia)
- Prof. dr. Srđan Šarkiđ (Serbia)
- Dr. habil. Tomasz Scheffler (Poland)

Editorial Assistant

- Bence Zsolt Kovács

Cuprins

GABRIELLA ELEONORA BONYHAI

Naționalizarea proprietății private de către regimul comunist [RO](#) 5

IOSIF FRIEDMANN-NICOLESCU

Avocații în istoria culturii și civilizației. Chipuri și portrete din lumea
avocaturii românești [RO](#) 17

BENCE ZSOLT KOVÁCS

Animale în fața justiției (procese intentate împotriva animalelor în istoria
europeană) [RO](#) 31

GELLÉRT NAGY

Unificarea și armonizarea dreptului penal în Transilvania ca parte a României
între 1918 și 1937 [EN](#) 53

TAMÁS NÓTÁRI

Expunerea și tactica retorică în Pro Milone lui Cicero [RO](#) 63

BALÁZS SALLAI

Servitori atent supravegheați. Instituirea și dezvoltarea timpurie a dreptului
administrativ-disciplinar în Ungaria, în special în ceea ce privește
răspunderea funcționarilor municipali [EN](#) 87

ISTVÁN VALDMAN

Considerente privind analiza reformelor agrare din 1921 și 1945, respectiv a
cooperativizării agriculturii în România după 1949 [RO](#) 97

EMŐD VERESS

Renner, Dermata, Herbák, Clujana – Diferite iterații ale unei societăți
comerciale din secolul al XX-lea în Transilvania (1911–1948) [EN](#) 109

RECENZII 125

ENDRE DOMANICZKY

Istoria, teoria și practica diplomației maghiare: a fost publicat noul lexicon
diplomatic al Ungariei [EN](#) 127

VERONIKA LEHOTAY

„Problema minorităților este o problemă a oamenilor.” Recenzie
despre volumul Povești transilvănene: secolul al XX-lea povestit [EN](#) 129

Contents

GABRIELLA ELEONORA BONYHAI

Nationalization of Private Property by the Communist Regime [RO](#) 5

IOSIF FRIEDMANN-NICOLESCU

Faces and Portraits From the World of Romanian Attorneys [RO](#) 17

BENCE ZSOLT KOVÁCS

Animals on Trial (Animal Trials in European History) [RO](#) 31

GELLÉRT NAGY

Legal Unification and Harmonisation of Criminal Law in Transylvania as Part
of Romania Between 1918 and 1937 [EN](#) 53

TAMÁS NÓTÁRI

Exposition and Rhetorical Tactics in Cicero's Pro Milone [RO](#) 63

BALÁZS SALLAI

Closely Watched Servants. Establishment and Early Development of
Administrative Disciplinary Law in Hungary, With Special Regard to the
Liability of Municipal Officials [EN](#) 87

ISTVÁN VALDMAN

Considerations on the Analysis of the Agrarian Reforms of 1921 and 1945, Respec-
tively on the Cooperativization of Agriculture in Romania After 1949 [RO](#) 97

EMŐD VERESS

Renner, Dermata, Herbák, Clujana – Different Iterations of a XXth Century
Company in Transylvania (1911–1948) [EN](#) 109

REVIEWS 125

ENDRE DOMANICZKY

History, Theory and Practice of Hungarian Diplomacy: Hungary's New
Diplomatic Lexicon Has Been Published [EN](#) 127

VERONIKA LEHOTAY

“The Issue of Minorities is an Issue of People.” Review of the Volume
Transylvanian Stories: the Twentieth Century Told [EN](#) 129

Naționalizarea proprietății private de către regimul comunist

GABRIELLA ELEONORA BONYHAI

doctorand în drept, Universitatea din Debrecen, Școala
Doctorală de Științe ale Statului și Dreptului Marton Géza
E-mail: bonyhai@yahoo.com

REZUMAT

Instaurarea regimului comunist și noua conjunctură economico-socială a deschis calea adoptării unui nou cadru legislativ, care permitea naționalizarea proprietății private și trecerea acestei proprietăți în patrimoniul statului, fără plata unor despăgubiri. Capitalul privat este reorganizat, întreprinderile private sunt naționalizate, fondul locativ este trecut în patrimoniul statului, reforma învățământului interzice educația în școlile confesionale, controlul fiind preluat de către stat în toate domeniile. Importanța acestei tematici constă în analiza succesivă a legislației în baza căreia naționalizarea bunurilor a avut loc și prin care s-a adus atingere dreptului de proprietate privată.

CUVINTE CHEIE

naționalizare, comunist, despăgubire, proprietate privată, interes public.

Nationalization of Private Property by the Communist Regime

ABSTRACT

The establishment of the communist regime and the new economic and social situation paved the way for the adoption of a new legislative framework, which allowed the nationalization of private property and the transfer of property to the state, without any compensation. Private capital was reorganised, private enterprises were nationalised, the housing fund became state property, the education reform banned education in denominational schools, the state took control in all areas. The importance of this topic lies in the analysis of the successive acts of legislation on the basis of which assets have been nationalised and private property rights have been infringed.

KEYWORDS

nationalization, Communist, compensation, private property, public interest.

I. INTRODUCERE

Principiile garantării dreptului de proprietate au fost recunoscute prin prevederile Constituției¹ din anul 1938. Articolul 16 arată cu claritate:

¹ *Monitorul Oficial*, nr. 48. din 27.02.1938.

„[p]roprietatea de orice natură, precum și creanțele atât asupra particularilor cât și asupra Statului, sunt inviolabile și garantate ca atare. Oricine poate dispune liber de bunurile ce sunt ale lui, după normele prevăzute în legi. Bunurile care fac parte din domeniul public sunt administrate și nu pot fi înstrăinate decât după regulile și cu formele stabilite prin lege. Nicio lege nu poate înființa pedeapsa confiscării averilor, afară de cazurile de înalta trădare și delapidare de bani publici. Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauza de utilitate publică și după o dreaptă și prealabilă despăgubire stabilită de justiție conform legilor.”

Însă treptat realitatea urma să reflecte o altă abordare, care va duce în cele din urmă la abrogarea² legii fundamentale a statului.

Exercitarea liberă a dreptului de proprietate a fost treptat îngrădită, pas cu pas proprietatea privată a fost atinsă prin modificările legislative care au intervenit.

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial au fost expropriate bunuri aparținând comunității evreiești, guvernul adoptând pachete de ordonanțe care lezau drepturile acestei minorități, restrângând drepturile patrimoniale.³ Măsurile luate au fost motivate de condițiile specifice de război, dispozițiile constituției fiind suspendate în baza Legii nr. 510/1940⁴ în perioada 1940–1944, astfel dispozițiile sale nefiind aplicabile. Astfel s-a adoptat o ideologie fascistă fiind elaborate un șir întreg de reglementări care încălcau principii fundamentale vizând garantarea dreptului de proprietate.

Șirul măsurilor legislative, continua să apară și în cursul anului 1945. Prin Decretul-lege nr. 91 din 10 februarie 1945 pentru înființarea Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (CASBI).⁵ În art. 2 din acest act normativ s-a stabilit că instituția va avea atribuția:

- a) de a administra bunurile mobile și imobile, aparținând persoanelor prevăzute de art. 8 din Convenția de Armistițiu din 12 Septembrie 1944, și anume: statul german și ungar, persoanele fizice și juridice de naționalitate germană sau ungară, ori persoanele cu reședința sau sediul în teritoriul Germaniei sau Ungariei ori în teritoriile ocupate de acestea;
- b) de a supraveghea și controla administrarea întreprinderilor comerciale sau industriale, al căror capital aparținea într-o proporție de cel puțin 20% persoanelor arătate la punctul a);
- c) de asemenea a putut supraveghea și controla, numind în acest scop un administrator, și întreprinderile comerciale care au funcționat sub controlul financiar netăgăduit al persoanelor prevăzute la punctul a).

Astfel bunurile deținute de către persoanele fizice și juridice de naționalitate germană și maghiară au intrat sub controlul CASBI. Activitatea și producția au fost controlate de către această instituție, care avea obligația să indisponibilizeze și să conserve bunurile, conducând o evidență amănunțită. Activitatea CASBI a fost evident prezentă și în Transilvania de Nord, unde populația aparținând minorității germane și

2 Abrogat la data de 13.04.1948 prin Constituția din 1948.

3 Manuel Guțan (2017): *Istoria dreptului românesc*, Hamangiu, București, p. 289.

4 *Monitorul Oficial. Partea I*, nr. 205 din 05.09.1940.

5 *Monitorul Oficial*, nr. 33 din 10.02.1945.

maghiare, în unele situații, a fost nevoită să inițieze litigii pentru redobândirea controlului, respectiv a dreptului de dispoziție asupra unor bunuri care au fost inventariate de către CASBI și au intrat în administrarea sa. Toți aveau obligația de a dovedi că au fost cetățeni români și că nu au fost „absenteiști” la data de 23.08.1944, adică se aflau pe teritoriul țării sau au plecat în mod justificat. În acest sens au fost obligați să obțină certificate emise de către primăriile de domiciliu pentru a dovedi cele susținute și pentru a redobândi astfel bunurile preluate de CASBI, în caz contrar au pierdut dreptul asupra acestor bunuri.

Pământurile celor care s-au refugiat în țările cu care România era în stare de război ori s-au refugiat în străinătate după data de 23 august 1944 au fost naționalizate, printr-o măsură de exproprierie în masă (fără despăgubire), îndreptată în principal împotriva populațiilor minoritare, sub pretextul înfăptuirii Reformei Agrare din 1945.⁶

Reforma Agrară din 1945 viza în mare parte proprietăți extravilane, dar în unele situații de excepție a fost invocată ca temei legal și în cazul preluării de la persoane fizice a unor construcții aflate în intravilanul comunelor apreciate ca făcând parte din gospodăria vizată, evident măsura exproprierii a avut în aceste situații un caracter ilegal. Prezentarea amănunțită a Reformei Agrare ar putea constitui obiectul unor cercetări științifice viitoare.

Prin prezentarea pe scurt a legislațiilor mai sus indicate, se poate deduce cât de simplu s-a putut aduce atingere unui drept garantat, dreptul de proprietate devenind din ce în ce mai vulnerabil, proprietarii fiind puși în situații din ce în ce mai dificile.

II. EVOLUȚIA LEGILOR DE NAȚIONALIZARE DUPĂ ANUL 1945

În cele ce urmează vom analiza doar legislația cea mai relevantă în baza căreia s-a adus atingere dreptului de proprietate privată în perioada comunistă vizând imobile preluate din proprietatea unor persoane fizice sau juridice.

Data de 06.03.1945 este cunoscută ca fiind ziua în care în România a fost instaurat primul guvern comunist condus de Petru Groza. La vremea respectivă efectele acestei schimbări de regim produse în viața economică și socială a țării și modificările majore care urmau să se producă în legislația fundamentală, precum și în normele juridice care vor pune capăt evoluției proprietății private nu erau încă previzibile.

Consecințele războiului s-au reflectat și în legislația adoptată. Propaganda comunistă a implementat idei privind beneficiile ce rezultă ca urmare a instaurării noului regim. România a căzut în sfera de influență a Uniunii Sovietice, motiv pentru care, o perioadă îndelungată, țara a rămas izolată și a parcurs o perioadă de regres, care îngreuna soarta populației. Elita comunistă avea sarcina de a legitima toate demersurile sale, întrucât regimul comunist nu a fost instaurat ca urmare a unui referendum, și nu a avut la bază o constituție ci a constituit un regim impus de către Uniunea Sovietică prin persoanele care treptat au preluat conducerea în diferite domenii în guvernul Petru Groza.

⁶ Legea 187/1945 pentru înfăptuirea reformei agrare (apărut în M. Of. 68 bis/23 mar 1945). Art. 2.

Astfel treptat guvernul comunist a luat măsuri pentru a prelua controlul în toate domeniile economiei și a centraliza orice flux de informație. Politica de propagandă a avut o importanță deosebită în această privință.

Constrâns de către reprezentanții puterii comuniste, la data de 30 decembrie 1947 Regele Mihai I. este obligat să semneze propriul act de abdicare în urma căruia prin în-lăturarea monarhului, România a fost proclamată ca *republică populară*, situație care a deschis calea pentru comuniștii aflați la putere să ia măsuri în vederea adoptării unui șir întreg de legi în urma cărora proprietatea privată va fi treptat suprimată de către stat.

1. Constituția din anul 1948

Printre primele demersuri s-a numărat adoptarea unei noi legi fundamentale, Constituția⁷ din 1948, care legitima noul regim instaurat, regimul comunist și aducea schimbări care vor influența radical drepturile fundamentale ale persoanelor fizice și juridice.

Dreptul de proprietate privată în virtutea noilor norme putea fi trecut în proprietatea statului dacă interesul general impunea o asemenea măsură.⁸ Infrastructura în comunicații, căile ferate aflate în proprietate privată, exploatarea miniere, pădurile, toate prin adoptarea Constituției din 1948 au devenit proprietate de Stat, ca bunuri comune ale poporului.⁹ Proprietatea particulară a fost garantată¹⁰ prin Constituția din 1948, și exproprierile pentru cauză de utilitate publică¹¹ se putea efectua doar în baza unor legi, existând temei juridic în baza căruia statul putea să preia bunul vizat, având obligația de a acorda despăgubirile convenite în astfel de cazuri. Este evident că aceste drepturi fundamentale nu au fost respectate și au fost lezate prin legile de naționalizare adoptate într-un timp foarte scurt. Proprietatea privată era menită să dispară, locul ei fiind preluat de proprietatea socialistă și proprietatea personală. În cadrul proprietății socialiste sau conturat două categorii de proprietate, proprietatea de stat care însuma bunurile comune ale poporului și proprietatea cooperatist-colectivistă în care bunurile au aparținut gospodăriilor agricole colective sau organizațiilor cooperatiste.¹²

7 *Monitorul Oficial nr. 87 bis*, din 13.04.1948.

8 Art. 11 din Constituția din anul 1948: „[c]ând interesul general cere, mijloacele de producție, băncile și societățile de asigurare, care sunt proprietate particulară a persoanelor fizice sau juridice, pot deveni proprietatea Statului, adică bun al poporului, în condițiunile prevăzute de lege.”

9 Art. 6 din Constituția din anul 1948: „[b]ogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație ferate, rutiere, pe apă și în aer, poșta, telegraful, telefonul și radioul aparțin Statului, ca bunuri comune ale poporului. Prin lege se vor stabili modalitățile de trecere în proprietatea Statului, a bunurilor enumerate în alineatul precedent, care, la data intrării în vigoare a prezentei Constituții, se aflau în mâini particulare.”

10 Art. 8 din Constituția din anul 1948: „[p]roprietatea particulară și dreptul de moștenire sunt recunoscute și garantate prin lege. Proprietatea particulară, agonisită prin muncă și economisire, se bucură de o protecție specială.”

11 Art. 10 din Constituția din anul 1948: „[p]ot fi făcute exproprieri pentru cauză de utilitate publică pe baza unei legi și cu o dreaptă despăgubire stabilită de justiție.”

12 Guțan (2017): p. 294.

2. Legea nr. 119/1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi

La doar două luni de la apariția Constituției a fost adoptată Legea nr. 119/1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi.¹³ S-au naționalizat întreprinderile aflate în proprietate privată din toate ramurile economiei, ele au fost administrate de ministerele în ale căror domeniu de preocupare intra obiectul întreprinderilor naționalizate. Odată cu preluarea întreprinderilor au fost naționalizate și utilajele, instalațiile și dotările acestora. Au fost preluate atât materiile prime, cât și mărfurile semi-fabricate sau finite. Brutăriile, morile, abatoarele au trecut în administrarea primăriilor locale. Societățile bancare și de asigurări au fost și ele naționalizate indiferent de ponderea capitalului străin privat, sau a celui autohton. Nu a fost considerată nici situația când întreprinderile naționalizate au avut proprietari persoane juridice străine sau autohtone, respectiv persoane fizice străine sau aparținând diferitelor etnii, ca evrei, germani, maghiari, români. Scopul a fost unul și același față de toți: preluarea patrimoniului întreg pentru a servi interesul public.

Legea nr. 119/1948 în art. 11 a prevăzut că statul va acorda despăgubiri proprietarilor și acționarilor întreprinderilor naționalizate, dar plata efectivă a acestor despăgubiri nu a avut loc. Evident intenția legiuitorului nu a fost niciodată de a respecta cerințele legii fundamentale în sensul plății unor despăgubiri către foștii proprietari, ci doar de a crea aparența respectării formale a normelor de drept.

Propaganda comunistă în urma apariției legii a fost prezentă în ziarele vremii, prin diferite articole cu titluri care subliniau că proletariatul va deveni dominant în evoluția economică a țării. Din titlurile articolelor se poate deduce care a fost atmosfera creată de către presa scrisă, cenzurată de către Partidul Comunist aflat la putere. Cu titlu exemplificativ cităm textul care au apărut în ziarul Scânteia¹⁴: „[î]ntreprinderile smulse din mâinile lacome ale exploatarelor devin bun comun al întregului popor [...] *[f]abricile sunt ale noastre păzim ca ochii în cap [...] [s]untem stăpâni în casa noastră – au spus muncitoarele de la țesătoria Dâmbovița Dudești.*”

3. Reforma învățământului. Naționalizarea averii bisericești și a congregațiilor

Măsurile naționalizării au continuat și încă în vara aceluiași an s-au extins și asupra bunurilor aparținând bisericilor. Prin art. XXXV. din Decretul 175/1948¹⁵ pentru reforma învățământului, adoptat de către Prezidiul Marii Adunări Naționale, toate școlile particulare sau confesionale au fost transformate în școli de stat, iar membrii corpului didactic urmau să fie trecuți în învățământul public.

Adoptarea Decretului nr. 175/1948 a creat premisa ca bunurile școlilor confesionale și particulare să fie trecute în proprietatea statului.

¹³ Monitorul Oficial, nr. 133 bis, din 11.06.1948.

¹⁴ Scânteia, 14 iunie 1948, nr. 1145.

¹⁵ Monitorul Oficial, Partea I, nr. 177 din 03.08.1948.

Ministerul Învățământului nu a întârziat să emită Decretul nr. 176/1948¹⁶ pentru trecerea în proprietatea statului a bunurilor bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional.

Măsurile luate prin cele două decrete erau de așteptat, întrucât Constituția din 1948 prin art. 27 prevedea că nicio confesiune, congregație sau comunitate religioasă nu poate deschide sau întreține instituții de învățământ general, ci numai școli speciale pentru pregătirea personalului cultului sub controlul statului.

Astfel învățământul privat și confesional au fost interziși, în ciuda faptului că îndeplineau toate condițiile necesare pentru buna funcționare a educării tinerilor, dispunând de sedii dotate, cadre didactice bine pregătite, având un anumit renume și fiind apreciați și recunoscuți ca școli serioase. Unele dintre aceste școli au funcționat de zeci de ani, prestigiul lor fiind bine cunoscut.

Prin expunere de motive, ministrul învățământului încerca să lămurească motivele luării acestor măsuri și scopul care s-a urmărit prin adoptarea decretelor. El a explicat că demersurile erau absolut necesare în vederea asigurării și garantării dreptului la învățământ, sens în care arăta că

„urmează ca toate bunurile mobile și imobile – clădiri, laboratoare, mobilier, biblioteci, internate, cămine, cantine – care au servit activității de învățământ a școlilor trecute la Stat și care toate prezintă un caracter de utilitate publică, în înțelesul și în conformitate cu prevederile art. 10 din Constituția RPR să treacă în proprietatea Ministerului Învățământului Public, pentru a servii lărgirii și democratizării învățământului de Stat.”¹⁷

Evident această măsură a fost luată în vederea preluării și extinderii controlului inclusiv asupra instituțiilor de învățământ particulare și bisericești. Prin acest demers asemenea persoane juridice, nu în ultimul rând biserica, au pierdut orice influență legată de educarea tinerilor și de asemenea întregul lor patrimoniu cultural existent în aceste școli confesionale, precum și dreptul de proprietate asupra tuturor imobilelor, suferind grave prejudicii atât materiale cât și morale. Regimul comunist nu avea nici cea mai mică intenție de a compensa sau despăgubi reprezentanții școlilor confesionale și particulare în ciuda daunelor suferite de către foștii proprietari.

„Reforma învățământului public, promova principiul separării școlii de biserici, și în același timp consacră monopolul statului comunist asupra instrucțiunii publice. De aici derivau două consecințe care priveau direct poziția bisericilor în societate: etatizarea tuturor școlilor, inclusiv cele conduse de ordine și congregații, și excluderea instrucției religioase din învățământul de stat.”¹⁸

16 Monitorul Oficial nr. 177 din 03.08.1948.

17 Scânteia, 4 august 1945, nr. 1187, p. 3.

18 Ovidiu Bozgan: Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951), *Revista Istorică* tomul XIII, 1-2/2002, p. 91–120.

Repercusiunile aspra bisericii aveau prioritate în acțiunile conturate de comuniștii aflați la putere, care au dezvoltat o ideologie ateistă,¹⁹ contrară gândirii tradiționaliste creștine promovate de către biserici de secole. Scopul vizat a fost distrugerea treptată dar într-o perioadă relativ scurtă a valorilor și tradițiilor existente de secole în viața credincioșilor. Preluarea forțată a bunurilor bisericești și arestarea unor episcopi și a unora dintre clericii care au încercat să se opună acestor măsuri, au fost efectuate cu scopul evident de a slăbi puterea organelor bisericești.

Relațiile bisericii au fost determinate de implicarea și controlul statului, percepția comunităților religioase individuale și a măsurilor legate de acestea s-a format în funcție de disponibilitatea lor de a coopera cu regimul comunist.²⁰

4. Decretul nr. 83/1949. Exproprierea avutului moșieresc

Guvernul comunist a continuat să ia măsuri în vederea modificării structurii proprietății funciare și a emis un nou act normativ în anul 1949: Decretul nr. 83/1949,²¹ prin care proprietatea moșierească a suferit schimbări majore, urmând a fi distruse și urmele existenței acestora. În primul articol al decretului s-a precizat că scopul normei a fost împiedicarea acțiunii de sabotare a planului de însămânțări și producție agricolă și asigurarea dezvoltării agriculturii. Decretul a completat dispozițiile Legii nr. 187/1945 privind reforma agrară cu următoarele noi dispoziții:

„[a]rt. 2. Trec în proprietatea Statului, ca bunuri ale întregului popor:

a) Exploatări agricole moșierești care au făcut obiectul exproprierii, potrivit legii nr. 187 din 1945 și fermele model, constituite prin efectul aceleiași legi, cu întreg inventarul viu, mort și clădiri, aparținând sau afectate acestor exploatări, indiferent de locul unde se află;

b) Instalațiile agricole și semi-industriale, bunurile și materialele destinate exploatării agricole, produsele agricole destinate valorificării, oriunde s-ar găsi depozitate, aparținând exploatării moșierești expropriate;

c) Toate creanțele, titlurile, precum și participările și drepturile cuvenite decurgând din activitatea exploatărilor moșierești expropriate.”

Odată cu organizarea recensământului din anul 1948, au fost luate în evidență atât numărul locuitorilor țării, cât și bunurile de care dispuneau, în special toate suprafețele de teren deținute, locuințele acestora, gospodăria, capetele de animale, utilajele agricole etc. Astfel organizațiile administrative la data apariției Decretului de expropriere puteau coordona eficient operațiunile de preluare a moșiilor, conacelor, suprafețelor de terenuri indiferent de categorie (arabil, grădină, livadă, vie, pășune etc.). În noaptea zilei de 2 martie 1949, în mod organizat și bine regizat s-au efectuat toate

19 Nándor Bárdi, Richárd Papp (2008): A kisebbségi magyar egyházak, în Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka (ed), *Kisebbségi magyar közösségek a 20. Században*, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, p. 279.

20 Gábor Bánkuti (2016): A szerzetesrendek szétszórátása Romániában, *Egyháztörténeti szemle*, 17/2016, p. 41–52.

21 *Buletinul Oficial*, nr. 1 din 02.03.1949.

exproprierile, și s-a procedat la inventarierea amănunțită a bunurilor preluate, chiar și a acelor bunuri care nu erau gospodării agricole, unele fiind amplasate în intravilanul unor localități mai ales din mediul rural, utilizate cu destinație de locuință, cum au fost conacele, castelele. Aceste bunuri în mod normal nu ar fi intrat sub incidența decretului, dar funcționarii nu erau nici interesați, nici încurajați să respecte dispozițiile legale. Toate aceste măsuri au fost luate concomitent, pentru a avea o mai mare eficacitate și pentru a preîntâmpina orice încercare de ascundere sau sustragere de sub procedura exproprierii a unor bunuri de către cei care ar fi avut un asemenea interes. O atenție aparte s-a alocat pentru păstrarea confidențialității demersurilor care vizau aceste exproprieri; pregătirile au fost făcute coordonat de la cel mai înalt nivel al guvernului. Odată cu abdicarea regelui, și prin apariția Constituției din 1948 clasa burgheză și moșierească nu mai avea nici o implicare în conducerea țării, ca urmare calea era deschisă pentru a prelua și implementa modelul de conviețuire socială comunistă bazată pe modelul sovietic.

Pentru a preîntâmpina orice încercare care ar fi putut să manifeste o opunere față de procedura exproprierii, reprezentanții comisiilor desemnate au fost sprijiniți de forțele milițienești, iar sancțiunile celor care ar fi schițat orice act de împotrivire erau clar prevăzute prin dispozițiile art. 4 din Decretul nr. 83/1949 și anume:

„[s]e pedepsesc cu 5–15 ani muncă silnică și cu confiscarea averii, acei care, prin orice mijloace vor împiedica sau vor încerca să zădărnicească exproprieria prevăzută de prezentul decret, acei care vor tăinui bunurile supuse exproprierii sau vor vătăma, distruge, înstrăina, muta sau micșora, prin orice mijloace, bunurile sau instalațiile supuse acestei exproprieri.”

Pentru a șterge orice urmă a existenței proprietății moșierești, foștilor moșieri, în majoritatea situațiilor, s-a impus o interdicție de a se reîntoarce la fostele proprietăți, gospodării. În acest sens, acestor familii a fost impusă un domiciliu obligatoriu, fiind fixată o rază de acțiune care nu putea fi depășită, și fiind luate măsuri de supraveghere și control periodic, persoanele vizate neavând dreptul de a se angaja decât la munci necalificate. Cei mai puțin norocoși au fost duși – mai corect spus deportați – în Bărăgan. Țăranii care s-au opus măsurilor de expropriere, precum și marii proprietari de terenuri și fabrici au fost supuși unor asemenea deportări, mulți au fost obligați la muncă, fiindu-le stabilit domiciliul obligatoriu la acel loc unde munciau.

La scurt timp de la măsurile exproprierii, presa prezenta propaganda comunistă care se lăuda de rezultatele încântătoare ale acestor demersuri, arătând că:

„[a]gricultura română a început să se dezvolte, pornind cu curaj pe drumul transformării socialiste a satelor înapoiate de secole. Moșierimea a fost lichidată ca clasă. Pământul a devenit un bun a celor ce-l muncesc. Mișcarea cooperatistă care se desfășoară tot mai puternic, unește milioane de țărani muncitori. În România au luat naștere primele gospodării colective, vestitorii unei vieți înstărite și fericite a țăranimii muncitoare.”²²

Evident ca urmare a exproprierii din martie 1949, foștii proprietari expropriați nu au beneficiat de nicio despăgubire, au rămas lipsiți de avere într-o singură zi, fără vreo posibilitate de a protesta sau de a se opune acestor demersuri.

Cei cărora li s-a stabilit un domiciliu obligatoriu au fost stigmatizați, fiind intitulați „dușmani de clasă”, grup social care se împotrivesc intereselor clasei muncitoare după părerea comuniștilor, ca urmare trebuiau sancționați, marginalizați și într-un anumit mod pedepsiți prin diferite mijloace, cum a fost de exemplu interzicerea efectuării unor studii superioare sau obținerea unor locuri de muncă conform pregătirii profesionale deținute. „Dușmanii de clasă” au fost considerați marii proprietari, clasele înstărite, burghezia și moșierimea, care au asuprit și exploatat clasa muncitoare până la instaurarea regimului comunist.

Presa prin diferite articolele propagandiste încearcă să influențeze și să impună o gândire care să accentueze „păcatele” dușmanilor de clasă. Cităm:

„[n]u trebuie să uităm că dușmanii clasei muncitoare și ai păcii își au încă agenții lor compuși din rămășițele moșierești capitaliste și fasciste, din elemente trădătoare din rândurile noastre și că numai în luptă înclăștată împotriva acestor dușmani de clasă, calea noastră spre consolidarea socialismului, se netezește și se asigură.”²³

5. Decretului nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile. Naționalizarea fondului locativ

Următoarea acțiune care a luat în vizor proprietatea privată a fost adoptarea Decretului nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile.²⁴

Motivul și scopul care au stat la baza naționalizării sunt înșirate în art. 1 din Decret:

- Pentru întărirea și dezvoltarea sectorului socialist în economia R.P.R.;
- Pentru asigurarea unei bune gospodăriri a fondului de locuințe supuse degradării din cauza sabotajului marelui burghezii și a exploatatorilor care dețin un mare număr de imobile;
- Pentru a lua din mână exploatatorilor un important mijloc de exploatare;

Au fost naționalizate, conform Decretului imobilele, ținând cont de următoarele criterii:

1. „Imobilele clădite care aparțin foștilor industriași, foștilor moșieri, foștilor bancheri, foștilor mari comercianți și celorlalte elemente ale marelui burghezii.
2. Imobilele clădite care sunt deținute de exploatatorii de locuințe.
3. Hotelurile cu întreg inventarul lor.
4. Imobilele în construcție, clădite în scop de exploatare, care au fost abandonate de proprietarii lor, precum și materialele de construcție aferente oriunde s-ar afla depozitate.

²³ România Viitoare, 31 decembrie 1948, nr. 281, p. 5.

²⁴ Buletinul Oficial nr. 36 din 20.04.1950.

5. Imobilele avariate sau distruse de pe urma cutremurului sau a războiului, clădite în scop de exploatare și ai căror proprietari nu s-au îngrijit de repararea sau reconstrucția lor.”

Conform art. III imobilele naționalizate au fost trecute în proprietatea statului ca bunuri ale întregului popor, *fără nici o despăgubire* și libere de orice sarcini sau drepturi reale de orice fel.

Înlăturarea în mod expres prin prevederile decretului a obligației achitării unor despăgubiri, era o măsură evident neconstituțională și în lumina dispozițiilor Constituției din 1948.

Prin această măsură abuzivă și autoritară s-a încercat în cel mai scurt timp să se rezolve nevoile locative ale societății, proprietarii fiind constrânși să părăsească propriile proprietăți, să predea folosința imobilelor. Evident transmiterea dreptului de proprietate în favoarea statului în cărțile funciare nu întârzia să apară. Majoritatea acestor imobile au fost re compartimentate, în unele situații destinația lor inițială a fost schimbată, fiind modificată conform așteptărilor celor cărora li s-a transmis dreptul de administrare. Nu s-a ținut cont de valorile arhitecturale existente, sau de valorile patrimoniale ale acestora.

Decretul nr. 92/1950 a produs cel mare efect asupra proprietății private urbane aflate în proprietatea persoanelor fizice. Majoritatea imobilelor au fost afectate de incidența acestei legislații.

La fel ca și celelalte măsuri mai sus prezentate, și această naționalizare a fost salutată prin articolele apărute în presă:

„[o]amenii muncii din întreaga țară au primit cu satisfacție hotărârea Partidului și Guvernului privind naționalizarea imobilelor din orașe aflate în mâinile marii burghezii și a exploatarelor de locuințe din mediul urban. Această măsură revoluționară constituie încă o lovitură dată claselor exploatare, o nouă creștere a sectorului socialist și o slăbire a pozițiilor capitaliste încă existente în țara noastră. [...] Regimul de democrație populară urmărește prin aceasta, întărirea și dezvoltarea sectorului socialist al economiei naționale, asigurarea unei bune gospodăriri a fondului de locuințe, supus degradării din pricina sabotajului marii burghezii și a exploatarelor de imobile.”²⁵

6. Decretul nr. 111/1951 – reglementarea situației juridice a „bunurilor părăsite”

Marea Adunare a Națiunii a continuat demersurile în privința legitimizării unor situații factice în privința unor imobile care se aflau deja în folosința statului și ca urmare a adoptat Decretul nr. 111/1951 privind reglementarea situației bunurilor de orice fel supuse confiscării, fără moștenitori sau fără stăpân, precum și a unor bunuri care nu mai folosesc instituțiilor bugetare.²⁶

Bunurile care au intrat sub incidența în prevederile decretului au fost înșirate în art. 1, și sunt următoarele:

²⁵ *Scânteia*, 22 aprilie 1950, nr. 1715, p. 1.

²⁶ *Monitorul Oficial nr. 81*, din 27.07.1951.

- a) Cele devenite proprietatea statului prin confiscare, în virtutea oricăror legi, decrete, hotărâri judecătorești sau prin deciziuni ale organelor împuternicite pe bază de lege a face confiscări;*
- b) Cele provenite din infracțiuni la diferite legi sau decrete, care prevăd confiscări în total sau în parte a bunurilor infractorului și pentru care nu a intervenit nici o hotărâre definitivă de confiscare;*
- c) Cele care provin din succesiunile fără moștenitori legali sau testamentari;*
- d) Bunurile fără stăpân, precum și cele considerate abandonate prin efectul unor legi sau decrete. Sunt considerate bunuri fără stăpân, bunurile de orice fel părăsite timp de un an de zile de către titularii lor – necunoscuți sau absenți – precum și bunurile găsite și predate unităților de Miliție, care nu au fost reclamate de cei în drept în decurs de trei luni de la predare.*

Prin acest act normativ comuniștii au încercat să legitimizeze toate abuzurile de drept care au fost comise prin diverse mijloace și care nu au avut la bază nici un temei legal care să constituie un just titlu pentru preluarea dreptului de proprietate asupra unor bunuri care de facto, în multe situații deja, se aflau în posesia statului. În unele situații persoanele vizate au fost constrânse să nu părăsească domiciliul obligatoriu impus, iar între timp s-au intentat acțiuni în justiție pentru a se constata că imobilul aflat în proprietatea lor intră în categoria unor bunuri părăsite și ca urmare prin hotărâre judecătorească ele au fost trecute în proprietatea statului, respectând astfel interesul public, interes susținut vehement de către comuniști. Evident foștii proprietari nu au beneficiat de nicio măsură reparatorie, prin care ar fi obținut orice compensație cu titlu de despăgubiri. Practic prin acest decret s-a acordat atenție pentru a preîntâmpina orice situație prin care s-ar fi putut omite orice imobil de la naționalizare, motivat de faptul că nu s-ar fi încadrat în nici una dintre decretele de naționalizare anterior adoptate.

Categoria „bunurilor părăsite” a fost creată de către comuniști. Niciun fost proprietar nu a abandonat propria proprietate în mod benevol. Aceste situații factice au fost rezultatul unor conjuncturi care au fost provocate de către cei interesați să dobândească aceste imobile. Intenția proprietarilor a fost de a păstra și de a se bucura de acel bun, sau de a-l înstrăina altor persoane, primind o contraprestație pentru dreptul transmis. Proprietarii nu doreau transmiterea dreptului de proprietate statului, și nici nu doreau îndeplinirea condițiilor pentru a se constata că acel imobil ar fi fost părăsit. În multe situații statul a abuzat de neputința fostului proprietar de a se apăra, de a-și exprima punctul de vedere, de a da lămuriri legate de situația faptică, și a profitat de dispozițiile Decretului nr. 111/1951 să reglementeze o situație juridică, evident în defavoarea celor care dețineau un titlu valabil asupra acelui imobil sau bun, devenind proprietar.

7. Decretul nr. 478/1954 donațiile făcute statului, lipsa intenției de a dona

În cazul în care unele imobile nu au fost supuse efectelor naționalizării, o altă modalitate de dobândire a acestora s-a realizat prin constrângerea proprietarului prin diferite metode la a dona statului bunul vizat. Astfel unele proprietăți bisericești, precum și unele apartamente, case aflate în proprietatea persoanelor fizice au ajuns în proprietatea statului prin efectuarea unor acte de donație. Aceste acte nu au fost inițiate de către donatori, ci au fost întocmite la solicitarea unor organe de conducere ale diferitelor

instituții, folosind metode de constrângere, convingere, șantaj asupra proprietarilor sau reprezentanții proprietarilor în cazul persoanelor juridice, mai ales în cazul bisericilor. Evident în aceste situații lipsea intenția de a gratifica, *animus donandi*, cea ce pune la îndoială legalitatea obținerii dreptului de proprietate de către stat și efectele juridice al acestor acte. Pentru a reglementa astfel de situații Marea Adunare Națională a adoptat Decretul nr. 478/1954²⁷ privitor la donațiile făcute statului, pentru a crea un cadru legislativ care să asigure cerințele formale și temeiul de drept al acestor contracte de donații.

III. CONCLUZIE

Abolirea proprietății private prin evoluția legislativă succesivă a dat rezultatele așteptate de către regimul comunist. Într-un termen relativ scurt, a fost implementat modelul socialist sovietic care viza noi valori sociale, intervenind schimbări radicale motivate, în mod ostentativ de principiul egalității, solidaritatea de clasă și „colaborarea dintre muncitori și țărani.”²⁸ Naționalizarea proprietății private fără plata unor despăgubiri, efectuate în mod abuziv, fără un just titlu, a adus o atingere dreptului de proprietate, care a produs efecte și consecințe negative. Pentru zeci de ani, foștii proprietari nu au avut dreptul de a dispune de bunurile naționalizate, suferind un prejudiciu atât material cât și moral, fiind marcați toată viața de nedreptățile suferite. Posibilitatea reglementării acestor situații s-a creat prin apariția legilor speciale de retrocedare, care a dat șansa foștilor proprietari sau descendenților acestora de a se bucura de retrocedarea bunurilor naționalizate sau de a beneficia de măsuri compensatorii.

²⁷ *Buletinul Oficial nr. 46* din 10.12.1954.

²⁸ Guțan (2017): p. 292.

Avocații în istoria culturii și civilizației. Chipuri și portrete din lumea avocaturii românești¹

IOSIF FRIEDMANN-NICOLESCU²

doctor în drept (Ph.D.), avocat, cercetător științific asociat Institutul de Cercetări Juridice „Academician Andrei Rădulescu” al Academiei Române, Departamentul de Drept Public „Vintilă Dongoroz”
E-mail: jfn_avocat@yahoo.com

REZUMAT

Autorul prezintă în cadrul articolului diferiți reprezentanți semnificativi ai profesiei de avocat din România, din perioada sfârșitului de secol al XIX-lea și începutului de secol XX. Continuând articolul precedent – care a abordat femeile avocate din istoria României – personalitățile menționate în lucrarea de față, cu prezentarea biografiei lor sumare, sunt cu toții bărbați avocați având un impact major asupra României. Articolul este a doua dintr-o serie de contribuții în care personalități de vază ale profesiei de avocat din România și din lume vor fi prezentate.

CUVINTE CHEIE

jurist, avocat, România, bărbați în profesia juridică, rolul social al avocaților.

- 1 Acest articol este o continuare a articolului *Chipuri și portrete din lumea avocaturii românești* de Iosif Friedmann-Niculescu, apărută în ediția 1/2021 a Revistei Române de Istoria Dreptului (RRID).
- 2 Cercetător științific asociat la Institutul de Cercetări Juridice „Academician Andrei Rădulescu” al Academiei Române – Departamentul de Drept public „Vintilă Dongoroz”; membru asociat în Comitetul Român pentru Istoria și Filosofia Științei și Tehnicii – Filiala Argeș, de pe lângă Academia Română; membru fondator și în Consiliul Director al Societății Române de Criminologie și Criminalistică; membru în Consiliul Director al Asociației Române de Filosofie a Dreptului (secție națională a Asociației Internaționale de Filosofie a Dreptului și Filosofie Socială); membru în Asociația Română de Științe Penale; membru în Asociația Română de Drept și Afaceri Europene; membru asociat – Centrul de Studii și Cercetări Socio-Administrative al UPG – Ploiești; membru al Asociației Europene „Dimitrie Cantemir”; consilier în Consiliul Baroului București; consilier în Consiliul Uniunii Naționale a Barourilor din România; președinte al Comisiei de Etică și Disciplină a Federației Române de Șah; arbitru – Curtea de Arbitraj Comercial Internațional – Camera de Comerț și Industrie a României; arbitru și membru în Colegiul de conducere – Curtea de Arbitraj Profesional a Baroului București; fost arbitru la Oficiul Român pentru Drepturi de Autor; fost Lector INPPA; istoric al dreptului și a profesiei de avocat; fost cadru didactic asociat în învățământul superior juridic.

Faces and Portraits From the World of Romanian Attorneys

ABSTRACT

The author of this article presents various significant representatives of the profession of attorney at law in Romania, from the late 19th and early 20th centuries. Continuing the previous article—which dealt with women attorneys in Romanian history—the personalities mentioned in this paper, with the presentation of their brief biographies, are all male attorneys, who have had a major impact on Romania. The article is the second in a series of contributions in which leading personalities of the Romanian and international legal profession shall be presented.

KEYWORDS

lawyer, attorney at law, Romania, men in the legal profession, social role of attorneys.

I. AVOCAȚII

Vom continua periplul nostru în lumea *avocaturii*, cu noi biografii ale înaintașilor noștri care au intrat în conștiința publică și deopotrivă în istorie ca figuri emblematice ale lumii în care au trăit.

Din punct de vedere istoric, unul dintre apărătorii drepturilor românilor din rândul vechililor,³ poate fi socotit ca fiind *avocat* după criteriile lumii contemporane, fiindcă a practicat avocatura în forma sa primară, aceea de *apărător*, a fost:

1. Tudor Vladimirescu

Breasla Avocaților poate revendica fără a greși, pe eroul Revoluției din 1821, a cărui jertfă a readus domniile pământene în Țările Române, în locul celor fanariote.

Odată cu revenirea la domniile pământene, s-a impus ideea modernă de domnie pe termen 7 ani, nu pe viață, însă tulburările geo-politice nu au putut menține acest deziderat, al domniei limitate în timp la 7 ani.

Tudor Vladimirescu a fost și apărător al intereselor unor persoane fizice, proprietari de moșii și de proprietăți funciare, în fața unor instituții cu activitate jurisdicțională. Cei care au apelat la Tudor Vladimirescu pentru a le apăra drepturile, știau că acesta este un apărător de profesie, pe care în acest sens l-au mandatat să-i reprezinte în fața autorităților jurisdicționale ale vremii, anume în fața Divanurilor Domnești de la Craiova și de la București.

Tudor Vladimirescu nu a fost un *jălbar*, ci apărător în sensul modern al noțiunii.

S-a născut în județul Gorj, în satul Vladimiri, dintr-o familie de moșneni (clasă de mijloc de mici proprietari de pământuri, din zona rurală).

A învățat carte și limba greacă în casa boierului aromân Ioniță Glogoveanu, din Craiova, care a intuit că Tudor este extrem de inteligent, motiv pentru care l-a pregătit pentru funcția de administrator de moșie și totodată l-a angrenat în negoțul de vite.

3 Vekil, *avocat* în limba turcă; arhaism.

Administrator de moșie, cunoștea bine pravilele timpului și dreptul cutumiar, fiind primul care apăra proprietatea boierului care l-a investit cu această funcție administrativă de mare încredere. Administratorul de moșie, cunoștea toate reglementările administrative care guvernau zona în care se afla moșia și totodată dreptul cutumiar care reglementa dreptul de proprietate din aceste meleaguri.

Tudor Vladimirescu a avut și el avere proprie, pământuri și a făcut comerț pe cont propriu.

A intrat în rândurile pandurilor – armată cu obligații semipermanente – calitate în care participă la războiul ruso-turc din 1806–1812, fiind recompensat de oficialitățile imperiale rusești cu *Ordinul de cavalerie, Ordinul Vladimir*, clasa a III-a.

În 1806 este numit *Vătaf de Plai* la Cloșani, cu atribuții similare de administrator al unui district de munte,⁴ funcție administrativă pe care o va deține până în 1820.

În perioada 14 iunie–26 decembrie 1814 a efectuat o călătorie la Viena, întâmplător sau nu, chiar în perioada Congresului de Pace de la Viena (1814–1815), pentru a lichida moștenirea soției lui Nicolae Glogoveanu (fiul lui Ioniță Glogoveanu), decedată la Viena, cât și pentru a-i aduce în țară fetița, Tudor Vladimirescu acționând în baza unui mandat, ca împuternicit al boierului.

Tudor Vladimirescu – se pare că era cunoscător și al limbii germane – fiindcă va urmări problemele politice care erau în dezbatere în Viena anului 1814 și care priveau în mod particular Țările Române.

La începutul anului 1815 garnizoana otomană din raiaua Ada-Kaleh „*cutreiera-se*” județele Mehedinți și Gorj, iar în incursiunea acesteia au distrus și gospodăria lui Tudor Vladimirescu din Cerneți, de unde îi luaseră bucate și bunuri.

Tudor Vladimirescu, putem afirma că a profesat de facto avocatura, în forma și cu rigorile Secolului XIX.

A fost prezent în capitala Țării Românești pentru susținerea unui proces, în fața *Divanului domnesc* având ca obiect o moșie, dar și în fața Divanului de la Craiova.

Divanul domnesc, era o instituție administrativă formată din marii boieri, cu dregătorii sau fără dregătorii, care avea și atribuții jurisdicționale în anumite materii, un fel de Curte de Apel pentru cauzele privitoare la dreptul de proprietate asupra pământurilor și pădurilor, a moșiilor. Proprietatea în majoritate fiind una imobiliară, de natură agrară și silvică, procesele aveau o miză importantă, astfel că o persoană care cunoștea pravilele și cutumele locului, trebuia să reprezinte interesele proprietarilor în fața instanțelor. Mai mult chiar, Tudor Vladimirescu fiind știutor de carte, față de micii proprietari din care mulți nu știau decât să se semneze, se apela la el.

Mai amintim din activitatea sa de apărător al ideii de emancipare națională, că Tudor Vladimirescu aflând că mișcarea Eterea v-a porni lupta de eliberare națională a Greciei, va încerca exploatarea acestui moment tactic și strategic prielnic, pentru a ridica poporul Țării Românești la luptă, sens în care are numeroase contacte secrete cu reprezentanții conducerii Eteriei pentru o eventuală luptă comună, astfel ca pandurii săi să preia lupta națională din Țara Românească. A semnat o înțelegere cu *Comitetul de oblăduire* prin care Tudor urma să ridice „*norodul la arme*”, având drept unic țel înlăturarea regimului fanariot.

4 Similar cu funcția de Subprefect de astăzi.

„*Proclamația de la Padeș*” a speriat marea boierime din Țara Românească, care trimite trupe pentru a-l opri, fiindcă Tudor a declarat că „*patria se cheamă poporul, iară nu tagma jefuitorilor.*”

Tudor a avut o intrare triumfală în București în primăvara anului 1821, unde conduce „*adunarea poporului*”, practic în acel moment era conducătorul vremelnice și de facto al Țării Românești, fiind aclamat de popor cu apelativul „*Domnul Tudor.*” Instalându-și taberele cu panduri, în apropierea Cetății Bucureștilor, pe locurile actualului Cartier Drumul Taberei⁵ din București.

Revenind la activitatea care ne interesează din perspectiva studiului nostru, susținem că Tudor Vladimirescu a fost „*apărător*”, adică *avocat* în accepțiunea de astăzi, pentru că a exercitat de facto profesia de apărător în fața unor instanțe administrative cu atribuții jurisdicționale la vremea respectivă, anume: Divanurile domnești, locale și în fața celui central din capitala Țării Românești, în cadrul unor proceduri administrativ-jurisdicționale privitoare la proprietatea funciară a proprietarilor mici și mijlocii.

Divanuri domnești, tranșau definitiv conflictele privitoare la proprietatea asupra moșiilor și care în unele situații aveau și atribuții legislative regionale.

Sunt bine cunoscute cazurile în care locuitorii din Gorj și Mehedinți au apelat la serviciile lui Tudor Vladimirescu pentru tranșarea litigiilor de proprietate, ivite între ei cu privire la hotărnicia moșiilor și vecinătatea proprietăților, acestuia fiindu-i recunoscută calitatea de mediator, având un prestigiu și renumele său fiind recunoscut.

Tudor Vladimirescu reprezenta în calitate de apărător al locuitorilor, interesele acestora în fața autorităților administrative privitor la drepturile lor, în raport cu alți proprietari, deci exercita efectiv profesia de *avocat*.

Sunt cunoscute situațiile în care Tudor Vladimirescu a apărut interesele locuitorilor din două județe ale Olteniei, în fața Divanurilor domnești de la Craiova și a celui din București în diverse procese privind proprietatea și drepturile asupra moșiilor.

A acționat în interesul moșnenilor din Podenii Mehedințiului și împotriva încălcării hotarelor moșiilor de către stăpânirea austriacă prin mutarea pietrelor de hotar, astfel că s-a implicat și într-un proces privitor la dreptul de proprietate în raporturi de drept internațional public și privat.

Tudor Vladimirescu a fost și un *avocat* al neamului său, ale cărui drepturi la libertate și independență le-a apărut cu prețul vieții sale.

Sacrificiul acestui *avocat al neamului* său a dat roade, domniile fanariote au fost înlăturate definitiv, revenindu-se la domniile pământene, de câte 7 ani (poate este semnificativ, mandatul Președintelui Republicii Franceze, care și actualmente este de 7 ani).

Amintim, că s-au ținut și serbările bicentenarului Tudor Vladimirescu în anul 2021, când se împlineau două sute de ani de la uciderea sa. Ucidere care s-a înfăptuit în Cetatea de scaun de la Târgoviște. Banca Națională a României a editat o emisiune numismatică având în centru 200 de ani de la Revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. În urmă cu 50 de ani, cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu, a fost editat un timbru poștal de către administrația poștală română.

5 Una dintre stațiile Metroului din Cartierul Drumul Taberei, numindu-se „Stația Tudor Vladimirescu.”

În periplul nostru, urmează una dintre cele mai importante personalități ale istoriei naționale, născut în Munții Apuseni fiind *avocat* de profesie, cu studii de Drept la Facultatea de Drept a Universității din Cluj.

2. Avram Iancu

Perimetrul românesc nu a avut o istorie rectilinie, de multe ori evoluția sistemelor constituționale a condus la dezvoltări influențate geo-strategic și geo-politic inegal, determinând o specificitate în evoluția culturii și civilizației naționale.

Avocatul Avram Iancu a fost apărător al drepturilor naționale ale Românilor din *Transilvania*, când aceasta a fost înglobată în statul Austro-Ungar. Chiar și în această situație, niciodată nu a stagnat dezvoltarea culturii și civilizației de pe aceste meleaguri, deoarece avocații au determinat depășirea stagnării, iar prin activitatea lor profesională, socială și politică, dimensiunea culturii și civilizației acestui perimetru geografic a depășit momentele potrivnice dezvoltării.

Spiritul profesiei de *avocat*, a menținut în întregul perimetru al Transilvaniei valorile culturii naționale și a transmis dorința de unitate națională.

În spațiul Transilvaniei au rămas în istorie și alte nume de *avocați* contemporani cu Revoluția din 1848: Ion Bran de la Brașov, Ion Bardossi, Constantin Secăreanu, Petre Dobra, Ion Buteanu, ș.a., dar cel mai cunoscut a fost *Regele Munților, Craiul Avram Iancu*, unul dintre cei mai importanți *avocați* din istoria noastră națională.

Născut în 1824 la Vidra de Sus, fiul lui Iancu și Maria Gligor, urmează Liceul catolic de la Cluj.

Este absolvent al *Facultății de Drept din Cluj* și îl regăsim funcționând ca *avocat* pe lângă Tabla regală⁶ a Transilvaniei, instanță judecătorească din Târgu Mureș,⁷ pe care, semnificativ o regăsim în același perimetru⁸ și în zilele noastre.

Libera practică în profesia de *avocat* în vremea lui Avram Iancu se obținea, ca și intrarea în magistratură, exclusiv în cadrul acestei instanțe supreme din Transilvania⁹ aflată la Târgu Mureș.

Avram Iancu avea convingerea că Împăratul¹⁰ îi va ajuta pe românii din Transilvania. Fiind primit în audiență de Împărat, la Curtea de la Viena, Avram Iancu dorea să susțină o pledoarie în favoarea drepturilor românilor de pe aceste meleaguri. Însă nu este ascultat de împărat, care dorea numai să îi acorde o decorație, distincție pe care *Craiul Moșilor* a refuzat-o cu demnitate.

6 Denumire dată instanței de apel amintind de cele Zece Table.

7 Înființat în 1754 ca for de Apel – Instanță de Apel, unde au mai funcționat: Petre Dobra și Alexandru Papiu Ilarian.

8 În anul 1754 Tribunalului Suprem al Transilvaniei s-a mutat de la Mediaș la Târgu Mureș, iar din 1826 funcționează în același sediu cu cel din zilele noastre, al actualului Tribunal din Târgu Mureș.

9 Unde funcționau instituțiile precursore ale I.N.P.P.A. și I.N.M.

10 Francisc Iosif I (născut la Viena în 18 august 1830 a trăit până la 21 noiembrie 1916) a fost Împărat al Austriei făcând parte din Casa de Habsburg, el fiind totodată Rege al Ungariei și Boemiei, Rege al Croației, Mare Duce al Bucovinei, Mare Principe de Transilvania, Marchiz de Moravia, Mare Voievod al Voievodatului Serbiei; a vizitat de mai multe ori localități din spațiul actualului teritoriu românesc.

Ulterior, în anul 1852, Împăratul aflat în vizită în Principatul Transilvaniei dorește să stea de vorbă cu Avram Iancu despre tensiunile dintre națiunile provinciei. Avram Iancu fiind convins că Împăratul nu va lua măsurile potrivite pentru români, a refuzat întâlnirea cu suveranul, ceea ce l-a supărat pe acesta.

Dorința împăratului de a sta de vorbă cu *avocatul* Avram Iancu denotă marea influență de care se bucura acesta în rândurile românilor, fapt de notorietate chiar și la Viena, la Curtea Imperială.

La 11 septembrie 1872 va poposi pentru totdeauna la Țebea sub Gorunul lui Horia.

Puțini cunosc Testamentul lui Avram Iancu din 20 decembrie 1850, prin care lasă întreaga lui avere:

„să treacă în folosul națiunii, pentru ajutor la înființarea unei Academii de Drepturi, tare crezând că, numai cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii Române.”

Poate că și astăzi, ar fi necesară o academie de drepturi așa cum și-a imaginat-o Avram Iancu, pentru propășirea națiunii române.

Personal, în luna mai a anului 2013, am avut ocazia să revăd Casa lui Avram Iancu de la Târgu Mureș, un loc plin de istorie, acolo unde *avocatul* Avram Iancu a trăit și a gândit la apărarea drepturilor a națiunii române.

Tot în mai 2013 am trecut cu emoție și pe la Tribunalul Mureș, locul în care și-a desfășurat activitatea profesională *avocatul* Avram Iancu, personalitate de primă mărime a istoriei noastre naționale.

Într-o asemenea evocare, trebuie să amintim că în vremurile tulburi ale României postbelice au fost mulți *avocați*, victime ale unei terori dezlănțuite la intersecția a două sisteme geopolitice divergente: *est și vest*, teroare care în unele zone își mai mențin urmările și astăzi.

Printre cei pe care trebuie neapărat să-i mai amintim se numără și cei care succed, într-o enumerare selectivă și nu limitativă:

3. Nicu Steinhardt (Nicolae Aurelian Steinhardt)

Cunoscut ca *Părintele Nicu de la Rohia*, născut în 1912, decedând în aprilie 1989 la Mânăstirea Rohia, din județul Maramureș.

Fost *avocat în Baroul București*, doctor în științe juridice în 1936 cu o lucrare de lingvistică juridică în planul dreptului constituțional, teză susținută la Facultatea de Drept a Universității din București, lucrare care este și astăzi actuală în modalitatea în care a fost gândită și elaborată. teza sa de doctorat, intitulată: *„Principiile clasice și noile tendințe ale dreptului constituțional – Critica operei lui Leon Duguit”* a reprezentat unul dintre studiile de avangardă în știința dreptului constituțional.

Subliniem un aspect care reliefează importanța lucrării, anume la momentul publicării – anul 1936 – prefața era semnată de celebrul prof. Julien Bonnetcase de la Facultatea de Drept din Bordeaux. Lucrarea avea girul unei Comisii examinatoarea formată din profesorii Facultății de Drept din București: Mircea Djuvara, Paul Negulescu, Anibal Teodorescu, George Plastara și Aristide Basilescu.

Personalitate polivalentă, scriitor, eseist, cunoscut ca și călugăr, teolog și filosof de vocație, în tinerețe a fost în centrul atenției grupului de intelectuali, din care amintim pe Dinu Pillat, Mihai Ralea, Constantin Noica, Mircea Eliade, Arșavir Acterian, etc., frecventând viața literară a capitalei României dintre cele două războaie mondiale, în egală măsură cenaclul „*Sburătorul*” condus de Eugen Lovinescu.

Călugărul Nicu de la Rohia a debutat în literatura românească cu un pamflet: „*În genul... tinerilor*” (1934).

Între 1940–1944 a fost epurat din redacția „*Revistei Fundațiilor Regale*” din motive rasiale.

După 23 august 1944 a revenit în publicistica literară la: „*Universul literar*”, „*Liber-tatea*”, „*Viața Românească*” pentru scurt timp, ca din 1947 să fie supus la alte umilințe, fiind epurat de această dată din Baroul București pentru motive de natură politică.

Suportând vicisitudinile istoriei, a urmat o perioadă dificilă, câștigându-și cu greu existența. Arestat în martie 1960 în „*grupul Noica-Pillat*”, condamnat la 12 ani muncă silnică pentru „*crimă de uneltire*”, internat la Jilava și Gherla, beneficiind de amnistierea din august 1964, revine la activitatea sa literară și traduce literatură universală și publică numeroase eseuri. Multe din lucrările sale au apărut postum în ultimele decenii, la stăruințele unor teologi luminați de la Mănăstirea Rohia din Maramureș. Au apărut lucrările scrise de Nicu Steinhardt într-o ediție completă, inclusiv cu un C.D. care conține un text rostit de acesta în biserica Mănăstirii Rohia.

În 1980 s-a călugărit retrăgându-se la Mănăstirea ortodoxă de la Rohia, unde va rămâne până la sfârșitul vieții, la finele lunii martie a anului 1989.

Subliniem că, întreaga operă teologică, publicată postum, conține elemente de gândire juridică națională și de gândire juridică universală, la confluența cu filosofia dreptului și cu filosofia socială.

4. Aurelian Bentoiu¹¹

Născut în 1892, decedând în aprilie 1962, *avocat* în Baroul București, om politic liberal; deputat, ministru al Justiției între 30 noiembrie 1939–10 mai 1940. Arestat și condamnat de două ori pentru crimă de uneltire contra ordinii sociale, în temeiul art. 209 Cod penal, trecând pe la Penitenciarele de Sighet, Galați, Văcărești și Jilava, unde a și murit la 27 iunie 1962.

A fost unul dintre *avocații* importanți ai Baroului București recunoscut pentru ver-ticalitatea sa în profesie și pentru excepționala pregătire profesională. Orator în-născut, a fost unul dintre respectații maeștri ai Baroului bucureștean.

11 Mult regretatul maestru Virgil (Puiu) Popovici, fost Consilier al Colegiului de Avocați București, ulterior, după 1990 a fost vice-președinte al Uniunii Avocaților din România, mi-a relatat multe despre personalitatea acestui mare *avocat* al Baroului București. Tot Maestrul Puiu Popovici mi-a relatat că în peisajul Palatului de Justiție din București, între cele două războaie mondiale era un *avocat*, *Cristescu Incident*, care trăia din consultațiile pe care le dădea colegilor săi, în materie de incidente procedurale civile. Cristescu Incident, era fiul lui Gheorghe Cristescu–Plăpumarul (10 oct. 1882–29 nov. 1973) fost Secretar general fondator al Partidului Comunist din România (1921–1924).

5. Mircea Ionescu–Quintus

S-a născut în 1917,¹² *avocat* în Baroul Prahova, cunoscut epigramist, om politic liberal, membru al P.N.L. din anii '30.

Personalitate publică, care l-a cunoscut personal pe savantul Nicolae Iorga, participând la cursurile Universității Populare din Vălenii de Munte înainte de tragicul sfârșit la marelui profesor din 27 noiembrie 1940.¹³ Din 1990 la conducerea P.N.L., ca vicepreședinte între anii 1990–1992, apoi președinte între anii 1992–2001, iar între 1991–1992 a fost ministru al Justiției (Guvernul Theodor Stolojan), Vicepreședinte și Președinte al Senatului între 1996–2000. Epigramist de excepție, om de aleasă cultură umanistă.

La ediția din 2012¹⁴ a cursurilor Universității Populare „Nicolae Iorga” de la Vălenii de Munte am avut ocazia să-l cunosc personal pe *avocatul* Mircea Ionescu–Quintus care a evocat personalitatea savantului Nicolae Iorga care coordona Universitatea Populă în anii de dinaintea tragicului său sfârșit.

6. Constantin Titel–Petrescu

Născut în 1888, decedând în aprilie 1956, *avocat* și om politic de stânga, a fondat Liga Drepturilor Omului (1923). Președinte al Partidului Social-Democrat din România (1943–1946) și ministru-secretar de stat în primul guvern Sănătescu (reprezentant al P.S.D. în guvernul de uniune națională, de după 23 august 1944).

7. Emil Georgescu

Născut în 1929, decedând în aprilie 1985, *avocat* în Baroul București din 1972 (fost procuror la Mizil și Telega între 1952–1954, procuror-șef la București între 1967–1971).

A fost una din vocile inconfundabile de la Radio Europa Liberă.

Sora acestuia, Ileana Georgescu, era căsătorită cu *avocatul* bucureștean Edwin Oliver Konerth¹⁵ (originar din Orăștie, născut în martie 1933) membru în Colegiul de Avocați al Municipiului București și al Județului Ilfov. Ileana Georgescu și Edwin Oliver Konerth pleacă în Germania Federală prin 1983.

Edwin Oliver Konerth (mama sa era din familia von Riebel) era un pasionat jucător de șah la cluburile din România, obținând titlul de maestru al sportului. Ulterior în Germania (inițial în zona americană a Berlinului) a fost antrenor de șah pentru copii și jurnalist sportiv.

12 Născut în 18/31 martie 1917, la Herson, în Imperiul Țarist (astăzi Republica Rusă) – decedat la 15 septembrie 2017, la Ploiești.

13 Detalii despre moartea savantului în lucrarea inedită: Iosif Friedmann–Nicolescu (2010): *Tragicul sfârșit al lui Nicolae Iorga – Strejnic 28 Noiembrie 1940. Din documentele de acum 70 de ani ale Tribunalului Militar al Comandamentului Militar al Capitalei*, Editura Libertas, Ploiești. (Această lucrarea este menționată de Paul D. Popescu (2011): *Prezentarea monografică și catalog*, Ed. Libertas, Ploiești, p. 67.).

14 La ediția din 2012 a Universității Populare „Nicolae Iorga” l-am cunoscut și pe Academicianul Mircea Malița.

15 Fost procuror în Județul Teleorman, la Turnu Măgurele.

8. Lucrețiu Pătrășcanu

A trăit între 1900–1954, a fost *avocat* în Baroul București, om politic de stânga, înscris în Partidul Comunist din România încă din anul 1919.

A fost *avocatul* membrilor de frunte din P.C.R. în diverse procese din anii '30–'40. Participă la acțiunea împotriva Mareșalului Ion Antonescu, de la 23 august 1944. Face parte din delegația României la semnarea Armistițiului cu U.R.S.S. și la semnarea Tratatului de Pace de la Paris, ulterior este Ministru al Justiției.

A făcut parte și dintr-o delegație a P.C.R., care în 1922 a participat la Congresul Cominternului, unde îl cunoaște personal pe Vladimir Ilici (Ulianov) Lenin,¹⁶ iar în 1928 a participat din partea P.C.R. la Congresul Cominternului, ca membru în Comitetul Central al Partidului.

Are o viață tumultuoasă, a fost arestat pentru activități comuniste înainte de 23 august 1944, a fost deputat din partea Blocului Muncitoresc Țărănesc în 1931.

În 1948 este arestat de „*tovarășii de drum*” și este executat în 17 aprilie 1954 în închisoarea Jilava, la capătul unui proces controversat, până astăzi neelucidat complet. Procesul Pătrășcanu a făcut și obiectul unei cercetări a unei „comisii de partid” în anii '65–'66.

A fost cumnat cu *avocatul* Petre Pandrea din Baroul București. Petre Pandrea a fost și Decan al Baroului, însă era de altă orientare politică, sau cel puțin i s-a atribuit o altă viziune politică.

9. Nicolae Titulescu

S-a născut la 4 martie 1882 în Craiova și a trăit până la 17 martie 1941, murind la Cannes.¹⁷ Este unul dintre *avocații* români care au îmbrățișat cariera diplomatică, fiind Ministru al Afacerilor Străine, ajungând pe fotoliul de Președinte al Ligii Națiunilor.

Era fiu de *avocat* (ca și savantul Nicolae Iorga), studiile de drept le-a făcut la Paris, obținând doctoratul cu o interesantă teză „*Essai sur une théorie des droits éventuels*.” Din 1905 profesor de Drept la Universitatea din Iași, iar din 1907 profesor la Facultatea de Drept de la Universitatea din București.

În 1912 este ales deputat pe listele Partidului Conservator-Democrat condus de un alt *avocat*, anume de Take Ionescu (care a fost Decan al Baroului București). În anul 1917 este în Guvernul lui Ion I. C. Brătianu în calitate de Ministru al Finanțelor. Între 1928–1936 a fost de mai multe ori Ministru al Afacerilor Străine.

Din 1921 este delegat permanent al României la „Liga Națiunilor” de la Geneva, fiind ales de două ori (1930 și 1931) Președinte al acestei prestigioase organizații internaționale, precursora O.N.U.

Nicolae Titulescu, la Craiova a fost coleg de liceu cu viitorul episcop Săvulescu.

Fiul Episcopului Craiovei, a fost *avocatul* doctor în *drept* la Paris, Nicolae Săvulescu pe care l-am cunoscut personal înainte de anul 1982.

16 Vladimir Ilici Ulianov a avut licență de practicare a profesiei de avocat în Imperiul Țarist.

17 Avocatul Petre Pandrea, fost Decan al Baroului București, susține că moartea lui Nicolae Titulescu ar fi survenit în localitatea Souvrettes în Elveția.

Avocatul Nicolae Săvulescu¹⁸ a fost epurat din Baroul București fiindcă avea studii doctorale în străinătate.

Acest periplu nu-l pot încheia fără a mai aminti câteva personalități ale avocaturii, contemporani cu noi.

Este plină de semnificații numirea în fruntea unei instituții nou create în România de după 1989, Avocatul Poporului a unor *avocați* de carieră: Paul Mitroi¹⁹ din Baroul București și Vasile Gionea.

Nu pot să nu amintesc că Vasile Gionea a fost avocat la Brașov, calitate în care era, fondator și membru al Cercului Juridic Transilvan²⁰ care edita Gazeta Juridică A Transilvaniei. Gazeta în numărul din octombrie 1944 rememorează Procesul Memorandiștilor, o altă tragedie românească din Transilvania. Cercul Juridic Transilvănean în 1944 număra printre – fondatori și colaboratori – 48 de *avocați*, iar dintre magistrați amintim pe profesorul Salvator Brădeanu de la Consiliul Legislativ.

Nu vom opri enumerarea, la acești Avocați, amintindu-i și pe cei care au fost vremelnici Prim-miniștri în guvernele post-belice ale României.

10. Petru Groza

Născut la 7 decembrie 1884 la Băcia, în Județul Hunedoara – a decedat la 7 ianuarie 1958 în București. A fost avocat, Prim-ministru între 1945–1952, Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române, în fapt șef al statului, între 2 iunie 1952 și 7 ianuarie 1958.

Personalitate marcantă a Transilvaniei, a fost *avocat* în Lugoj și Deva, iar în *Lexiconul personalităților Ardealului* din 1928²¹ îi este „alocat” un spațiu mai mare decât altor *avocați* și oameni politici din această provincie.

Participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, este cel mai tânăr ministru în Guvernul Mareșalului Averescu, ca Ministru de Stat între 16 aprilie și 13 decembrie 1921, iar între 1926–1927 a deținut portofoliul Lucrărilor Publice și pe cel de Ministru de Stat. A fondat în 1933, organizația-partid Frontul Plugarilor, al cărui Președinte a fost până în 1953 când a fost desființată. A participat în 1943 la formarea Frontului Național Antihitlerist, împreună cu Partidul Comunist Român (P.C.R.), Uniunea Patrioților și MADOSZ (formațiune muncitorească a minorității maghiare din România).

Suportă privațiuni ale regimului autoritar antonescian, fiind arestat la Malmeson (în București, pe Calea Plevnei, închisoare militară), perioadă pe care o va relata în

18 Avocatul Nicolae Săvulescu, care a locuit în centrul vechi, pe str. Șepcari, era căsătorit cu mătușa *avocatului* bucureștean Paul Predescu (născut la 4 august 1924–decedat în 2003).

19 Născut la 6 iulie 1937.

20 Printre fondatori și colaboratori, descoperim pe *avocatul* bucureștean Nicolae Baci, care a trecut Dunărea înot pentru a trece în *Lumea Liberă* (amic cu un *avocat* contemporan nouă, din Baroul București, regretatul Mihnea Marmeliuc, fost Ministru al Muncii în cele două guverne Petre Roman, de după 1989; tatăl acestuia fiind deputatul Dimitrie Marmeliuc în primul Sfat al Țării delegat din partea Cernăuțului. Autorul acestei evocări substituindu-l pe *avocatul* Mihnea Marmeliuc, am fost *avocatul* lui Nicolae Baci într-o cauză având ca obiect asigurare de dovezi.).

21 În limba maghiară, lucrare tipărită la Oradea.

volumul „În umbra celulei” (volumul are un moto interesant: *luminile în tenebre lucesc*). A participat cu Frontul Plugarilor la constituirea (1944) Frontului Național Democrat, alianța politică controlată preponderent de Partidul Comunist, a fost Vice-prim-ministru în guvernele Sănătescu și Rădescu.

Orașul Stei, din județul Bihor, a purtat între 1958–1990 numele de *Orașul Dr. Petru Groza*, fiind unicul centru urban din România care a purtat numele unui *avocat*.

Statuia *avocatului* Dr. Petru Groza a fost amplasată în Cartierul Cotroceni, în perimetrul din vecinătatea Facultății de Medicină și Farmacie (vis-a-vis de locul în care a fost asasinat Primul Ministru al României Armand Călinescu), care a fost pe nedrept înlăturată după evenimentele din decembrie 1989.

11. Ion Gheorghe Maurer

Avocat și om politic de stânga, s-a născut la 23 septembrie 1902 în București, unde a decedat la 8 februarie 2000, Prim-ministru al Republicii Populare Române și al Republicii Socialiste România în perioada 1961–1974, Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române între 11 ianuarie 1958–21 martie 1961.

Membru al Partidului Comunist din România din 1937, între 1947–1951, a fost Președinte al Comitetului Olimpic Român; a fost Președinte de onoare a Asociației de Drept Internațional.

Este membru titular al Academiei Române din 1955, a fost primul director fondator al Institutului de Cercetări Juridice al Academiei Române. În guvernul Petru Groza a fost Subsecretar de Stat la Ministerul Comunicațiilor și Lucrărilor Publice, a făcut parte din delegația care a participat la Conferința de Pace de la Paris. A fost Ministru de externe în 1957 în guvernul Chivu Stoica, în 1958 a fost Președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale (șef al statului), membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.R. din 1960, a condus cinci guverne succesive între 21 martie 1961, până în 28 martie 1974.

A fost coleg și apropiat de unul dintre Vice-Președinții Colegiului de Avocați ai municipiului București și Județului Ilfov, maestrul *avocat* Ion Pora.

Ion Gheorghe Maurer în studenție a locuit cu chirie în București, pe str. Sfinților nr. 10.

Tot în blocul din Str. Sfinților nr. 10 a locuit la etajul V, *avocatul* Iuliu Maniu, iar la etajul I a avut *biroul de avocat* (în acest apartament am avut ocazia să merg la un coleg de clasă din școala primară).

Un octogenar,²² copil fiind în al timpul celui de al Doilea Război Mondial, mi-a relatat că pe vremea bombardamentelor asupra Bucureștiului din 1944 în clădirea Adriatică de vis-a-vis de Palatul de Justiție din București, în *adăpostul antiaerian* de la subsolul clădirii, avea locul bine stabilit *avocatul* Iuliu Maniu.

Vom reaminti numele unor personalități ale culturii și civilizației acestui perimetru care au fost *avocați*:²³ Vasile Lascăr, Nicu Iorga (tatăl savantului Nicolae Iorga),

²² Născut în 1938.

²³ Prezentul eseu are la bază informații din documente inedite, din relatările unor colegi, din selectarea-gruparea unor informații de pe internet, grupate tematic și interpretate critic.

Barbu Ștefănescu-Delavrancea, Titu Maiorescu, scriitorul și poetul Demostene Botez (fost Președinte al Uniunii Scriitorilor), Primarul și Prefectul Bucureștiului Emmanuel Protopopescu-Pache, Take Ionescu, Grigore Trancu-Iași, dr. Traian Popovici primarul erou din Cernăuții celui de al doilea Război mondial, Dem. I. Dobrescu, Wilhelm Filderman, Mircea Manolescu, Nicolae Bălănescu, Traian Vuia, Victor Ojog, Paul Vlachide²⁴ și mulți alții pe care îi voi aminti în viitoare cronici.

Cei evocați în cele ce preced au avut sau mai au încă în diverse locuri busturi sau statui, iar numele altora se regăsește în nomenclatorul străzilor, ori numele lor este fala unor instituții de învățământ superior juridic care le poartă numele.

Realitatea ne demonstrează că evenimentele istorice și patimile lumești fac ca numele unor *avocați* să fie controversate, atunci când aceștia devin persoane publice, însă personalitățile Baroului rămân dăltuite în *bronzul profesiei* ca maeștri nemuritori, ca *oameni* între *oameni*.

12. Leon Iancovici

Nu-l voi uita nici pe contemporanul nostru, din Baroul București, pe care îl mai întâlnesc adesea în Palatul de Justiție – *avocatul* Leon Iancovici – fiindcă avem plăcuta surpriză, să-i descoperim chipul pe o emisiune filatelică a administrației poștale americane, fiind primul român în viață și primul *avocat* român care apare pe o astfel de emisiune filatelică. Este românul care în anul 2008 a obținut cea mai importantă distincție internațională la o expoziție filatelică.

13. Lăzărică Petrescu

În urmă cu câțva timp, aflându-mă în Cetatea de scaun de la Târgoviște, am revăzut o casă de sfârșit de Secol XIX, început de Secol XX, casa *avocatului* Lăzărică Petrescu, în plin centru al urbei, care la momentul edificării era cea mai modernă din casă din oraș, găzduind pe membri Dinastiei Regale Române.

Casa acestui *avocat*, este legată de evenimente ale istoriei naționale, în 1902, cu ocazia manevrelor regale, aici au locuit altelele lor Prințul Ferdinand al României și Principesa Maria.

Informația istorică o am din anul 1985 de la protagonistul unui celebru proces, Dumitrache Bucur Gheorghe,²⁵ din Comuna Ulmi,²⁶ a Județului Dâmbovița. În casa acestuia s-a declanșat *procesul din 1936* de la Brașov, avându-l ca „personaj principal” pe Nicolae Ceaușescu.

Unul dintre *avocații* din acest proces, era *avocatul* Lăzărică Petrescu din Târgoviște, proprietarul casei mai sus amintite.

²⁴ Paul Combotecla-Vlachide.

²⁵ Dumitrache Bucur Gheorghe a fost în perioada postbelică unul din directorii Rezervelor de Stat agricole; a fost unchiul fostei vicepreședinte a Tribunalului Dâmbovița (din anii '80) Elena Andor.

²⁶ Am avut ocazia de a fi avocat în cauza care privea partajul succesoral al casei din Comuna Ulmi.

Procesul de la Brașov din 1936, era judecat sub stare de asediu. Astfel că, jandarmii nu i-au permis *avocatului* Lăzărică Petrescu să coboare din tren în gara Brașov, ca să meargă la proces. Acesta a fost pus în situația de a coborî la următoarea stație de cale ferată și să meargă la Brașov cu trăsura.

14. Hurmuz Aznavorian

A fost un *avocat* de excepție, apreciat de contemporani. A avut o pregătire juridică notabilă, dublată de talent oratoric și de o inteligență ascutită.

Hurmuz Aznavorian a fost trimis la canal și a murit în închisoare, necunoscându-i-se mormântul.

II. CONCLUZII

În lista celor care au fost *avocați* consemnăm pe Mihail Kogălniceanu, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Mihail Sebastian, Grigore Periețeanu, Istrate Micescu.

Au absolvit Facultatea de Drept și actorii Nicolae Gărdescu, Grigore Vasiliu-Birlic,²⁷ actorul și regizorul Moni Ghelerter, poetul Marcel Breslașu.

Nu voi înceta să spun că trăim într-o lume condusă de *avocați*. Lumea de astăzi are în frunte *avocați* de carieră, care înainte de a fi consacrați de politică în istoria culturii și civilizației umanității, au fost înscriși în Barou, unde s-au format ca luptători pentru dreptate, adevăr și justiție, pentru drepturile fundamentale ale omului.

Îi amintim pe colegii noștri de breaslă, *avocații*: Barack Obama – Președintele S.U.A., împreună cu Prima Doamnă a Statelor Unite, de asemenea *avocat*, Dimitri Medvedev – fost Președinte al Federației Ruse și Prim Ministru al Rusiei, Nicolas Sarkozy – fost Președinte al Republicii Franceze, Lech Kaczyński – fost Președinte al Republicii Polonia (cu un tragic sfârșit, ca și istoria tragică a Poloniei), Președintele Republicii Ungare János Áder, Nelson Mandela, etc.

Lista personalităților din *avocatura* mondială poate continua cu Caroline Kennedy (fica fostului Președinte al S.U.A., J. F. Kennedy), Hillary Clinton (Secretar de Stat în administrația Barack Obama, fost senator de New York din partea Partidului Democrat, fostă Primă Doamnă a S.U.A.), Christine Lagarde (*avocată* de origine franceză, este prima femeie care ocupă funcția de director general al Fondului Monetar Internațional, în 2009, Lagarde a fost desemnată de ziarul britanic Financial Times cel mai bun ministru de finanțe din zona euro).

Nu o putem uita în enumerarea noastră pe Președinta celui mai puternic „stat continent”, India, din perioada 2007–2012, doamna *avocat* Pratibha Patil. Una dintre cele mai mari puteri economice ale lumii, cu peste un miliard de locuitori, dotată cu arme nucleare, a fost condusă de o femeie *avocat*, de 78 de ani, prima femeie care a ocupat această funcție în India. A câștigat alegerile prezidențiale din 2007, cu 65% din voturi, rezultat surprinzător, fiindcă a fost aleasă într-o țară unde discriminarea femeilor este încă larg răspândită.

²⁷ Facultatea de Drept de la Cernăuți.

Unul dintre cei mai importanți prozatori europeni a fost Franz Kafka²⁸ (scriitor de limbă germană), originar din Praga, unde există o interesantă casă memorială-muzeu. Cel care a influențat literatura modernă, în scurta sa existență, a fost *avocat* și doctor în drept.

Lista ar putea continua la nesfârșit, într-un număr viitor al revistei vom continua periplul nostru.

Alături de acești celebri colegi, care fac *istoria lumii*, am încercat să creionez biografiile avocaților din perimetrul românesc.

Încheiem acest scurt eseu având convingerea că *avocații* vor avea în evoluția societății și în viitor un rol determinant.

28 3 iulie 1883, Praga–3 iunie 1924, Viena.

Animale în fața justiției (processe intentate împotriva animalelor în istoria europeană)

BENCE ZSOLT KOVÁCS

doctorand în drept, Universitatea din Miskolc,
Școala Doctorală de Științe ale Statului și Dreptului
Ferenc Deák; stagiar, Academia Central-Europeică
E-mail: kbencezsolt@gmail.com

REZUMAT

Studiul se concentrează asupra unui segment neobișnuit al jurisprudenței medievale și al Epocii Moderne timpurii, și anume procesele intentate împotriva animalelor. În cadrul acestor proceduri judiciare, un animal sau un grup de animale au fost judecate separat sau împreună, în fața unei instanțe laice sau ecleziastice, fiind acuzate de comiterea unor fapte penale. În toate cazurile cunoscute, regulile și formalitățile inerente oricărei proceduri judiciare au fost respectate cu cea mai mare rigoare. Nu era neobișnuit ca animalele să fie declarate vinovate și chiar condamnate la moarte. Acest fenomen istoric servește la evidențierea schimbărilor în funcțiile și sarcinile dreptului penal de-a lungul secolelor, deoarece astăzi un astfel de proces ar fi perceput ca fiind unul cel puțin ridicol. Răspunderea penală a devenit inseparabilă de statutul uman, doar oamenii pot comite infracțiuni; totuși, așa cum încearcă să demonstreze această lucrare cu o serie de exemple istorice intrigante, acesta nu era un adevăr universal înainte de epoca modernă.

Prin urmare, lucrarea încearcă să răspundă la următoarele întrebări: când și unde au apărut procesele împotriva animalelor? Care sunt antecedentele acestui fenomen? Unde au fost ele cele mai răspândite? Ce fel de animale au fost puse sub acuzare și în ce fel de instanțe au avut loc procesele? Care sunt motivele dezvoltării acestei stranii practici și cum au fost ele percepute de societate și de oamenii de știință la acea vreme?

CUVINTE CHEIE

processe împotriva animalelor, procese ecleziastice și laice, procese de porci, răspundere absolută și obiectivă, aptitudinea de a fi judecat, agenție morală, vinovăție.

Animals on Trial (Animal Trials in European History)

ABSTRACT

The paper focuses on an enigmatic and unusual segment of medieval and early modern jurisprudence, namely animal trials. In these judicial proceedings individual animals or a group of animals were tried together, before a secular or ecclesiastical court, accused of a criminal act. In all known cases, the rules and formalities inherent to every judicial procedure were of utmost importance and scrupulously respected. It was not uncommon for animals to be convicted and even sentenced to death. This historical phenomenon serves to highlight the changes in the functions and tasks of criminal law over the centuries, >>

>> since today such a trial would be perceived as ludicrous at best. Criminal responsibility has evolved to become inseparable from human status, only human beings can commit crimes; however, as this paper seeks to show with a number of intriguing historical examples, this was not a universal truth before the modern era.

The paper therefore seeks to answer the following questions: when and where did animal trials emerge? What are the antecedents—if any—of this phenomenon? Where were they the most prevalent? What types of animals were brought before the court? What is the *raison d'être* of these trials and how were they perceived by society and the scholars at the time?

KEYWORDS

animal trials, ecclesiastical and secular trials, pig trials, absolute liability, competency to stand trial, moral agency, culpability.

I. INTRODUCERE

Scopul acestui studiu este examinarea unui fenomen istoric din jurisprudența europeană, și anume, a faptului că animalele apăreau în calitate de inculpați în multe dintre procedurile judiciare din trecut. Examinarea proceselor intentate împotriva animalelor – ca o categorie *sui generis* – se va face din mai multe perspective, încercând totodată căutarea unor răspunsuri la întrebările ridicate în timpul procesului de cercetare. Cele mai importante chestiuni, pe care lucrarea prezintă încercă să le abordeze, sunt următoarele: când și unde au apărut aceste procese? Unde au fost ele cele mai frecvente? Ce fel de animale au fost puse sub acuzare și în ce fel de instanțe au avut loc procesele? Care sunt motivele dezvoltării acestei stranii practici? Ultima întrebare este cea mai dificilă de răspuns, motiv pentru care voi dedica mai mult spațiu acesteia, articulând și contrastând diferite puncte de vedere apărute de-a lungul timpului în lucrările de specialitate. De asemenea, voi încerca să îmbogățesc lucrarea cu cât mai multe exemple concrete pentru oferirea unei imagini cât mai autentice asupra fenomenului.

Pentru delimitarea exactă a tematicii, consider important de menționat, că lucrarea de față nu abordează ordalia, procesele împotriva hibrizilor inexistenți (de exemplu, chimerele) sau a altor animale imaginare, nici rolul animalelor în execuții de-a lungul istoriei,¹ nici procesele împotriva obiectelor sau cadavrelor, nici procesele având animalele ca martori, nici, în cele din urmă, procesele împotriva vrăjitoarelor. Cele din urmă, în multe cazuri, arată o asemănare cu procesele împotriva animalelor, fapt explicat în detaliu *infra*. Procesele împotriva vârcolacilor vor fi discutate doar în măsura în care un lup este condamnat, și nu un om judecat pentru că este capabil să îmbrace

1 Pentru detalii, a se vedea Kinga Beliznai (2014): *A bíbor méltóság, a sárka árulása. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*, Balassi Kiadó, Budapest, p. 39–40. Pe vremea romanilor, patricidul era pedepsit prin așa-numita *poena cullei*, care presupunea coaserea făptașului într-un sac cu un cocoș, un câine, un șarpe și o maimuță (fiecare animal având propriul simbolism) și aruncarea sacului în Tibru. În Germania, această tradiție a continuat sub numele de *Säcken*. Pentru detalii, a se vedea Florike Egmond: The Cock, the Dog, the Serpent, and the Monkey. Reception and Transmission of a Roman Punishment, or Historiography as History, *International Journal of the Classical Tradition*, 2(2)/1995, p. 159–192.

piele de lup.² Cazurile de bestialitate (zoofilie) și sodomie vor fi discutate numai atunci când animalul este găsit vinovat de actul respectiv sau, ca și un *corpus delicti*, este ucis pentru a înlătura efectele negative ale infracțiunii comise.

În motivarea alegerii tematicii consider demn de menționat faptul că, subiectul abordat de prezenta lucrare este cvasi-absent din istoriografia juridică de limba română. Nu se cunoaște nicio lucrare de specialitate care ar trata în detaliu acest fenomen istoric european. Deși nu cunoaștem existența nici unui proces intentat împotriva unui animal de pe teritoriul actual al României – fapt lesne de înțeles din faptul că nu s-au păstrat sau întocmit acte judiciare la fel de meticuloase ca și în occident – este foarte probabil că acest fenomen amplu a avut repercusiuni și pe meleagurile din partea noastră a Europei. Putem vorbi deci, despre un fragment al istoriei noastre comune, care captivează și prin caracterul inedit al acestuia.

II. PREZENTARE ISTORICĂ

În cele ce urmează, voi încerca să răspund la primele două întrebări formulate în introducere, și anume unde și când au apărut procesele împotriva animalelor și în ce perioadă istorică au fost acestea cele mai frecvente. Consider că o scurtă introducere istorică, în ceea ce privește precursorii proceselor, este neapărat necesară pentru înțelegerea mai deplină a fenomenului însuși.

1. Antecedente istorice

Deși între procesele de animale care au început în Evul Mediu și fenomenele similare ale căror atestare a supraviețuit din lumea antică, nu putem afirma că ar exista o legătură directă și nici o continuitate istorică, acestea din urmă merită totuși menționate. Relevanța acestora constă în faptul că au la bază în multe cazuri aceleași mentalități umane care în epocile precedente s-au cristalizat în procese formale contra animalelor. Cunoașterea antecedentelor face mai ușor de înțeles fenomenul istoric abordat în prezenta lucrare.

1.1. Surse din antichitatea greacă

„*De legibus* IX: 12 [al lui Platon] conține o măsură care este o rămășiță a uneia dintre cele mai timpurii etape ale vieții sociale din Attica.”³ Pasajul sună astfel:

„[d]acă o vită de povară sau orice alt dobitoc omoară un om, rudele cele mai de aproape ale mortului să aducă cazul la cunoștința judecătorilor, afară de cazul când un asemenea accident ar avea loc la jocurile publice. Judecătorii aceștia, aleși dintre agronomi, după voința rudelor și în numărul dorit de către ele, vor instrui afacerea; dobitocul vinovat va fi ucis și aruncat peste hotarele țării.”⁴

2 Pentru detalii, a se vedea Barna Mezey (2003): Az állatok jogi perszonifikációja. Állatok a bíróság előtt – adalékok a törvénykezés történetéhez, în Máté Szabó, Sándor Pesti (ed.), „*Jöjj el szabadság*”. Bihari Mihály 60. születésnapjára készült ünneplő kötet, Rejtjel Kiadó, Budapest, p. 25–32.

3 Salamon Pál Osztern: Legálisan vád alá helyezett állatok, *Ethnographia*, 19/1908, p. 325.

4 Platon (1995): *Legile*, Ed. IRI, București, p. 283.

În Grecia Antică, procesele pentru moartea unei ființe umane (indiferent dacă era vorba de ucidere intenționată sau neintenționată) se desfășurau în aer liber, deoarece se credea că omorul ar fi capabil să perturbe echilibrul moral al comunității și ar crea o poluare invizibilă care ar afecta fiecare aspect al vieții.⁵ Dacă, în timp, această poluare invizibilă se acumula în cantități suficiente, putea provoca epidemii, secete sau alte dezastre naturale. Deci, era în interesul comunității să o mențină la un nivel minim.

Ucigașii au fost izgoniți în afara orașului după procesul purtat în piața deschisă, curățând astfel orașul de miasme, într-un fel de ritual de purificare, numit în antichitate lustrație.⁶ Un ucigaș – conform principiului răspunderii pentru rezultate (sau spus altfel, răspunderea absolută și obiectivă) – putea fi nu numai o persoană, ci și un animal sau chiar un obiect (de exemplu, o țiglă care a căzut pe capul cuiva).⁷ Legile lui Platon indică acest fapt din urmă:

„[d]acă un lucru neînsuflețit – nu vorbesc de trăsnet și celelalte săgeți repezite de mâna zeilor – ia viața unui om, fie prin căderea sa, sau prin căderea omului, ruda cea mai apropiată a mortului să ia ca judecător pe unul din vecinii lui, și să se justifice înaintea lui de accidentul acesta, el și toată familia sa. Lucrul neînsuflețit se va arunca peste hotarele țării, cum s-a prescriș și pentru animale.”⁸

1.2. Izvoare biblice

De asemenea, în izvoarele veterotestamentare găsim *expressis verbis* o pedeapsă prevăzută pentru animale, care făcea posibilă tragerea la răspundere a acestora. Aceste versete au fost folosite mai târziu de prea zeloasa inchiziție, în judecățile sale. Printre legile mozaice, este prevăzut că:

„[d]acă un bou va împunge și va omorî pe un bărbat sau pe o femeie, boul să fie ucis cu pietre, carnea să nu i se mănânce, iar stăpânul boului să nu fie pedepsit. Dar, dacă boul avea obicei mai înainte să împungă și stăpânul fusese înștiințat de lucrul acesta și nu l-a închis, boul să fie ucis cu pietre, dacă va uci un bărbat sau o femeie, și stăpânul lui să fie pedepsit cu moartea.”⁹

Cartea Leviticului, de asemenea, atribuie delictul sodomiei, ca perversiune sexuală, și animalului. Pentru acest motiv, animalul care a participat în actul de sodomie este condamnat la moarte alături de cel care a săvârșit actul respectiv („Dacă un om se culcă cu o vită, să fie pedepsit cu moartea, și vita s-o omorâți.”)¹⁰ Pasajul din Geneza

5 Robert Parker (1996): *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*, Clarendon Press, Oxford, p. 350–351, 368–370.

6 Hampton Lawrence Carson: The Trial of Animals and Insects. A Little Known Chapter of Mediaeval Jurisprudence, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 56(5)/1997, p. 410–415.

7 Carson (1997): p. 410–415.

8 Platon (1995): p. 283.

9 <https://biblia.resursectine.ro/exodul/21> (accesat la 12.06.2022).

10 <https://biblia.resursectine.ro/leviticul/20> (accesat la 12.06.2022).

„Căci voi cere înapoi sângele vieților voastre; îl voi cere înapoi de la orice dobitoc și voi cere înapoi viața omului din mâna omului, din mâna oricărui om, care este fratele lui. Dacă varsă cineva sângele omului, și sângele lui să fie vărsat de om, căci Dumnezeu a făcut pe om după chipul Lui.”¹¹ a stat adesea la baza condamnării animalelor.

Ceea ce privește sursele de referință din Noul Testament, găsim în total două scene (blestemarea smochinului din Betania¹² și exorcismul din ținutul Gadarenilor, când Iisus a expulzat o legiune de demoni într-o turmă de porci) care au produs consecințe similare în apariția proceselor împotriva animalelor.

1.3. Situația în statele germanice după căderea Imperiului Roman de Vest

După căderea Imperiului Roman de Vest, statele germanice care au apărut în locul acestuia au recunoscut responsabilitatea juridică a animalelor care trăiau în jurul casei, bazată în principal pe responsabilitatea colectivă a gospodăriei. Aceasta prevedea că, în anumite cazuri, și animalul ar trebui să fie responsabil. Un

„exemplu specific în acest sens poate fi regăsit în Schwabenspiegel. Potrivit acestuia, dacă cineva aude o persoană în stare de necesitate, strigând după ajutor și nu îi vine în ajutor, trebuie să i se ia capul. Dar nu numai el este responsabil pentru fapta sa, ci tot ce se află în casa lui, atât oamenii cât și animalele.”¹³

În calitate de membrii ai familiei, statutul juridic al animalelor era, potrivit lui Mezey, identic cu cel al servitorilor și al sclavilor din Evul Mediu timpuriu.¹⁴ Dreptul germanic din vremea respectivă, ca și în cazul sclavilor, vorbește și de *wergeld*-ul a animalelor. Termenul *Wergeld* desemnează o pedeapsă pecuniară plătită de un ucigaș rudelor victimei cu titlu de despăgubire. În dreptul românesc această instituție nu posedă nume propriu, lucru lesne de înțeles de faptul că instituția își găsește originile în dreptul german de adineauri (în germana actuală, este folosită sintagma *Blutgeld*). Interesant este faptul că a existat o așa-numită „lege al pisicilor”, prin care proprietarul unui animal ucis putea cere despăgubiri de la făptuitor. Conform obiceiul statornic, despăgubirea era evaluată în cantitatea de grâu care acoperea carcasa neînsuflită, atârnată de coadă a animalului.

Deoarece justiția nu era cu adevărat disponibilă și accesibilă pentru toată lumea la începutul Evului Mediu, exista mai mult loc pentru *vigilantism* (luarea legii în propriile mâini), adică pentru aplicarea legii și pedepsirea a infracțiunilor fără autoritatea legală necesară. Prin urmare,

11 <https://biblia.resursecrestine.ro/geneza/9> (accesat la 12.06.2022).

12 <https://biblia.resursecrestine.ro/marcu/11> (accesat la 12.06.2022).

13 Barna Mezey (2003): Az állatok jogi perszonifikációja. Állatok a bíróság előtt – adalékok a törvénykezelés történetéhez, în Máté Szabó, Sándor Pesti (ed.), „Jöjj el szabadság”. Bihari Mihály 60. születésnapjára készült ünnepi kötet, Rejtjel Kiadó, Budapest, p. 24. Traducerea este a autorului. Textele citate din surse de limbă străină, unde izvorul traducerii nu este în mod specific indicată constituie traduceri ale autorului.

14 Mezey (2003): p. 24.

„[d]reptul penal și procedura penală din Evul Mediu acordau o atenție extraordinară prinderii în flagrant. Aceasta a clarificat infracțiunea și a făcut ca proba acestuia (cu toate dificultățile sale contemporane) să fie superfluă. Infractorul prins în flagrant a fost pus să răspundă pentru fapte fără a face prea multă zarvă. Acesta a fost, de asemenea, cazul crimelor «animalicești». Animalele «prinse în flagrant» erau imediat condamnate la execuție: rațele și găștele care se rătăceau pe pământ străin erau spânzurate «în modul curților marțiale», iar câinii și pisicile erau, de asemenea, supuse dreptului răzbunării. Chiar dacă procesul formal a fost dispensat, ceremonia de execuție a fost adaptată la obiceiurile «umane.» Doar în cazul animalelor mai valoroase (cai, vite) a fost adoptată soluția răscumpărării.”¹⁵

1.4. Exemple din societățile tribale

În societățile tribale – după principiul prevăzut în *lex talionis* – represaliile, răzbunarea și vendeta împotriva animalelor erau metode des folosite, în special atunci când fapta pedepsibilă implica rănirea sau uciderea oamenilor. „În Borneo, daiacii ucideau un crocodil doar dacă acesta în prealabil a mai lacerat o ființă umană (justificând astfel represaliile sau răzbunarea).”¹⁶ În Madagascar, o dată pe an, un localnic era predat crocodililor în cadrul unei ceremonii publice pentru a justifica prin aceasta răzbunarea anuală, adică distrugerea crocodililor. În fiecare an, liderii tribului se adresau crocodililor cu o proclamație prin care îi avertizau de consecințele acțiunilor lor dacă dăunează integrității unui om.¹⁷ Indienii din America de Nord așezau ursul pe care îl uciseseră între ei, îi puneau o pipă în gură și îl rugau să nu se supere pe ei: „[n]u ne purta pică pentru că te-am lovit mortal. Ești o ființă rațională și vezi că bieții noștri copii mor de foame. Te iubesc și vor să te mănânce. Nu este oare spre cinstea ta că fiii șefului tribal o să te mănânce?”¹⁸

2. Adevăratele procese intentate împotriva animalelor din Evul Mediu

Scopul acestui capitol este de a prezenta procesele împotriva animalelor începute în Evul Mediu, răspunzând la întrebările referitoare la locul unde acestea au apărut, perioada istorică în care s-au desfășurat și frecvența lor. Se va prezenta și tipologia susținută de majoritatea lucrărilor de specialitate – orânduială la care mă raliez și eu – conform căruia existau mai multe mari categorii de procese împotriva animalelor. Criteriile de diferențe vor fi expuse în detaliu.

În prealabil însă, consider că este necesar de explicat de ce hotărârile au fost pronunțate de mai multe foruri și nu doar de un singur tip de instanță. Acest lucru s-a datorat, în principal, particularismului juridic specific Evului Mediu. Multiplicitatea nivelurilor jurisdicționale din Europa la acea vreme, atât în teorie, cât și în practică, a fost remarcabilă. Pe lângă glosatorii erudiți, exista și legislația regală, dreptul

15 Mezey (2003): p. 25.

16 Mezey (2003): p. 35

17 Osztern (1908): p. 324.

18 Osztern (1908): p. 324.

canonic, dreptul comun și dreptul municipal al orașelor acestea coexistând în mod paralel multă vreme. Dreptul era mult mai personal, legat de calitatea persoanei (de starea de naștere din societate), neexistând norme legale aplicabile tuturor. Fiecare dintre drepturile coexistente a fost creată de un grup social diferit pentru propriile nevoi și fiecare a exprimat un aspect distinct al culturii din acea vreme. Aceste norme, adesea divergente, s-au influențat reciproc și în mod constant, iar sinergia lor a creat, de fapt, sistemul juridic unificat pe care îl cunoaștem astăzi.¹⁹

După cum s-a explicat în paragraful anterior, atât justiția civilă, cât și cea penală erau administrate de instanțele regale, feudale, municipale și cele ecleziastice. În consecință, procesele contra animalelor au fost judecate fie de una dintre instanțele laice, fie de o instanță ecleziastică, în conformitate cu normele procedurale diferite.

„Întrucât perioada de apogeu al litigiilor având ca inculpați animalele a fost marcată de faptul că nu se realizase încă (sau nu în formă completă) separarea dreptului privat de dreptul penal, și cu atât mai puțin a dreptului privat procesul de procedura penală, diferitele tipuri de daune materiale apar adesea ca infracțiuni în cadrul procedurilor împotriva animalelor.”²⁰

Prin urmare, cultura juridică ar putea fi cu greu descrisă ca fiind monolitică în epoca respectivă.²¹

2.1. Procesele din perspectiva timpului – evoluția și frecvența acestora

În ansamblu, procesele intentate împotriva animalelor ocupă un loc important în jurisprudența medievală. În ceea ce privește numărul acestora și distribuția lor în timp, au fost făcute mai multe estimări de-a lungul vremii, în funcție de cantitatea de material colectat de fiecare cercetător al tematicii. Dovezile cele mai convingătoare se găsesc în cercetările și raportul lui Barriat-Saint-Prix, care a publicat numeroase extrase din documentele originale ale acestor proceduri.²² Acest raport conține în total 93 de cazuri înregistrate de la începutul secolului al XII-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea. Carlo D'Addosio, un scriitor napolitan, extinde lista la 144 de proceduri care au dus la executarea sau excomunicarea acuzatului și lărgeste și perioada studiată de la 824 până la 1845.²³ E. P. Evans găsește procese penale între secolele al IX-lea și al XX-lea: primul caz datează din 824 și se referă la pedepsirea cârțișelor din Valea d'Aosta, iar ultimul în ordine cronologică este cazul unui câine condamnat pentru complicitate

19 Esther Cohen: Law, folklore and Animal Lore, *Past & Present*, 110/1986, p. 12–13.

20 Mezey (2003): p. 23.

21 Cohen (1986): p. 9.

22 Carson (1997): p. 411.

23 Carlo D'Addosio (1882): *Bestie Delinquenti*, Luigi Pierro, Napoli, p. 16–17.

într-un proces penal elvețian, judecat în 1906.²⁴ O analiză a listei de 196 de cazuri a lui Evans dă aceste rezultate:

Secolul	IX	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX
Nr. de procese	3	3	2	12	36	57	56	12	9

Tabelul 1: Numărul de procese împotriva animalelor divizat pe secole²⁵

Procesele împotriva animalelor sunt menționate în surse ca constituind un obicei vechi,²⁶ deși cele bazate pe dovezi documentare apar abia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea.²⁷ S-ar părea că apariția unor astfel de proceduri își are rădăcinile în mentalitatea medievală timpurie (numită și cea întunecată), mai degrabă decât în epoca raționalismului gotic, a scolasticii, a marii dezvoltări a orașelor etc. – despre care Max Weber susține că a marcat începutul desfigurării lumii („*die Entzauberung der Welt*”).²⁸ În ciuda acestei contradicții, nu este o coincidență faptul că frecvența proceselor împotriva animalelor este similară cu cea a proceselor împotriva vrăjitoarelor,²⁹ vârful lor fiind în secolele XVI și XVII, deși urmărirea penală a animalelor a fost cu siguranță mai puțin frecventă decât cea a vrăjitorilor și a vrăjitoarelor.

Faptul că anumite tradiții ale acestei proceduri juridice au supraviețuit în zone îndepărtate până la începutul secolului al XX-lea nu este surprinzător, deoarece, ca un fel de atavism, ele rămân adesea în sincronie cu trecutul recent predominant, în special în regiunile în care influența catolicismului a rămas puternică.³⁰ Procesele contra animalelor nu au supraviețuit, în general, în țările de confesiune reformată. „După cum a spus consiliul *Geistlicher* al orașului protestant Berna în 1666: «[d]in moment ce boul nu a primit nicio lege, el nu poate săvârși un păcat prin încălcarea ei. Prin urmare, el nu poate fi pedepsit.»”³¹ În Franța catolică, însă, chiar și instituții atât de prestigioase precum *Parlement de la Paris* (Curtea Supremă) au susținut pedepse controversate împotriva animalelor, uneori condamnând chiar animalul însuși, ca în 1575 și chiar și în 1726. În 1791 Convenția Națională din Franța – creată în 1789 – a condamnat la moarte chiar și un câine acuzat că ar fi ajutat pe „dușmanii Revoluției” (lătra pentru a semnală unui contrarevoluționar apropierea mulțimii).³²

24 Edward Payson Evans (1906): *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals*, William Heinemann, London, 1906, p. 313–335.

25 Evans (1906): 313–335.

26 Peter Dinzelsbacher: Animal Trials: A Multidisciplinary Approach, *The Journal of Interdisciplinary History*, 320(3)/2002, p. 411.

27 Cohen (1986): p. 11.

28 Dinzelsbacher (2002): p. 412.

29 Dinzelsbacher (2002): p. 412.

30 Dinzelsbacher (2002): p. 412.

31 Dinzelsbacher (2002): p. 412.

32 Mezey (2003): p. 33.

2.2. Tipologia proceselor – procese laice și ecleziastice

Distribuția geografică a acestor procese constituie o altă enigmă. Înainte însă de a trece la rezolvarea acestei enigme, trebuie să divizăm mulțimea în care intră toate procesele contra animalelor în mai multe submulțimi. Trebuie să facem distincția între litigiile desfășurate în fața unei instanțe laice și litigiile desfășurate în fața unei instanțe bisericești. Această noutate³³ și această distincție apare pentru prima dată în lucrarea lui Karl von Amira, așa cum sugerează și titlul acesteia („*Thierstrafen und Thierprocesse*” adică pedepse aplicate animalelor și procesele animalelor).³⁴ Evans a fost criticat pentru că nu a făcut distincția între cele două tipuri de procese și totuși a încercat să explice cauzele proceselor împotriva animalelor. De fapt, el nu făcea decât să creeze o bază de date a proceselor, o compilație foarte utilă pentru cercetători.

În instanțele seculare erau condamnate în principal animalele domestice și, în unele cazuri, animalele sălbatice, dacă cele din urmă puteau fi prinse și aduse în fața instanței. În general și în modalitatea cea mai des întâlnită animale erau citate pentru săvârșirea unei fapte având ca rezultat vătămarea corporală sau moartea unei persoane. Inculpații, ca și în cazul oamenilor, erau priviți ca subiecți autonomi și erau trași la răspundere în acest fel, pentru fapte proprii, chiar dacă au săvârșit fapta mai mulți împreună. Aceste procese au fost caracterizate de o procedură probatorie strictă, cu audieri ale martorilor, inspecții la fața locului și arestări când era cazul. Interesant este faptul că execuțiile erau, de asemenea, efectuate numai de călăi profesioniști.

În acest timp, în instanțele ecleziastice, „urmărirea penală era îndreptată împotriva animalelor care apăreau în roiri și care, prin urmare, scăpau de sub controlul omului”,³⁵ deci contra insectelor mici sau a rozătoarelor (de exemplu: gărgărițele cerealelor, lăcustele, șobolanii, cârțițe sau specii dăunătoare care distrugau culturile și viile), cu alte cuvinte, procesele erau intentate nu împotriva unui specimen, ci mai degrabă contra colectivității dăunătorilor. Acest lucru a fost necesar deoarece acest ultim grup ar fi fost dificil de citat și convocat la instanță și, prin urmare, de obicei, procesul se desfășura fie în absența inculpaților, fie un anumit număr de specimene erau capturate și aduse în sala de judecată reprezentând colectivitatea inculpaților. Se poate afirma, că răspunderea grupului de animale citate era percepută ca fiind solidară.

În cazul proceselor ecleziastice era posibil să nu existe niciun reclamant, deși, în cea mai mare parte a timpului, o întreagă comunitate de oameni cerea cu vehemență instanței excomunicarea grupului de dăunători sau pronunțarea anatemei asupra inculpaților.³⁶ În multe cazuri se aplicau ambele dintre pedepse. Dreptul de executare a pedepselor, conform teoriei celor două săbii – doctrina politică în biserica romano-catolică care afirmă că papa are supremație peste conducătorii seculari și de aceea pot exista și instanțe ecleziastice – a aparținut întotdeauna autorității laice. Pentru acest motiv, deși instanțele ecleziastice după deliberare puteau pronunța astfel de hotărâri (anatemă, excomunicare, izgonire de pe pământ etc.) ele nu erau, și de multe ori nu

33 Cohen (1986): p. 13.

34 Oszttern (1908): p. 333.

35 Oszttern (1908): p. 333.

36 Pentru o distincție precisă între cele două modalități de excludere din sânul bisericii, a se vedea Evans (1906): p. 52.

puteau fi puse în executare de autoritățile laice. Din această cauză condamnările instanțelor bisericești aveau de multe ori numai o natură apotropaică, menite să protejeze și ocrotească comunitatea de rău și de influențe malefice.³⁷

„Pronunțarea unui blestem ecleziastic, conform dreptului canonic, trebuia precedată de un proces în fața unui for judiciar desemnat de Biserică în acest scop. În alte cazuri, de asemenea, anatema primește valabilitatea și eficiența necesară doar prin această examinare judiciară preliminară, printr-o audiere judiciară formală. Prin urmare, înainte de a putea fi blestemate de Biserică, aceste animale trebuiau să fie chemate în fața unui astfel de for judiciar.”³⁸

Formalitățile de judecată au fost respectate cu cea mai mare rigoare la ambele categorii de procese, solemnitatea procesului fiind de o foarte mare importanță.

„Caracteristica cea mai remarcabilă a acestor procese este că în procedurile împotriva animalelor s-au respectat cu rigoare formalitățile procesului. Animalul-inculpat a fost citat în mod ceremonial, în conformitate cu regulamentul, a fost tratat ca și cum ar fi fost o ființă umană. Atunci când era arestat, era adesea îmbrăcat în haine omenști, plasat în temniță în același mod și i se permitea să mănânce aceeași mâncare din temniță ca și ceilalți prizonieri. Au fost supuși la aceleași interogări sub tortură ca și «semenii lor umani», au fost supuși și termenelor procesului, iar execuția lor s-a desfășurat în același mod ca și în cazul oamenilor. Seriozitatea proceselor contra animalelor a fost asigurată de o publicitate cât mai largă, similară cu cea a altor procese.”³⁹

Acest lucru a fost luat atât de în serios încât, atunci când, la 9 iunie 1576, călăul din Schweinfurt a spânzurat un porc (care mutilase un băiat prin mușcarea urechii acestuia, rânindu-i și mâna în aceleași timp) fără un proces prealabil, el a fost imediat îndepărtat din funcție pentru arbitrar (luarea legii în propriile mâini), sfidare a autorității curții și amestec în aplicarea legii și nu i s-a mai permis să practice meseria.

Potrivit lui Jen Girgen, Cohen a distins un al treilea tip de proces, unul hibrid alcătuit din elementele precedente prevăzute la cele două tipuri mari de procese contra animalelor. Acest nou tip a apărut în Elveția secolului al XV-lea, și a îmbinat tradițiile proceselor ecleziastice cu cele seculare și a fost în mare parte un răspuns la vânătoarea de vrăjitoare din Europa de Vest, fenomen ce se intensifica în epoca respectivă. În cazul acestor procese un tribunal laic era dator să judece un singur animal sub acuzația de comportament supranatural – și nu pentru vătămarea sau uciderea unei persoane așa cum s-a observat în categoria anterioară a proceselor laice.⁴⁰

37 Osztern (1908): p. 333.

38 Osztern (1908): p. 333.

39 Mezey (2003): p. 33–34.

40 Jen Girgen: The Historical and Contemporary Prosecution and Punishment of Animals, *Animal Law Review at Lewis & Clark Law School*, 9/2003, p. 114–115.

2.3. Distribuția geografică a proceselor

În ceea ce privește localizarea geografică a proceselor, timpul și locul de apariție a acestora diferă de tipul de proces (ecleziastic sau laic) în care se încadrează acțiunea judiciară în cauză.

Procesele seculare au apărut pentru prima dată în secolul al XIII-lea în nordul și estul Franței, iar pe urmă s-au răspândit în Țările de Jos, Germania și Italia.⁴¹ Tocmai din acest motiv, procesele în fața instanțelor laice din Franța au rămas cele mai frecvente de-a lungul secolelor.⁴² Acest lucru, potrivit lui Carson, se datorează și faptului că istoricii francezi au studiat și documentat mai atent sursele mai vechi, puteau deci descoperi mai multe astfel de procese.⁴³ Pe scurt, cunoaștem cazuri desfășurate înaintea instanțelor seculare din teritorii ce sunt acum Belgia, Danemarca, Franța, Germania, Italia, Portugalia, Rusia, Spania, Elveția, Turcia, Anglia și Connecticut.⁴⁴ Rămâne întrebarea: cum se deosebeau mental, juridic sau altfel, locuitorii din regiunile care preferau să judece animale de locuitorii altor țări care nu împărtășeau această dispoziție?⁴⁵

Se poate afirma că procesele împotriva animalelor au constituit un fenomen sporadic, care a apărut ici și colo, preponderent în regiunile romano-catolice menționate mai sus, dar care nu a dispărut complet până în epoca modernă. În unele regiuni, cum ar fi nordul Franței sau Elveția, cunoaștem un număr relativ mare de astfel de procese, în timp ce alte regiuni, cum ar fi Anglia și Scandinavia, se pare că nu au fost deloc afectate înainte de secolul al XVIII-lea.

În ceea ce privește în special Anglia acelor vremuri, procesele împotriva animalelor erau destul de rare. Dinzelbacher atribuie acest lucru unei rezistențe generale la implementarea dreptului roman în Anglia.⁴⁶ Totuși, cunoaștem cazuri în care anumite animale sunt ucise fără a fi condamnate. În 1677 (perioada maniei vrăjitoriei), protestanții londonezi, care sărbătoreau aniversarea încoronării lui Elisabeta I, au pus pisici vii într-o statuie sculptată a Papei Inocențiu al XI-lea și i-au dat foc, lăsând ca pisicile să ardă de vii în statuie (pisica era considerată un participant la întâlnirile de vrăjitorie, o creatură satanică).⁴⁷ Chiar și în opera lui Shakespeare, „Negustorul din Veneția” apare un fragment în dialogul purtat de Gratiano și Sylock, care sugerează că fenomenul proceselor era cunoscută Angliei acelor vremuri:

41 Cohen (1986): p. 11.

42 Osztorn (1908): p. 333; Carson (1997): p. 411.

43 Carson (1997): p. 412.

44 Carson (1997): p. 413.

45 Karl von Amira (1891): *Thierstrafen und Thierprocesse*, Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, Innsbruck, p. 565, 559.

46 Dinzelbacher (2002): p. 412.

47 Nicolas J. Saunders (1996): *Állatszellemekek, Helikon Kiadó és a Magyar Könyvklub*, Budapest, p. 77. Pentru detalii, a se vedea <https://alphahistory.com/pastpeculiar/1677-londoners-burn-live-cats-wicker-pope/> (accesat la 12.06.2022)

„Că sufletele dobitoacelor/ Se scurg în trupurile oamenilor./ Că duhul tău câinos a cârmuit/ Un lup ce, spânzurat fiind/ Pentru omor de om, zăcașu-i suflet/ Fugi de la spânzurătoare, și/ Cum tu zăcea-i în mama ta spurcată,/ El se băgă în tine. Pentru că/ Pornirea ta'i lupească, sângeroasă,/ Flămândă, hrăpitoare.”⁴⁸

Istoria proceselor bisericești este mai puțin clară. Motivul omului sfânt, care exemplifică domnia legii lui Dumnezeu prin blestemarea rozătoarelor dăunătoare și a altor animale, este un motiv recurent în hagiografia medievală.⁴⁹ Cu toate acestea, nu prea există înregistrări ale unor procese eclesiastice având ca și inculpați niște animale, înainte de secolul al XV-lea. Ca și în cazul proceselor seculare, fenomenul a avut un epicentru geografic clar vizibil. Toate dintre primele procese au avut loc în Elveția și în zonele limitrofe: Savoia, Dauphiné și Alpii italieni. Datorită acestei locații geografice mai centrale, acestea s-au răspândit mult mai departe decât au făcut-o vreodată liti-giile laice. Rolul bisericii în general trebuie și ea menționată, fiindcă bazându-se pe o rețea internațională de foruri eclesiastice, aceste procese au ajuns și în lumea nouă. În secolele următoare procese eclesiastice contra animalelor au avut loc nu numai în Franța, Germania și Italia, ci și în Scandinavia, Spania, Canada și Brazilia.⁵⁰

Din Bazinul Carpatic nu se cunosc atestări ale unor procese contra animalelor, dar apropierea geografică a anumitor regiuni în care ele erau deja fenomene recurente, face foarte probabilă existența unor astfel de procese și pe aceste meleaguri.

III. ANIMALE ȘI CAZURI CONCRETE

Acest capitol va examina exact ce fel de animale au fost condamnate în instanțele laice și eclesiastice, oferind unul sau mai multe exemple ilustrative pentru fiecare dintre ele. De asemenea, va fi discutată și pedeapsa aplicată pentru infracțiunea de sodomie.

1. Animale citate în fața unei instanțe laice

Cele mai multe dintre condamnările la instanțele seculare au fost împotriva porcilor,⁵¹ și mai cu seamă a porcilor infanticizi, dar cunoaștem, de asemenea, și boi, vaci, cai, capre, măgari,⁵² și câini „criminali”.⁵³ Animale domestice cornute, capabile să găurească sau să străpungă cu coarnele lor, erau adesea subiecții acestor procese.⁵⁴ Pedeapsa, ca și procesul în sine, nu a fost diferită de cea a persoanelor care au comis

48 William Shakespeare (1923): *Opere alese. Negustorul din Veneția*, Ed. Cultura Națională, București, p. 109.

49 Cohen (1986): p. 12–13.

50 Cohen (1986): p. 12–13.

51 Dinzelbacher (2002): p. 407.

52 Osztern (1908): p. 329.

53 Cohen (1986): p. 11.

54 Dinzelbacher (2002): p. 408.

același crime, adică spânzurarea, decapitarea, arderea, înecarea și îngroparea de viu etc.⁵⁵

1.1. Procesele împotriva porcilor

În continuare voi discuta despre procesele desfășurate împotriva porcilor, deoarece consider că, datorită numărului lor foarte ridicat, ele reprezintă un punct de referință, cazuri standard, un fel de etalon, pentru practica instanțelor laice.

În primul rând trebuie dat un răspuns la întrebarea: de ce au fost cele mai frecvente procesele împotriva porcilor? Este bine atestat faptul că misterele eleusine includeau scăldatul porcilor ca act simbolic pentru scăparea de păcat (*mystagolus*, adică inițiatul în *epopteia*, adică ultimul ritual de cunoaștere a misterului, îi ducea pe neofii pe plajă pentru a scălda porcii).⁵⁶ În acest rit, istoricul religiilor, Mircea Eliade a identificat în porc țăpul ispășitor, a cărui îmbăiere reprezintă în mod simbolic, inițierea.⁵⁷ Scufundarea poartă întotdeauna simbolistica morții, în timp ce ieșirea din apă, ca în cazul scăldatului porcului, semnifică renașterea. Potrivit lui Mezey, porcul este un simbol străvechi al fertilității,⁵⁸ care în cultura iudeo-creștină a fost desacralizat și profanat, făcut un simbol al senzualității, al poftei, al lăcomiei și al dorințelor josnice. Acest lucru este confirmat și de lexiconul de artă creștină, care precizează că

„în Biblie, porcul era considerat un animal necurat și rău [...] iar carnea lui nu trebuia mâncată. Mistrețul din pădure (diavolul) distruge vița de vie (poporul lui Israel, în accepțiunea creștină, Biserica lui Hristos [...]). În Matei citim: «nu aruncați mărgăritarele voastre înaintea porcilor, ca nu cumva să le calce în picioare și, întorcându-se, să vă sfășie pe voi» [...] Isus alungă demonii din cei posedați într-o turmă de porci. În Evul Mediu, porcii pe care fiul risipitor trebuia să-i păzească erau un simbol al lumii și al păcatelor sale. De aceea, personificatoarea păcatelor, cum ar fi impuritatea, pofta și intemperanța, este reprezentată călare pe porci (Levoča, biserică parohială, ciclul de pictură murală cu virtuți și păcate, c. 1420). Sinagoga era, de asemenea, reprezentată călare pe porci, ca o manifestare a celei mai intense urii față de evrei. În sculpturile templelor medievale vânătoarea de mistreți este probabil interpretată ca fiind o urmărire a răului. Ca animal domestic folositor, un porc îl acompaniază cu credință pe Antonie cel Mare, Egipteanul. La porunca Sfântului Blasii de Sebastia, un lup aduce înapoi porcul răpit.”⁵⁹

Alte argumente pentru explicarea preponderenței proceselor împotriva porcilor constituie, pe de o parte, faptul că aceștia erau cei mai numeroși dintre animalele domestice și, pe de altă parte, pentru că „în Evul Mediu, ei umblau pe străzile satelor și orașelor la fel de liber ca și câinii pe străzile satelor de astăzi. Patronajul Sfântului Anton de Padova i-a făcut practic imuni.”⁶⁰

55 Beliznai (2014): p. 36.

56 György Németh, Zsigmond Ritoók, János Sarkady, János György Szilágyi (2006): *Görög művelődéstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, p. 391–395.

57 Mircea Eliade (2006): *Az örök visszatérés mítosza – Avagy a mindenség és a történelem*, Európa Könyvkiadó, Budapest, p. 66–67.

58 Mezey (2003): p. 21.

59 Jutta Seibert (1986): *A keresztény művészet lexikona*, Corvina Kiadó, Budapest, p. 72.

60 Osztern (1908): p. 329.

Știm că primul proces documentat de acest tip datează din 1266, de la Fontenay-aux-Roses.⁶¹ Următoarele cazuri sunt descrise mai amplu în apendicele H ale cărții lui Evans.

În 1394, un porc a fost găsit vinovat de moartea violentă a unui copil botezat în parohia Roumaygne, pentru care porcul a fost condamnat la spânzurătoare de către călăul Jehan Petit. Execuția a avut loc în timp util, conform rigorilor vremii. Știm acest lucru din fișa de onorariu eliberată călăului.⁶²

În 1386, o scroafă care a atacat un copil în Falais, Normandia, a fost judecată și osândită după moartea copilului. O caracteristică interesantă a execuției a fost că, pentru pruncucidere, înainte de a fi fost executat, porcul a fost îmbrăcat în haine omenești. Hoherul a executat spânzurătoarea cu mâinile înmănușate pentru a arăta că el era doar călău, și astfel nu era vinovat de moartea animalului.⁶³ Acest eveniment era, de asemenea, reprezentat într-o frescă din biserica Sfânta Treime din Falais, care arăta momentul execuției, dar din păcate, aceasta a fost ștersă în 1820 de „mâini neinițiate”. Cu toate acestea fresca s-a păstrat în forma unei gravuri, care poate fi vizualizată în primele pagini ale cărții lui Evans.⁶⁴

La 5 septembrie 1379, două turme de porci pășteau împreună la granița așezării Saint-Marcel le-Jeuny. Trei râtani, însă, s-au năpustit asupra lui Perri not Muet, tânărul fiu al proprietarului unei turme, care, înainte de a putea fi salvat de tatăl său, a fost călcat în picioare și a suferit leziuni într-atât de grave încât a murit din cauza rănilor.

„Tribunalul i-a condamnat la moarte nu numai pe cei trei porci atacatori, ci și pe ceilalți porci din turmă, care au ajutat și încurajat încăierarea prin mârâielile lor puternice. Execuția a fost în cele din urmă anulată, deoarece proprietarul turmei, în numele porcilor, a apelat la Filip, ducele Burgundiei, pentru clemență.”⁶⁵

Documentul de aprobare a cererii s-a păstrat.⁶⁶ Cei trei porci care au comis crima au fost în cele din urmă condamnați și executați, dar înainte de asta au fost mutilați, după principiul oglindirii crimei în pedeapsă.

Un rămător a fost spânzurat la Mordaigne în 1394. „Animalul executat a fost acuzat că a comis un sacrilegiu asupra hostiei [azimă, pâine nedospită folosită la împărtășanie] sacre”,⁶⁷ adică a mâncat-o.

„Un porc a fost găsit vrednic de moarte nu pentru că l-ar fi omorât pe băiatul pe care l-a atacat, dar i-a mușcat din ureche, fapt după care a mâncat bucata respectivă – și toate acestea s-au întâmplat într-o zi de vineri!”⁶⁸ Încălcarea postului (*jejunium*

61 Cohen (1986): p. 20.

62 Evans (1906): p. 78.

63 Girgen (2003): p. 98.

64 Osztern (1908): p. 332.

65 Beliznai (2014): p. 36.

66 A se vedea Evans (1906): p. 343.

67 Osztern (1908): p. 330.

68 Mezey (2003): p. 25.

sextae) ordonat de Biserică a fost invocată de procuratură ca o circumstanță agravantă împotriva porcului.⁶⁹

De asemenea, nu era neobișnuit ca un animal acuzat de o crimă capitală să fie condamnat la ardere de viu pentru fapte similare. Evans constată că această metodă de execuție a animalelor vinovate a fost cel mai des întâlnită în secolul al XVII-lea, o epocă relativ luminată („*an age of comparative enlightenment*”), probabil odată cu răspândirea vânătorii de vrăjitoare. Chiar și în același secol, nu era mai puțin obișnuit ca un animal sub o astfel de acuzație să fie condamnat de a fi îngropat de viu.⁷⁰

1.2. Procesele hibride din Elveția

Așa cum a fost menționat mai sus, a existat și un tip special de proces pentru animalele, în preponderență domestice, care au fost trase la răspundere în fața instanțelor laice pentru un comportament considerat supranatural, străin firii lor. Acest tip nou, care împrumuta anumite elemente ale procesului ecleziastic, a fost inventat în Elveția, unde oamenii se temeau foarte mult de vrăjitorie, iar animalele erau aduse la proces pentru a fi curățate de păcate.

Aici aș menționa cazul unui animal adus în fața unui tribunal secular pentru săvârșirea unui act diabolic. În 1474 a fost găsit un ou în cușca unui cocoș din Basel.⁷¹ Locuitorii orașului credeau că cocoșul depusese oul, ceea ce era considerat un păcat diabolic, deoarece un astfel de ou putea fi folosit de vrăjitoarele iscusite, conform credinței din vremea aceea, pentru crearea unui basilisc. Cocoșul a fost judecat pentru că ar fi intrat într-un pact cu diavolul. Apărarea a încercat să dovedească faptul că, deși oul de cocoș ar fi putut fi folosit în practicile magiei negre, depunerea oului era instincțional, deci neintenționat, mai ales că nu a fost folosit în scopuri malefice, astfel încât nu era necesară nicio pedeapsă. După deliberare, cocoșul a fost găsit vinovat de către tribunal de „păcatul atroce și nenatural de a depune ouă”, deoarece depunerea și clocirea ouălor în sine era un act demonic pedepsibil. În sfârșit, cocoșul a fost ars pe rug.⁷²

2. Hotărâri ale instanțelor ecleziastice

De-a lungul istoriei, grupuri întregi de dăunători au fost numiți ca și inculpați. Cunoaștem procese împotriva cârțițelor, șoarecilor, șobolanilor, șerpilor, păsărilor, melcilor, rândunelelor, viermilor, lăcustelor, omizilor, termitelor, diferitelor specii de gândaci și muște, precum și a altor insecte nespecificate și a altor dăunători.⁷³ Chiar și specii aparent inofensive, cum ar fi anghilele și delfinii, au fost vizate.⁷⁴ Deoarece aceste animale nu se aflau sub controlul oamenilor, a fost necesar ca Biserica să intervină, exercitându-și funcțiile supranaturale în acest caz, pentru a le forța să părăsească orice loc care era o sursă de hrană pentru oameni.

⁶⁹ Evans (1906): p. 157.

⁷⁰ Evans (1906): p. 138–139.

⁷¹ Girgen (2003): p. 114.

⁷² Carson (1997): p. 411.

⁷³ Girgen (2003): p. 101.

⁷⁴ Girgen (2003): p. 101.

Procedura ecleziastică tipică era, în linii mari, următoarea: mai întâi, persoanele vătămate sau păgubite făceau plângere la tribunalul ecleziastic. Apoi judecătorul a trimis pe cineva să investigheze amploarea presupuselor daune. Instanța ordona întotdeauna procesiuni publice și rugăciuni pentru a potoli mânia cerului, înainte de începerea procesului.⁷⁵ În cazul în care rugăciunea nu producea niciun rezultat, instanța a ordonat ca toate grupurile de animale care au produs rezultatul păgubitor să se prezinte în instanță și i-a desemnat și apărători din oficiu pentru a-i reprezenta pe acuzați.⁷⁶

Avocații desemnați *ex offio* pentru a apăra animalele și-au luat munca foarte în serios, investind mult timp, cunoștințe și experiență juridică pentru a-și apăra „clienții”. Apărarea s-a bazat în principal pe trei strategii: în primul rând, au încercat să evite un proces folosind tactici de amânare (ridicând diverse obiecții). Atunci când procesul a fost inițiat, aceștia puteau pretinde că instanța nu avea competență personală asupra animalelor. Dacă acest lucru nu funcționa, încercau să justifice acțiunile „clienților” lor.⁷⁷ Animalele condamnate puteau fi blestemate (*anathema*) de către instanță în baza dreptului canonic universal, dacă sentința nu era executată, sau puteau fi excluse din sânul bisericii-mamă, fiind condamnați la damnare veșnică (deși oricum nu puteau fi mântuite conform multor filozofi din epoca medievală).⁷⁸

Unul dintre cele mai cunoscute procese ecleziastice împotriva animalelor, procesul *non plus ultra* al acestei categorii, este cazul șobolanilor din Autun. Bartholomew Chassenee (mai târziu membru al instituției *Parlement de Provence*, adică a instanței supreme din Provence) a fost avocatul apărării numit din oficiu. În 1522, șobolanii din Autun au fost acuzați că au distrus recolta de orz din provincie. Pentru a justifica absența inculpaților în fața instanței la primul termen de citare, Chassenee a susținut mai întâi că aceștia locuiau în mai multe sate din localități diferite, deci o singură citație nu era aptă să îi notifice pe toți dintre inculpați. Instanța a admis obiecția și a emis o a doua citație în toate parohiile locuite de șobolani. Atunci când șobolanii nu s-au prezentat după cea de-a doua citare, Chassenee a explicat că neascultarea clienților lui era acum cauzată de lungimea și dificultatea călătoriei; el a mai susținut că teama șobolanilor de pisicile pe care le-ar putea întâlni în timpul călătoriei i-a împiedicat să îndeplinească obligația lor de a se prezenta.⁷⁹ Chassenee a solicitat ca toate pisicile din cetate să fie închise cât timp ar fi pe rol procesul, desigur, pentru siguranța clienților săi. Instanța a amânat cauza pentru că nu a fost posibil să fie aduse toate pisicile, pentru ca șobolanii să poată să se prezinte în instanță, așa că Chassenne a câștigat procesul, „clienții” săi nu erau trași la răspundere. Bartholomew Chassenee este, de asemenea, autorul unui ghid care se ocupa cu procesele împotriva animalelor. „*Tractatus...de excommunicatione animalum*” a servit drept ca un îndrumător teoretic și practic pentru viitorii juriști care aveau să se confrunte cu asemenea procese.⁸⁰

75 Cohen (1986): p. 14.

76 Katie Sykes: Human Drama, Animal Trials: What The Medieval Animal Trials Can Teach Us About Justice For Animals, *Animal Law Review*, 17(2)/2011, p. 282–283.

77 Girgen (2003): p. 101.

78 Cohen (1986): p. 13.

79 Evans (1906): p. 140. dar prezentul proces este prezentată și de toți autorii citați.

80 Pentru detalii, a se vedea Osztern (1908): p. 336.

Semnificația acestui caz constă în faptul că, în timpul persecuției valdenzilor din 1570, avocații ereticilor au reușit să folosească ca precedent argumentul lui Chassenée din cazul sus prezentat (prezența ereticilor la proces ar fi pus viața acestora în pericol), pentru a salva vieți omenești. Interesant este faptul, că Chassenée a fost judecătorul care a prezidat respectivul complet de judecată în fața căreia a ajuns cauza valdenzilor.⁸¹

În 1519, municipalitatea din Stelvio (Italia) a intentat un proces împotriva unui grup de cârțițe care deterioraseră unele plante în timpul scobirii lor. Instanța a desemnat o zonă pentru reșezarea cârțițelor departe de municipiu. Când relocarea benevolă nu a avut loc, judecătorul a acordat o amânare suplimentară de paisprezece zile pentru toate inculpatele tinere sau însărcinate.⁸²

În Germania, într-un timp și într-un loc necunoscut, biserica a blestemat rândunelele pentru că acestea trăiau în acoperișul bisericii și s-au defecat pe capetele credincioșilor la fiecare slujbă. Li s-a interzis rândunelelor să mai intre în biserică sub blestemul episcopului de la Trier, al cărui veșmânt fusese pătat de excrementul păsărilor.⁸³

În 1713, termitile au devastat o mănăstire din Maranhao, Brazilia. Nu numai că au mâncat recoltele, dar au deteriorat și mobilierul. Apărătorul lor a susținut la proces că termitile sunt creaturi ale lui Dumnezeu, la fel ca și oamenii și, prin urmare, nu pot fi rănite. Instanța nu a putut contesta fondul acestui argument și, prin urmare, a aplicat numai un avertisment termitelor, prin care a prescris doar să se abțină de conduita păgubitoare.⁸⁴

Un caz celebru ilustrează strictețea cu care participanții umani au aderat la regulile procedurale care ghidau procesele împotriva animalelor. Începând cu 1545, gărgărițele au făcut ravagii în podgoriile din Saint Julien, un cătun situat pe Muntele Cenis (Franța) și renumit pentru vinul său. Biserica s-a hotărât să intervină și să inițieze o procedură împotriva lor. Până în mai 1546 însă gărgărițele au dispărut, probabil din cauze naturale, iar cazul a fost abandonat. Cu toate acestea, treizeci de ani mai târziu, gărgărițele s-au întors la Saint Julien. De data aceasta, cazul a ajuns la proces. Deoarece avocații apărării inițiale decedaseră între timp, instanța care a prezidat procesul a numit un nou avocat în numele insectelor. Pierre Rembaud, avocatul nou-numit în apărarea gândacilor, a înaintat o cerere de respingere a cazului. Rembaud a argumentat că, potrivit Cărții Genezei, Dumnezeu a creat animalele înaintea oamenilor și a binecuvântat toate animalele de pe pământ, dându-le orice iarbă verde pentru hrană. Prin urmare, gărgărițele aveau un drept prioritar, născut anterior dreptului omului, asupra viilor, un drept care le-a fost conferit în momentul Creației.

Consiliul municipal a venit cu soluția de a aloca un teren pentru ca gărgărițele să mănânce tot ceea ce doresc acolo. Cu toate acestea, apărătorul a respins acest lucru. Pământul, a argumentat Rembaud, era steril și nu era potrivit pentru a susține nevoile gărgărițelor. Apărătorul reclamanților a afirmat că terenul era, de fapt, potrivit și a

81 Osztern (1908): p. 334.

82 Evans (1906): p. 111–112.

83 Girgen (2003): p. 103.

84 Girgen (2003): p. 103.

insistat ca instanța să se pronunțe în favoarea reclamanților. Judecătorul a decis să amâne decizia și a numit experți care să examineze terenul și să prezinte un raport scris cu privire la caracterul adecvat al terenului propus. Au trecut mai mulți ani, dar datorită argumentelor apărării, procedura nu a putut fi finalizată. În mod ironic, este imposibil de știut cum s-a încheiat procesul, deoarece ultimele pagini ale dosarelor și documentelor din instanță lipsesc fiindcă au fost distruse fie de rozătoare, fie de insecte.⁸⁵

3. BESTIALITATEA

Pentru sodomie

„instanțele penale condamnau animalul și omul [...] împreună. Conform cărții a III-a a lui Moise: «[d]acă un om se culcă cu o vită, să fie pedepsit cu moartea, și vita s-o omorâți.» Această reglementare juridică a fost adoptată și de statele medievale. O dispoziție similară a fost cuprinsă în Constitutio Criminalis Carolina din 1532, care prevedea că, în cazul în care o persoană sodomiza un animal, persoana care a comis sodomia și animalul urmau să fie arse pe rug împreună. Allgemeines Landrecht-ul prusac din 1794 se referea, de asemenea, la această infracțiune: o persoană care comitea sodomie era condamnată la unu sau doi ani de casă de muncă [loc de executare a pedepsei din epoca secolului al XVII-lea încoace, unde deținuții trebuiau să muncească toată ziua și să trăiască sub o disciplină de închisoare], după care animalul era ars împreună cu infractorul.»⁸⁶

Cu toate acestea, potrivit lui Cohen, poziția juridică predominantă de la acea vreme era că animalele erau doar participanți nevinovați la aceste infracțiuni, dar a căror nimicire era necesară pentru a elimina urmele păcatului promiscuității.⁸⁷

A existat și o altă poziție juridică în Evul Mediu, menționată de Oszttern și Mezey.

„Juriștii medievali nu încetau să se întrebe dacă coabitarea unui bărbat creștin cu o femeie evreică (cum cognovit eam) sau viceversa trebuia sau nu să fie catalogată drept sodomie. Opinia juridică a unui vechi jurist foarte distins, Damhouder, era că un astfel de «act sexual» este într-adevăr sodomie. El adaugă că același lucru este valabil și pentru turci și sarazini. Astfel de persoane nu sunt, «ca să spunem așa, diferite de animale, atât în drept, cât și în credința noastră sacră.»⁸⁸

Conform acestei afirmații, și animalele sunt vinovate de această crimă. Un fenomen similar este descris și de romologul Petre Petcuț, bazându-se pe cercetările sale ample în arhivele din România. El afirmă că violul comis de un sclav (în această categorie intrau toți rromii din principatele române, Principatele Dunărene fiind până în secolul al 19-lea state sclavagiste) era pedepsită cu arderea, adică cu același pedeapsă

⁸⁵ Girgen (2003): p. 103–104.

⁸⁶ Beliznai (2014): p. 38.

⁸⁷ Cohen (1986): p. 18.

⁸⁸ Oszttern (1908): p. 332.

ca și zoofilia. Cel de al doilea, fiind de origine biblică, preceda instituția sclaviei, totuși, pedeapsa era oglindită și aplicată și romilor.⁸⁹

IV. EXPLICAȚIILE FENOMENULUI

Numai prin înfățișarea și analiza multiplelor ipoteze se poate alcătui o imagine complexă și o explicație viabilă a fenomenului studiat. De-a lungul timpului au fost avansate mai multe teorii pentru a înțelege acest fenomen.

Potrivit lui Cohen, juriștii savanți ai secolului al XIX-lea au încercat să înțeleagă fenomenul istoric prin intermediul abordării pozitivistice culturale.⁹⁰ Aceștia au interpretat procesele contra animalelor ca fiind produsele unei societăți mai primitive, un fel de sediment lăsat în urmă de un trecut superstițios. Aceasta a fost greșeala făcută și de Osztern și Evans. Osztern a văzut cheia înțelegerii fenomenului în animism, în antropomorfizarea naivă a animalelor,⁹¹ în tendința omului din trecut de a confunda omul cu animalul, atribuind celui din urmă o rațiune.

O teorie apropiată de aceasta este cea a personalizării animalelor,⁹² dezvoltată în anul 1870, această cauză apare, printre altele, în opera lui Mezey, ca factor principal în dezvoltarea acestor procese. Acest concept presupune înzestrarea animalului cu calități umane, al căror produs, potrivit lui, este fabula,⁹³ dar și cultul animalelor ca religie în Noul Regat al Egiptului.⁹⁴ Acest lucru pare să fie confirmat de faptul că aceste procese se desfășurau cu respectarea riguroasă a formalităților procesuale (ca și cum ar fi fost vorba de oameni), dar și de faptul că animalele erau adesea îmbrăcate în haine omenești în momentul execuției lor și li se dădea posibilitatea de a se spovedi și de a primi dezlegarea de păcate pe care aceasta o presupunea.

Ideea că aceste procese sunt un fel de simptome ale unei crize sociale, constituie un argument des întâlnit în lucrările de specialitate. Motivul este faptul că aceste simptome s-ar potrivi cu criza generală din Evul Mediu târziu – numai ca exemple: Mica Epocă Glaciară a dus la scăderea producției agricole, marea ciumă din 1348 și masa de flagelanți și de fanatici religioși⁹⁵ – deoarece credința în doctrine escatologice, milenarismul în creștere și proclamarea apropierei Judecării de Apoi ar fi constituit un teren fertil pentru astfel de procese, care ar părea absurde astăzi. Această ipoteză pentru explicarea fenomenului este, în opinia mea, anacronistică, deoarece nu explică legătura dintre procesele împotriva vrăjitoarelor și cele împotriva animalelor.

89 Petre Petcuț (2016): *Romii. Scavie și libertate: construirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre*, Centrul Național de Cultură a Romilor, București, p. 71–72.

90 Cohen (1986): p. 16.

91 Osztern (1908): p. 322.

92 Cohen (1986): p. 30.

93 Mezey (2003): p. 39.

94 László Kákossy (1998): *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Osiris Kiadó, Budapest, p. 333–339.

95 Pentru criza medievală târzie și starea de spirit a vremii, a se vedea Lucian Boia (2003): *Occidentul. O interpretare istorică*, Humanitas, București, p. 51–90.

Amândouă dintre aceste fenomene și-au atins apogeul între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea, deci după criza de la capătul Evului Mediu.⁹⁶

Conform unei interpretări teleologice, procesele contre animalelor se pot concepe ca o categorie istorică *causa sui*, adică ca pe un fenomen care se autogenera. Această ipoteză pare să fie confirmată de faptul că deja cel de-al doilea proces menționat în sursele istorice este interpretat de un autor contemporan ca fiind un bun mijloc de trai atât pentru avocați (care primeau un onorariu, deoarece erau numiți din oficiu), cât și pentru călăi.⁹⁷ După această ipoteză, primele astfel de procese ar fi stat la baza proceselor următoare, datorită fenomenului imitației (*mimesis*) istorice.

Trebuie să dăm credit faptului că, unul din motivele esențiale care ar fi dus la dezvoltarea acestui fenomen ar fi fost satisfacerea dorinței de răzbunare împotriva unui animal, care a comis o vătămare sau o faptă păgubitoare. Măsurile de reprimare s-au născut ca o expectativă legitimă în imaginația victimei,⁹⁸ chiar dacă răzbunarea putea fi îndeplinită numai într-un mod atât de formal. Mezey adaugă că, la început, justiția era ghidată de principiul răspunderii pentru consecințe, sau spus altfel, a răspunderii absolute și obiective,⁹⁹ fără a se lua în considerare dacă o faptă păgubitoare putea fi încadrată într-o infracțiune anume prevăzută de lege și dacă fapta fusese comisă cu vinovăție, fără existența unei cauze justificative sau de neimputabilitate. Astfel legea talionului era pusă în aplicare sancționând, fără discriminare, și animalele.

Cohen subliniază, de asemenea, că în Evul Mediu și în Europa modernă timpurie, era o axiomă faptul că Dumnezeu a subordonat totul omului în momentul creației, motiv pentru care în credința omului epocii el apărea ca și ființa muritoare aflată la vârful ierarhiei universale.¹⁰⁰ De la teoria evoluției formulată de Darwin, această credință a fost răsturnată, trecutul animalelor și al oamenilor a fost îmbinat datorită descoperirii unor strămoși comuni.

În multe locuri, procesul ecleziastic apare cu un scop apotropaic, tehnica antică a spargerii blestemelor și a alungării demonilor s-a materializat în incantațiile și în formalitățile rigide ale procesului din epoca creștină, în care pronunțarea greșită a unor formule putea duce chiar la pierderea procesului. Efectul de mijloc de reechilibrare socială al unor astfel de procese este incontestabil.¹⁰¹

Dinzelbacher denumesc în formarea proceselor intentate împotriva animalelor un total de 6 motive: insecuritatea rezultată din cauza epidemiilor, crize economice și conflicte sociale; apariția dreptului roman și a procedurii judiciare în societatea medievală târzie; subordonarea religioasă a tuturor ființelor față de autoritatea ecleziastică; confortul derivat din formalismul juridic și „magia” ritualică a aplicării legii de către stat; interesul avocaților de a continua o practică profitabilă și lucrativă și tendința de personificare a animalelor în situații extreme.¹⁰² Toate acestea nu înseamnă că nu se pot regăsi și alte condiții imediate și de fond în apariția fenomenului, dar acești factori

96 Dinzelbacher (2002): p. 412.

97 Dinzelbacher (2002): p. 421.

98 Mezey (2003): p. 20–21.

99 Mezey (2003): p. 25.

100 Cohen (1986): p. 30. și Saunders (1996): p. 16.

101 Dinzelbacher (2002): p. 412.

102 Dinzelbacher (2002): p. 421.

reprezintă un pas important pentru a depăși percepția că procesele contra animalelor nu au fost decât niște curiozități mistice în istoria juridică.¹⁰³

În cele din urmă, Cohen concluzionează că, în timp ce judecătorii își bazau verdictele pe dreptul cutumiar, pe datinile străvechi și pe noțiunile de justiție universală, cei prezenți la execuții le-au văzut probabil ca pe o răzbunare legitimă. Astfel de hotărâri se înscriau în sistemul de justiție universală din imaginația vremii. Supraviețuirea proceselor intentate împotriva animalelor a fost, astfel, rezultatul dependenței lor simultane de două tradiții foarte diferite. Antropomorfismul popular și ideile învățaților despre justiție s-au întâlnit în acest tip de proces. De asemenea, ele au persistat pentru că îndeplineau anumite funcții necesare. Deși nu rezolvau disputele și nu mențineau pacea, erau importante în alte privințe. Aceștia au definit relația omului cu regnul animal pe baza jurisprudenței. Totodată ele au consolidat imaginea societății ca fiind o societate dreaptă. În cele din urmă, procesele bisericești au stabilit un ritual comunitar de curățare a mediului înconjurător de forțele ostile.¹⁰⁴

Percepția elitei sociale asupra animalelor și asupra justiției, și percepția oamenilor de rând asupra acestora interacționau atât în interiorul, cât și în afara instanțelor. Înaintea forului, aceste tradiții erau obligate să interacționeze, să se influențeze reciproc și să producă o tradiție hibridă. Într-adevăr, în măsura în care orice practică juridică este un fenomen cultural, ea combină în mod necesar percepțiile elitelor și ale oamenilor de rând. Ea se manifestă în sala de judecată, unde se întâlnesc probleme abstracte și concrete. Instanța a fost un loc de întâlnire pentru savanți și oameni obișnuiți, unde diferitele concepții și tradiții intrau în contact și uneori chiar în conflict. Un astfel de rezultat al acestor întâlniri a fost reprezentat de procesele intentate contra animalelor.¹⁰⁵

Cohen considera că, inteligența medievală și cea din epoca modernă timpurie nu credea că procesele contra animalelor sunt corecte. El citează ca exemplu faptul că Sfântul Toma de Aquino a condamnat în *Summa Theologie* procesele împotriva animalelor, dar nu excludea posibilitatea ca în unele cazuri, acestea să fie justificate. Mai târziu Descartes a numit animalele „*automatoni*”, adică ființe instinctuale care, prin urmare, sunt incapabile de a păcătui.¹⁰⁶

V. ÎNCHEIERE

Sanționarea legală a animalelor pare a fi o axiomă negativă¹⁰⁷ pentru societatea de astăzi, însă, după cum am văzut, nu a fost întotdeauna așa. Deși am putea crede că animalele nu mai sunt pedepsite pentru acțiunile lor, acest lucru este încă un fenomen

103 Dinzelbacher (2002): p. 421.

104 Cohen (1986): p. 37.

105 Cohen (1986): p. 37.

106 Cohen (1986): p. 6–37.

107 Osztern (1908): p. 321.

recurent și în prezent.¹⁰⁸ Ignorarea acestui fenomen istoric dă prilej numai continuării practicilor inumane la care sunt supuse unele animale în societatea modernă.

În lucrarea mea, am dorit să evidențiez faptul că nu este vorba despre un fenomen neglijabil din punctul de vedere al omului modern. Deși aceste procese par în multe cazuri absurde și chiar amuzante, nu sunt și irelevante. Ele dezvăluie multe despre firea omului (contemporan sau nu) în general și despre tendințele personificării animalelor. Procesele contra animalelor sunt demne de cercetat și de istoricii mentalităților și demne de atenția publicului larg.

Din fericire, astăzi accentul se pune pe protecția animalelor, o schimbare de paradigmă care a fost determinată în principal de teoria evoluției. Gândirea medievală a tratat uneori animalele ca pe oameni, iar printr-o ficțiune juridică acestea au fost uneori chiar condamnați în mod formal pentru faptele lor. Epoca iluminismului, pe de o parte a pus capăt acestei practici, și pe de altă parte, a implementat mai ferm ideea superiorității omului față de viețuitoarele înconjurătoare. Sfârșitul acestui antropocentrism orb, toxic și nepăsător față de animale se datorează relevației lui Darwin. De la el încolo, oamenii pot fi considerați, pe bună dreptate, ca fiind numai o specie reprezentativă a Regnului *Animalia*. Pe baza acestei concepții progresive asupra istoriei, se poate constata că „[î]n secolul XXI, este deja timpul să reflectăm asupra unui catalog al drepturilor animalelor.”¹⁰⁹

108 Girgen (2003): p. 122–129. și Sykes (2011): p. 302–307. și Nicholas Humphrey (2002): *Bugs And Beasts Before The Law*, în Nicholas Humphrey (ed.), *The Mind Made Flesh: Essays from the Frontiers of Psychology and Evolution*, Oxford University Press, London, p. 235–254.

109 Mezey (2003): p. 39.

Legal Unification and Harmonisation of Criminal Law in Transylvania as Part of Romania Between 1918 and 1937

GELLÉRT NAGY

Ph.D, University of Miskolc, Ferenc Deák Doctoral School of Law; researcher, Central European Academy
E-mail: nagy.gellert1999@yahoo.com

ABSTRACT

The main objective of this research is to present the process of legal unification in Romania between 1918 and 1937, with a special focus on Transylvania. As a consequence of the union of Transylvania with Romania, the newly established State experienced the singular situation of having several penal codes in force at the same time. Apart from discussing the special laws passed in the period under study (such as the Law on the Repression of New Crimes Against Public Order and Peace), the paper will briefly address the process of the adoption of the Penal Code of Carol II and its general provisions. In addition, the impact of the legal unification process on Transylvania will be explained, highlighting the changes in the regulation of certain offences.

KEYWORDS

legal unification and harmonisation, Csemegi Code, Penal Code of Carol II, Transylvania, neonaticide, embezzlement, bigamy.

Unificarea și armonizarea dreptului penal în Transilvania ca parte a României între 1918 și 1937

REZUMAT

Obiectivul principal al acestei cercetări este de a prezenta procesul de unificare legislativă a României între 1918 și 1937, cu un accent special pe Transilvania. Ca o consecință a unirii Transilvaniei cu România, statul nou înființat a cunoscut situația inedită de a avea mai multe coduri penale în vigoare în același timp. Pe lângă analiza legilor speciale adoptate în perioada studiată (cum ar fi Legea privind reprimarea noilor infracțiuni contra ordinii și liniștii publice), lucrarea va aborda pe scurt procesul de adoptare a Codului penal Carol al II-lea și prevederile sale generale. În plus, va fi explicat impactul procesului de unificare juridică asupra Transilvaniei, evidențiind schimbările în reglementarea anumitor infracțiuni.

CUVINTE CHEIE

unificare și armonizare legislativă, Codul Csemegi, Codul Penal Carol al II-lea, Transilvania, pruncucidere, delapidare, bigamie.

I. INTRODUCTION

The end of the First World War saw the disintegration of the Austro-Hungarian Empire, which was legally recorded at the Paris Peace Conference in 1919–1920. However, the union of Transylvania with Romania had already been declared on 1 December 1918 during the Great National Assembly held at Gyulafehérvár (Alba Iulia).

There were many reasons for the annexation of Transylvania to Romania, it is enough if we only look at the ethnic proportions. According to the 1910 census, the distribution of nationalities based on their native language in Transylvania was as follows: Romanians accounted for 53.8% of the total population, Hungarians for 31.6%, Germans for 10.7% and other nationalities for 3.9%.¹

After the union had been declared by the Great National Assembly, the new Romania was in the distinctive situation of having several legal systems in force at the same time. Therefore, one of the major challenges of the inter-war period was the unification and harmonisation of the law, which in certain branches of law lasted until after World War II.²

Criminal law was no exception to this particular situation, as after 1918, in a unified Romania, three different criminal codes were in force at the same time: in the territory of the Old Kingdom of Romania (which was composed of Wallachia and Moldavia) the 1864 Cuza Penal Code; in Transylvania the Hungarian Penal Codes of 1878 (known as the Csemegi Code, named after its codifier, *Károly Csemegi*) and of 1879, while in Bukovina the Austrian Penal Code of 1852 was applicable.³ Moreover, in Bessarabia the Russian Penal Code was in force until 1919, when it was replaced by the Cuza Penal Code.⁴

The discrepancy between the criminal legislations of the time can be illustrated by the statement of a lawyer of the era, according to whom it is not possible to talk about legal unification “as long as theft in Predeal is considered to be a misdemeanour, whereas in Brassó is a crime.”⁵

In order to avoid duplication of legislation, Romania used two methods to unify the legal system: the extension of existing legislation to the entire territory of the country and the adoption of new legislation as a result of codification processes.⁶

In this study, specifically focusing on Transylvania, the process of unification in the field of criminal law will be described until the entry into force of the Penal Code of

1 Zsolt Fegyveresi (2018): Erdély a két világháború között, in Emőd Veress (ed.): *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris., Kolozsvár, p. 359.

2 Emil Cernea, Emil Molcuț (2006): *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Universul Juridic, București, p. 315.

3 Hunor Kádár (2018): Erdély büntetőjogi és büntető-eljárásjogi integrálása (1918–1937), in Emőd Veress (ed.): *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris., Kolozsvár, p. 419.

4 Cernea, Molcuț (2006): p. 338.

5 Dimitriu, V. M.: Din greutățile aplicării legilor în Ardeal, *Ardealul Juridic*, 1924/5. *apud.* Magdolna Márta Vallasek: Az 1918. évi egyesülést követő jogegységesítési folyamat kérdése Romániában, *Magyar Kisebbség*, 2004/1-2, p. 585. Translation by the author. Unless otherwise specified, all translations are by the author.

6 Cernea, Molcuț (2006): p. 315.

Carol II in 1937. This legal unification process did not take place overnight, but the replacement of the Csemegi Code with the Penal Code of Carol II marked a sharp change. It is therefore interesting to illustrate, by means of a few examples, how the regulation of certain criminal offences was amended during this process.

II. UNIFICATION AND HARMONISATION OF CRIMINAL LAW IN TRANSYLVANIA BETWEEN 1918 AND 1937

As mentioned above, at the time of the union, the Hungarian Penal Codes of 1878 and 1879 were in force in Transylvania. These two codes (Act 5 of 1878 on Crimes and Misdemeanours and Act 40 of 1879 on Petty Offences) were the result of long and precise codification work.

The Penal Code of 1878 is the most significant work of its codifier, *Károly Csemegi*, and is therefore often referred to by posterity as the Csemegi Code. Although the draft Act had been finalised by 1873, it was not adopted until 1878 due to subsequent revisions of the text and the dissolution of Parliament.⁷ The two codes typified criminal offences according to their gravity; therefore, the resulting threefold division (crimes, misdemeanours and petty offences) corresponded to the trends in criminal law of the time.⁸ It is important to note that the two Hungarian Penal Codes did not enter into force in Transylvania until much later, on 1 September 1880.⁹

It was against this backdrop that Romania started the process of legal unification and harmonisation in 1918. Although the Hungarian Penal Codes were applicable in Transylvania until the entry into force of the Penal Code of Carol II, as confirmed by the Supreme Court of Cassation in 1936,¹⁰ during the nearly twenty years between 1918 and 1937 a number of specific criminal laws and provisions were adopted. Moreover, as the Romanian jurist Traian Pop pointed out in his 1923 work, comparing the Csemegi Code with the criminal law applicable in the territory of the Old Kingdom of Romania, the Hungarian legal system remained in force only in general, the clash of the two legal systems was resolved by judicial practice, which did not always prove to be a good solution.¹¹

The general characteristic of this process of legal unification is marked by the intensification of criminalisation and the aggravation of penalties.¹²

In the year of the adoption of the new Romanian Constitution, on 17 June 1923, the Law on the Suppression of Illegal Speculation was adopted, under the provisions of

7 Barna Mezey (2007): *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, p. 329.

8 Mezey (2007): p. 342.

9 Kádár (2018): p. 419.

10 Decision No 1936/112 of the Supreme Court of Cassation *apud*. Sebastian Cercel: *Impactul Constituției din 1923 asupra unificării legislative a României Mari*, *Revista Dreptul*, 2021/9, www.sintact.ro

11 Gábor Balás (1982): *Erdély jókora jogtörténete. 1849–1947 közti időszak*, Magyar Jogász Szövetség, Budapest, p. 170.

12 Dumitru V. Firoiu (1992): *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Fundației Chemarea, Iași, p. 306.

which a commission was entrusted with the task of setting the maximum market price of certain products. Furthermore, this Law provided for the prohibition of the marketing of counterfeit goods and the hoarding of certain goods.¹³

In 1924, the Law on the Repression of New Crimes against Public Order and Peace, also known as the Mârzescu Law, after the Minister of Justice at the time (*Gheorghe Gh. Mârzescu*), entered into force. The importance of this Law is shown by the fact that it served as the legal basis for the banning of the Romanian Communist Party.¹⁴ Romania's leaders at the time considered that the provisions of the Penal Code of 1864 are no longer in line with the policy of criminal repression in the light of the emergence of "*revolutionary communism*."¹⁵

The Mârzescu Law criminalised, among other offences, the conclusion of agreements or the establishment of associations with the purpose of preparing or committing crimes against persons or property (Section 2); the display or public wearing of emblems, flags or banners, if they indicated affiliation to such an association (Section 10); or propaganda among the military (Section 12).¹⁶

However, the provisions of the Mârzescu Law proved insufficient and were first amended in 1927, when other acts considered to be "*against the State*" were criminalised.¹⁷ Even this amendment was not sufficiently effective, as new forms of resistance emerged, such as the barricade of the CFR workers in the Grivița factories, the solidarity strikes in enterprises in Bucharest or other actions in support of the workers in Grivița.¹⁸ These circumstances led to the adoption of additional provisions on 12 May 1933 (known as the Mironescu Law¹⁹).

The Mironescu Law also criminalised, in comparison with the provisions of the Mârzescu Law, any agreement to prepare or commit even a single determined offence against a person or against property, if this was intended either to establish the dictatorship of a social class by force or to implement the instructions of a foreign association that would attempt to change the social order in Romania.²⁰ It is important to underline that the Mironescu Law was the first to regulate the legal institution of house arrest in Romania, prohibiting residence outside the locality or the region where the criminal offence was committed.²¹

Among the newly adopted special criminal laws applicable in the territory of the entire country, the following, sometimes authoritarian acts of legislation are also worth mentioning: the Law on the Protection of the Peace and Reputation of the Country, passed on 2 April 1930, which severely punished sedition;²² the Law on the Protection

13 Cernea, Molcuț (2006): p. 339.

14 Marius Andreescu: *Constituționalismul Marii Unirii, Pandectele Române*, 2015/5, www.sintact.ro

15 Firoiu (1992): p. 306.

16 Firoiu (1992): p. 307.

17 Firoiu (1992): p. 307.

18 Ion T. Amuza (2001): *Istoria statului și dreptului românesc*, Editura Sylvi, București, p. 269.

19 Cernea, Molcuț (2006): p. 340.

20 Firoiu (1992): p. 308.

21 Firoiu (1992): p. 308.

22 Cernea, Molcuț (2006): p. 339

of State Order adopted on 7 April 1934²³ (which provided for the dissolution of political groups that endanger the political and social order, and the abolition of secret associations and societies²⁴); or the Law on the Abolition of the Death Penalty.²⁵ In addition to the foregoing, mention should be made of the Code of Military Justice or the Law on the Regulation of Collective Labour Disputes, adopted in 1920, which criminalised sabotage and an aggravated form thereof.²⁶ Also in criminal matters, one should mention the Law on the Authorisation of Curfew, adopted in 1933, pursuant to which the Government could declare a state of curfew for six months.²⁷ As a curiosity, mention should also be made of Law No. 65 of 1935, which criminalised gambling. However, the provisions of this Law allowed certain spa towns to carry out this activity. The only one in Transylvania to have been granted such a licence was the town of Szováta (Sovata).²⁸

In addition to the adoption of all these special laws, the drafting of a unified penal code was also begun. The adoption of the new code was made considerably more difficult by the fact that in 1928 the National Peasants' Party (*Partidul Național Țărănesc*) came to power and was strongly opposed to the codification process. After repeated attempts, the new code was finally adopted on 18 March 1936, during the Liberal government, and came into force on 1 January 1937 throughout Romania,²⁹ including Transylvania, thus replacing the Csemegi Code.

The new code reflected quite conclusively the fascist turn in Romanian politics.³⁰ The code regulated criminal offences meticulously, moreover a sharp tightening of penalties can be observed.³¹

The adoption of the new code, named after the reigning dictator-king Carol II, marked the end of the process of unification and harmonisation in the field of criminal law. Thus, some twenty years after the union, Transylvania was effectively integrated into the unified Romanian criminal legislation. However, there are a number of differences between the two codes; therefore, the transition in Transylvania may not have been smooth.

One of the most significant changes was that the Penal Code of Carol II regulated all three forms of criminal offences (crimes, misdemeanours and petty offences) in a single Act. Moreover, the Penal Code of Carol II distinguished between ordinary offences which could become political offences in relation to the circumstances in which they were committed and ordinary offences which could not become political under any conditions.³²

23 Firoiu (1992): p. 308.

24 Cristian Ionescu (2016): *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741–1991*, Editura C.H. Beck, București, p. 756–759.

25 Kádár (2018): p. 419.

26 Liviu P. Marcu (1997): *Istoria dreptului românesc*, Editura Lumina Lex, București, p. 245.

27 Ioan Bolovan, Dorel Moțiu (1998): *Istoria dreptului românesc*, Cluj-Napoca, p. 84

28 Balás (1982): p. 171.

29 Cernea, Molcuț (2006): p. 338.

30 Firoiu (1992): p. 309.

31 Firoiu (1992): p. 309.

32 Firoiu (1992): p. 309.

Perhaps an even more important difference is that the Penal Code of Carol II provided for the criminal liability of legal persons, which was not yet included in the Csemegi Code. The new provisions prescribed three measures against legal persons: closure of premises, suspension and dissolution.³³ The regulation of the criminal liability of legal persons was facilitated by the Second International Congress of Penal Law, which was held in Bucharest from 6 to 12 October 1929. One of the main themes of this Congress was precisely the issues related to legal persons.³⁴

In addition to these changes, there are also significant differences between the two codes in the regulation of specific criminal offences, which led to a sharp change in the legislation of these offences in Transylvania almost overnight. In the following, these changes will be illustrated by the regulation of some specific criminal offences.

III. CHANGES IN THE REGULATION OF CERTAIN CRIMES WITH THE ENTRY INTO FORCE OF THE PENAL CODE OF CAROL II

With the adoption of the new Penal Code, the regulation of a number of criminal offences changed, new offences were added, while in many cases the aggravating and mitigating circumstances were amended.

1. Neonaticide

Pursuant to the provisions of Section 284 of the Csemegi Code, a mother who killed her child born out of wedlock during or immediately after childbirth was punishable by imprisonment of up to five years.

It should be noted that only the mother of the child could be the active subject of the crime, and only if she was not married at the time of the birth. A married woman, if her child resulted from adultery, was still liable for homicide (this classification was also confirmed by the Curia).³⁵ The crime had to have occurred during or immediately after childbirth otherwise the mother was again liable for homicide. The term “*immediately after childbirth*” does not refer to a few minutes, but to the period of pain and mental anguish caused by childbirth.³⁶

Contrary to the provisions of the Csemegi Code, Section 465 of the Penal Code of Carol II was much more specific in setting the time limit for committing neonaticide, stating that a mother who killed her natural child before the expiration of the statutory time limit for registration of the birth at the Civil Registry is punishable by three to five years of dungeon (severe detention). It is worth highlighting that the Penal Code of Carol II used the term “*natural child*” to define children born out of wedlock. The

33 Constantin Mitrache, Cristian Mitrache (2019): *Drept penal român. Partea generală*, Editura Universul Juridic, București, București, p. 156.

34 Mitrache, Mitrache (2019): p. 155.

35 Ferencz Finkey (1909): *A magyar büntetőjog tankönyve*, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, p. 537–538.

36 Finkey (1909): p. 537–538.

Romanian legislator presumably incorporated this term into its own legislation from Italian family law (*figlio naturali*).

For the crime of neonaticide to exist, the following essential elements had to be fulfilled, pursuant to the regulations of the Penal Code of Carol II: there had to be a natural child; the child had to have been born alive; the child had to have been killed within the statutory time limit; and the mother had to be the perpetrator.³⁷ With regard to the statutory time limit for registering a birth, it should be noted that it was irrelevant whether or not the birth had been registered within the time limit, which used to be 3 days.³⁸

The two codes contain essentially similar provisions on neonaticide: the active subject can only be the mother of the new-born child and the material object of the crime must be the body of a child born out of wedlock.

However, there are also significant differences between the regulations, particularly as regards the time limit for the commission of the crime. While the provisions of the Csemegi Code stipulated that the neonaticide has to be committed during or immediately after birth, the Penal Code of Carol II specifies an objective time interval: the expiry of the statutory time limit for registration of birth at the Civil Registry. Thus, while in the case of the Csemegi Code it was up to the judicial body to determine whether the neonaticide had been committed within the stipulated time period, while the mother was suffering from the physical and psychological pains of childbirth, in the case of the Penal Code of Carol II the courts did not have to take into consideration these factors, as an objective time limit was provided.

The two codes also differed in terms of the provided punishment, as the Csemegi Code imposed a prison sentence on the offender, while the Penal Code of Carol II provided for dungeon (severe detention) sentence. Under Section 32 of the Penal Code of Carol II, in case of dungeon sentence, prisoners serving sentences of 3 to 7 years spent 8 months, while those serving sentences of 7 to 20 years spent one year in solitary confinement day and night. At the end of this period, the prisoner spent his days working inside the prison and his nights in a segregated cell. It can therefore be observed that the prison sentence provided for by the Csemegi Code was a lighter punishment.

2. Embezzlement

Pursuant to Section 355 of the Csemegi Code, whoever appropriated or pawned any foreign movable property in his possession or custody committed embezzlement. Also pursuant to Section 355, appropriation may be committed by alienating or using the movable property, by refusing to return or by disposing of the movable property as one's own. It is important to point out that pursuant to the provisions of Section 356, if the value of the embezzled property was not more than one hundred forints, embezzlement was a misdemeanour, otherwise it was considered to be a crime. The misdemeanour of embezzlement was punishable by imprisonment of up to one year in jail,

37 Mircea Djuvara (1937a): *Codul Penal Carol al II-lea adnotat. Volumul III. Partea specială*, Editura Librăriei SOCEC & Co, București, p. 76–77.

38 Djuvara (1937a): p. 76.

while the crime of embezzlement was punishable by imprisonment of up to five years in prison, as well as by deprivation of office and suspension of political rights.

It is important to point out that the Csemegi Code regulated embezzlement committed by public officials as a separate offence in its Section 462, under the name of “*official embezzlement*”, so the active subject of embezzlement criminalised by Section 355 could be any natural person, except for public officials.³⁹ The Csemegi Code itself provided for two main forms of committing embezzlement: appropriation and pawning; however, appropriation can have various forms, such as disposal, use or refusal to return. It is essential, however, that the appropriation or the pawn had to be unlawful and intentional in all cases.⁴⁰

In contrast with the provisions of the Csemegi Code, the entry into force of the Penal Code of Carol II in Transylvania brought about significant changes in the regulation of the offence of embezzlement. Pursuant to Section 236 of the Penal Code of Carol II, a public official who appropriated or disposed of money or other movable property handed over for administration or custody, by virtue of his office, committed the misdemeanour of embezzlement and was punishable by correctional imprisonment from 4 to 6 years, a fine from 5,000 to 10,000 lei and correctional prohibition from 2 to 5 years. In addition to these, the judge could also order the loss of pension rights in all cases. In addition to the basic form, Section 237 also provided for an aggravated form of embezzlement, for situations where, in order to commit the act or to conceal or prevent its detection, or to retain the proceeds, the perpetrator committed forgery, destruction or any other offence for which there is no more severe penalty.

It should be noted that the two necessary elements of the offence of embezzlement under the provisions of the Penal Code of Carol II were the quality of public official, and that of custodian or administrator of the embezzled property.⁴¹ Under the provisions of the Penal Code of Carol II embezzlement was still seen as an infringement of public order, and it was not applicable to private officials.⁴²

It is to be observed that, while the Csemegi Code differentiated between the misdemeanour and the crime of embezzlement, depending on the value of the embezzled property, the Penal Code of Carol II did not apply such a division, but rather regulated the misdemeanour of embezzlement in a uniform manner.⁴³

The most substantial difference between the regulations of the two codes is the active subject of the criminal offence: while under the provisions of the Csemegi Code, as mentioned above, the active subject of embezzlement could be any holder or custodian, the Penal Code of Carol II classified as embezzlement only the act committed by a public official, which was, however, a completely distinct offence under the provisions of the Csemegi Code. In this way, the range of active

39 Finkey (1909): p. 677.

40 Finkey (1909): p. 678.

41 Djuvara (1937b): *Codul Penal Carol al II-lea adnotat. Volumul II. Partea specială*, Editura Librăriei SOCEC & Co, București, p. 103.

42 Otay Deniz: Delapidarea. Probleme de actualitate, *Penalmente Relevant*, 2016/2, www.sintact.ro

43 Djuvara (1937b): p. 102.

subjects of the crime has been narrowed after the entry into force of the new code in Transylvania.

3. Bigamy

Last but not least I present, a criminal offence whose regulation has changed very slightly with the entry into force of the Penal Code of Carol II.

Pursuant to Section 251 of the Csemegi Code, a person who married repeatedly while is in a valid marriage or an unmarried person who knowingly married a married person committed bigamy and was punishable by imprisonment of up to three years. The party who misled the other party about his or her marriage was punishable by imprisonment of up to five years. In addition, a priest who, knowing about the bigamy or through negligence, married the spouses was also punishable under Sections 252 and 253 of the Csemegi Code.

The legal literature of the time noted, in connection with the regulation of bigamy, that if the first marriage was annulled or declared null and void, double marriage could not be established.⁴⁴ At the same time, in the case of the second marriage, the formal conclusion was sufficient and its consummation was not necessary.⁴⁵ It is worth highlighting that after the entry into force of Act XXXI of 1894 the term “*assisting priest*” was to be understood as the civil servant (marriage officer) who assisted in the conclusion of marriage.⁴⁶

The provisions of Sections 443 and 444 of the Penal Code of Carol II contained similar provisions to those of the Csemegi Code. Pursuant to Section 443, the misdemeanour of bigamy was committed by a person who, being lawfully married, entered into another valid marriage, as well as by a person who, not being married, concluded a marriage with a person whom he or she knew to be married. Under the provisions of Section 444, the civil registrar who officiated the second marriage, knowing that one of the parties is already married, as well as the priest who performed such a wedding ceremony was liable to punishment. It follows from the provisions of the above-mentioned sections that the offence of bigamy was committed and consummated at the moment of the officiation of the second marriage.⁴⁷

It is important to highlight the final clause of Section 443, which, as it were, incorporated the principle expressed in legal practice in connection with the provisions of the Csemegi Code that the annulment or nullity of a marriage excluded the existence of bigamy. The annulment or nullity of any of the marriages could have been ascertained and pronounced even by the criminal court judging the charge of bigamy.⁴⁸

44 Finkey (1909): p. 611.

45 Finkey (1909): p. 611.

46 Finkey (1909): p. 612.

47 Djuvara (1937a): p. 6.

48 Djuvara (1937a): p. 3.

IV. CONCLUDING THOUGHTS

Transylvania underwent significant changes in the first decades of the twentieth century, not only geographically, socially and politically, but also in terms of legal order. The unification and harmonisation of criminal law in Romania between 1918 and 1937 was a major process that lasted almost twenty years and was not facilitated by political instability. Although the process of legal unification was completed with the adoption of the Penal Code of Carol II, it is difficult to assess the impact of this process on society. It is perhaps even more difficult to assess the impact on citizens of changes in the content of legal institutions or offences.

In this study, after a brief description of the unification process, the aim was to assess some of these effects on society through the changes in the regulation of some specific offences. Although this is by no means a comprehensive overview of the changes, it does provide a fair reflection of the legal challenges of the period in question.

Expunerea și tactica retorică în Pro Milone lui Cicero

TAMÁS NÓTÁRI

Doctor al Academiei de Științe din Ungaria (DSc), profesor universitar la Universitatea Sapientia din Cluj-Napoca, Departamentul de Științe Juridice
E-mail: tamasnotari@yahoo.de

REZUMAT

În data de 18 ianuarie a anului 52 î. Hr. a avut loc la Bovillae o înfruntare între Milo și Clodius, două figuri emblematice ale politicii optimate și ale celei populare, iar de aici a rezultat că membrii suitei lui Milo l-au ucis pe Clodius. Apărarea lui Milo a fost asumată de Cicero, iar ultima dezbateră a avut loc în 8 aprilie, moment care a însemnat, poate, cea mai modestă evoluție a carierei lui Cicero. Atât *Clodiana multitudo*, cât și militarii lui Pompeius l-au perturbat, larma și strigătele care i-au segmentat discursul l-au blocat, făcându-l nesigur, mai mult, l-au intimidat și nu a reușit să rostească discursul pregătit cu *constantia* plănuită, vorbind dezlânat și pripit. Discursul a fost notat, ca de obicei, prin stenograme, iar această variantă, respectiv procesul-verbal care conținea și strigătele de pe margine, încă puteau fi citite de Pedianus Asconius, cel care ne oferă o relatare destul de exactă a evenimentelor. Este un fapt de netăgăduit deci, că *Pro Milone* în varianta sa editată ulterior nu este identic cu acel *oratio* rostit în data de 8 aprilie 52 î. Hr. – făcând abstracție, evident, de anumite suprapuneri de idei. Mai întâi vom schița contextul istoric, urmând ca după clarificarea evenimentelor din jurul uciderii lui Clodius să încercăm reconstruirea derulării procesului, iar ulterior vom schița structura argumentației și contextul juridic. După toate acestea, vom încerca să elucidăm cauzele publicării versiunii prelucrate a discursului *Pro Milone*, un discurs rostit într-un caz incontestabil pierdut. În final, vom însuma elementele filosofiei de stat apărute în *Pro Milone* și le vom așeza în contextul întregii concepții ciceroniene despre stat. Vom proceda astfel având în vedere faptul că *Pro Milone* este prima lucrare ciceroniană în care apare suprimarea tiranului ca un drept, respectiv o îndatorire a cetățeanului roman care acționează judicios. Ideea revine ulterior într-o formă matură în *De re Publica* și în *De officiis*. Cu această ocazie vom releva paralelele remarcate de către Cicero între Catilina și Clodius.

CUVINTE CHEIE

Cicero, Pro Milone, Clodius Pulcher, retorică clasică, drept penal roman.

Exposition and Rhetorical Tactics in Cicero's Pro Milone

ABSTRACT

In the year 52 BC in Bovillae two emblematic figures of *optimates* and *populares*, Milo and Clodius clashed, and members of Milo's entourage killed Clodius. Milo's defence was undertaken by Cicero, perhaps the weakest performance in Cicero's career: both *Clodiana multitudo* and Pompeius's soldiers heckled him, clamour and shouting stopped him short, made him irresolute, what is more, intimidated him. His delivered speech was taken down in >>

>> shorthand as usual. Therefore, an indisputable fact that *Pro Milone* published later—as a matter of fact, apart from certain overlapping thoughts—is not identical with the *oratio* uttered in April 52 BC.

First, we outline the historical situation that provides the backdrop of the trial; then, after clarifying the events around the killing of Clodius, we attempt to reconstruct the course of the trial; later, we outline the structure and legal background of the argument. After that, we make an attempt at presenting the reasons, in more detail, for publishing the revised version of *Pro Milone*, i.e., a speech delivered in an undoubtedly lost case. Finally, we sum up the elements of philosophy of state that appear in *Pro Milone*, and place them in the entirety of Cicero's state concept, paying special regard to the fact that *Pro Milone* is the first Ciceronian work in which the putting down of the tyrant, which afterwards returns as a fully developed thought in *De re publica* and *De officiis*, appears as a right and obligation a responsibly thinking Roman citizen is entitled to and bound by. In the course of that, we point out the parallels drawn by Cicero between Catilina and Clodius.

KEYWORDS

Cicero, *Pro Milone*, Clodius Pulcher, classical rhetoric, Roman criminal law.

I. CONTEXTUL ISTORIC AL DISCURSULUI PRO MILONE

Milo s-a născut ca membru al *gens* Papia, în Lanuvium, după care a fost înfiat de T. Annius, bunicul său dinspre mamă, și începând din acel moment a purtat numele de T. Annius Milo, dar a primit o moștenire bogată și de pe urma tatălui său.¹ La rândul lui, T. Annius, fiind locuitorul aceleiași *municipium*, era în legătură cu Oppianicus și cu soția acestuia, Sasia, cei prezentați în culori destul de sumbre de către Cicero în *Pro Cluentio*. (Mai mulți membri ai cercului de prieteni ai lui Cicero, cum ar fi senatorii C. Velleius și L. Thorius Balbus, actorul Q. Roscius și *grammaticusul* L. Aelius Stilo, proveneau de asemenea din Lanuvium.² În anul 49, însuși Cicero dorea să-și cumpere un domeniu în localitate, însă tranzacția a avut loc foarte probabil doar în anul 45 î. Hr.³) Despre cariera politică a lui Milo nu avem informații înainte de alegerea sa ca tribun în anul 57 î. Hr., însă am aflat deja că a luat atitudine ca unul dintre cei opt *tribuni* care – sub conducerea tribunului Q. Fabricius – au formulat o cerere în favoarea rechemării lui Cicero din exil.⁴ În momentul în care, în data de 23 ianuarie 57 î. Hr., trebuia să aibă loc votarea propunerii în *concilium plebis*, banda lui Clodius, din care făceau parte și mulți gladiatori împrumutați de fratele acestuia, *praetorul* Appius Claudius Pulcher, au perturbat în mod violent ședința și au împiedicat votul.⁵ Milo i-a arestat pe gladiatori, Serranus însă i-a eliberat.⁶ După acest episod, Milo a încercat să-l acuze pe Clodius în fața unui *quaestio de vi*, însă *edictumurile* care au suspendat legea l-au împiedicat în acest demers.⁷

1 Cicero: *Pro Cluentio* 78. 182. Cicero: *Pro Milone* 64. Timothy Peter Wiseman (1971): *New Men in the Roman Senate 139 BC.–AD. 14*, ACLS Humanities, London, p. 195.

2 Andrew W. Lintott: Cicero and Milo, *Journal of Roman Studies*, volumul 64, 1974, p. 62–78, p. 62.

3 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 9, 9, 4; 13, 6; 12, 41, 1.

4 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 72.

5 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 75 și urm.; 85.

6 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 85.

7 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 89. 95; Cicero: *Post reditum in senatu* 19.

Pentru că încercările lor de a rezolva criza prin mijloace legale au eșuat pe rând, Milo și Sestius și-au format, la rândul lor, armate private din gladiatori și pugiliști profesioniști.⁸ Nu putem ști dacă apariția acestor forțe sau influența exercitată de Pompeius au fost de natură să înlăture obstacolele din fața votului final din data de 4 august în cadrul *comitia centuriata* în privința propunerii legislative pentru rechemarea lui Cicero.⁹ Pompeius a reușit, pe de o parte, să diminueze prețurile cerealelor aflate în creștere, ceea ce a contribuit în mare măsură la ameliorarea atmosferei generale, pe de altă parte, a adus un număr important de votanți din municipii pentru a participa la adunarea populară.¹⁰ Trebuie să menționăm însă că în 57 î. Hr. Milo nu și-a asumat un rol în protecția personală a lui Cicero, din moment ce hoarda lui Clodius putea să conturbe fără probleme reconstrucția casei lui Cicero și a fratelui său, iar când Cicero a fost atacat pe Via Sacra, acesta a fost apărat de garda sa de corp.¹¹ Existau mai multe presupuneri că Cicero s-ar fi aflat în culisele gestului prin care Milo a împiedicat alegerea lui Clodius în funcția de *aedilis*, dar acest lucru a fost mai degrabă o parte a răzbunării personale, iar lui Cicero îi rămânea să spere în taină ca acest conflict urma să se finalizeze cu moartea lui Clodius,¹² ceea ce însă nu se întâmplase deocamdată.¹³

În a doua parte a lunii decembrie a anului 57 î. Hr. au fost aleși cei care urmau să ocupe funcția de *aedilis* pentru anul următor, printre care și Clodius, care s-a folosit de poziție pentru a-l acuza pe Milo în fața adunării populare – Cicero îl apără deci pe Milo pentru prima oară, ca orator, în acest moment.¹⁴ Atmosfera era probabil asemănătoare cu cea din anul 52, oratorul trebuia să vorbească în pofida murmurului, a strigătelor de pe margine și a tulburărilor permanente.¹⁵ După dezbaterile din 2, 7 și 17 februarie, s-a fixat data votului final pentru 7 martie, însă nu știm dacă acest vot a avut loc.¹⁶ Între timp, forța oștii private conduse de Milo a egalat, și chiar a depășit puterea militară a lui Clodius, iar Cicero, care anterior se delimita ferm de folosirea violenței în viața publică, a acceptat de această dată lupta armată fie tacit, fie *expressis verbis*, atât timp cât confruntarea era în slujba scopurilor sale.¹⁷ Milo îi oferea deja un sprijin hotărât lui Cicero atunci când casa acestuia a fost atacată din nou de banda lui Clodius în aprilie 56 î. Hr.,¹⁸ iar relația dintre Cicero și Milo a devenit una de strânsă prietenie și de alianță politică.¹⁹

8 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 84 și urm.; 127 și urm.; Cicero: *In VatiniVM testem* 40; Cicero: *De Officiis* 2, 58.

9 Dio Cassius: *Historia Romana* 39, 8, 2–3; Plutarchus: *Pompeius* 49, 3.

10 Cicero: *De Domo Sua* 11–14; Cicero: *Post reditum in senatu* 26. 29; Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 129; Cicero: *Pro Milone* 39.

11 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 3, 2–3.

12 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 3, 5.

13 Lintott (1974): p. 63.

14 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 2, 3, 1.

15 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 2, 3, 2.

16 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 2, 6, 4.

17 Cf. Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 2, 3, 4; Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 3, 3; Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 86 și urm.; 90 și urm.

18 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 7, 3; Cicero: *De haruspicum responso* 17.

19 Lintott (1974): p. 64. Cicero: *Pro Milone* 68.

Mandatul de *praetor* al lui Milo poate fi datat foarte probabil în 55, deci cu trei ani înainte de a fi fost ales *consul*, deoarece potrivit dispozițiilor *lex annalis* trebuiau să treacă cel puțin doi ani între îndeplinirea a două mandate de *magistratus*. Pompeius l-a susținut ferm în confruntarea pentru obținerea funcției de *praetor*.²⁰ Nu peste mult timp, Milo s-a însurat cu Fausta, verișoara lui Sulla, după ce aceasta a divorțat de C. Memmius,²¹ ceea ce însemna un pas important spre *consulatus*, intenție susținută hotărât de Cicero. Pentru funcțiile de *consul* al anului 53 î. Hr., s-au anunțat patru candidați care au pornit în confruntare în anul 54 î. Hr.: C. Memmius, susținut de Caesar și inițial de Pompeius, Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messala și M. Aemilius Scaurus.²² Scaurus – fiind fratele vitreg al Faustei și al lui Faustus Sulla și totodată cumnatul lui Milo – spera că poate conta pe sprijinul lui Pompeius, fostul său cumnat, a cărui soție, Mucia Tertia a devenit soția lui Scaurus. Credea totodată că își poate întări relația prin Pompeia (fica lui Pompeius), soția lui Faustus Sulla, însă în decursul procesului intentat în august și septembrie 54 pentru *crimen repetundarum*, în care a fost apărat de Cicero, Pompeius nu s-a poziționat de partea sa, iar ulterior i-a sistat total sprijinul.²³

Campania electorală nu era lipsită de mituiri, dar nici de concurența violentă și armată. Milo spera ca prin căsătorie să strângă și mai tare legăturile cu Pompeius, dar de fapt reprezenta o amenințare pentru acesta. Milo s-a situat ferm de partea lui Scaurus, sperând că în postura de *consul* acesta îi va asigura un sprijin intensiv în ocuparea mandatului de *consul* din anul 52 î. Hr.²⁴ Cicero, la rândul său, îl susținea pe Messala,²⁵ dar era preocupat de tensiunea dintre Milo și Pompeius, care devenise tot mai evidentă, din moment ce Pompeius a încercat să-l întoarcă și pe Caesar împotriva lui Milo.²⁶ Între timp, alegerile au fost amânate, decizia motivându-se prin semne de rău augur, iar Scaurus a încercat să-și surprindă adversarii oferind mită, în timp ce unii sperau că alegerile vor fi ținute sub supravegherea unui *interrex* sau *dictator* – și anume Pompeius.²⁷ Milo cumpănea o intervenție armată pentru a influența cursul evenimentelor,²⁸ iar Cicero l-ar fi ajutat în acest sens, lăsându-și la o parte reținerile morale, dar s-a speriat de pericolul confruntării deschise cu Pompeius, căci refuzase acuzarea lui Gabinius tocmai pentru a evita acest lucru. Desigur, Cicero spera să-și refacă importanța în viața publică prin creșterea influenței lui Milo și sprijinul proiectelor sale care vizau funcția de *consul*.²⁹

Cunoștințele noastre despre evenimentele anului 53 î. Hr. sunt destul de lacunare, fapt este că alegerea unui *magistratus curules* nu s-a produs înaintea verii,³⁰ iar Pompe-

20 Cicero: *Pro Milone* 68.

21 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 13, 1; 5, 8, 2.

22 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 16, 6; 4, 15, 7; 4, 17, 2 și urm.

23 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 6, 3; Iosephus Flavius: *Antiquitates Iudaicae* 14, 29 și urm.

24 Lintott (1974): p. 64 și urm.

25 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 16, 5; 4, 17, 3; Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 3, 2; 3, 6, 3.

26 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 2, 2; 3, 6, 6; 3, 7, 2.

27 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 17, 4; Cicero: *Epistulae ad Atticum* 3, 2, 3; 3, 3, 2.

28 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 6, 4; 3, 7, 3; Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 18, 3; 4, 19, 1.

29 Lintott (1974): p. 65.

30 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 45, 1; Appian: *Bella civilia* 2, 19.

ius depunea toate eforturile pentru ca să i se voteze o împuternicire de *dictator*,³¹ dar Senatul i-a permis doar prerogative de *proconsul* pentru a avea grijă de desfășurarea alegerilor în condiții organizate și legale.³² Violența a cunoscut cote mărite în campania din 52 î. Hr. a alegerilor pentru funcțiile de *magistratus*. Banda lui Clodius i-a atacat pe *consulii* Messala și Domitius Calvinus, iar potrivit relatării lui Cicero, M. Antonius a vrut să pună la cale asasinarea lui Clodius,³³ iar Clodius, care dorea să devină *praetor* inițial în 53, din cauza întârzierii votului, și-a amânat planul pentru anul următor, și astfel a ajuns să se confrunte inevitabil atât cu Milo, cât și cu Hypsaesus și Metellus Scipio, cei doi candidați sprijiniți de Pompeius.³⁴

Între timp, Cicero încerca din răsuferință să-l convingă pe Curio, întors din Asia, să organizeze campania lui Milo,³⁵ explicând că toate gândurile sale sunt îndreptate spre *consulatusul* lui Milo, pentru că așa îi pretinde atât *officium*, cât și *pietas*. Îi cere lui Curio să preia coordonarea campaniei și îi rezumă succint tot ceea ce îi însumase Quintus în 64 î. Hr. în *Commentariolum petitionis*. Este prea puțin probabil ca sarcina să fi fost asumată de Curio, din moment ce ulterior nu regăsim în nicio scrisoare vreo referire la o asemenea activitate, respectiv la gratitudinea lui Cicero la adresa sa. Apărarea lui Gabinus în procesul intentat pentru *crimen repetundarum* aruncă de asemenea o lumină interesantă asupra aspirațiilor lui Cicero; datarea procesului însă – întrucât singura sursă sigură este *Pro Rabirio Postumo* – ridică numeroase dificultăți.³⁶ Rabirius Postumus a fost acuzat, de asemenea, de *crimen repetundarum*, și anume pentru suma plătită de Gabinus, obținută din șantaj și abuz în serviciu, iar apărarea inculpaților a fost asumată de Cicero, care a acceptat sarcina trecând peste resentimentele personale, pentru a evita o confruntare cu Pompeius. În legătură cu datarea procesului lui Gabinus în anul 54 î. Hr.,³⁷ Lintott formulează mai multe contraargumente valide.³⁸ Gabinus se întoarce la Roma în data de 27 septembrie, unde este acuzat de *crimen maiestatis*;³⁹ în 11 octombrie are loc o dispută referitoare la persoana care să-l acuze de *repetundae*, iar în data de 21 octombrie este acuzat și de *ambitus*. În data de 24 octombrie, este achitat de acuzația *maiestas* cu un scor de treizeci și opt la treizeci și doi.⁴⁰

În chestiunea posibilității procesului demarat și derulat în perioada rămasă din an trebuie să avem în vedere șirul sărbătorilor din lunile care urmau, dat fiind că litigiile nu puteau fi rezolvate pe perioada serbărilor: în intervalul 26 octombrie – 1 noiembrie erau *Ludi victoriae Sullae*, iar între 4–17 noiembrie se organizau *Ludi plebei*, în perioada rămasă fiind numeroase alte sărbători, ceea ce făcea aproape imposibilă derularea unui proces mai lung. Încheierea la începutul anului 53 î. Hr. a unui proces demarat la finele anului 54 î. Hr. era îngreunată și mai mult de lipsa unor *magistratus*, deoarece

31 Plutarchus: *Pompeius* 54, 2; Plutarchus: *Cato Minor* 45, 7; Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 45, 5.

32 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 45, 2.

33 Cicero: *Philippicae in Marcum Antonium* 2, 49; Cicero: *Pro Milone* 40.

34 Cicero: *Pro Milone* 24.

35 Cicero: *Epistulae ad familiares* 2, 6, 3 și urm.

36 Cf. Cicero: *Pro Rabirio Postumo* 19. 32. 41.

37 Cf. Ernst Meyer (1964): *Römischer Staat und Staatsgedanke*, Artemis-Verlag, Zürich, p. 206 și urm.

38 Lintott (1974): p. 67.

39 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 1, 15.

40 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 2, 1; 3, 3, 2; 3, 4, 1 și urm.

funcțiile de *praetor* nefiind ocupate, funcția de *iudex quaestionis* (*quaesitor*) putea fi îndeplinită cel mult de un *interrex*.⁴¹ Este de asemenea greu de închipuit că procesul început pentru *crimen repetundarum* să fi fost închis la finele anului 54, luând în considerare timpul acordat acuzatorului pentru explorarea dovezilor (*inquisitio*) în cazurile de acest gen. Legat de acest aspect, este de ajuns să ne gândim la procesul împotriva lui Verres: în privința Sardiniei, Cicero a primit 30 de zile, în cazul Siciliei trebuia să se mulțumească cu 50 de zile, deși inițial a solicitat 110 de zile, având în vedere că partea care concura pentru formularea acuzării, în complicitate cu Verres, a primit 108 zile pentru Achaia.⁴² Având în vedere toate acestea, pentru strângerea dovezilor din Egipt și Siria ar fi fost nevoie, chiar și la o estimare precaută, de cel puțin 150 de zile, deci procesul cu greu putea să înceapă înainte de martie 53 î. Hr., ipoteză susținută și de faptul că în corespondența lui Cicero din anul 54 î. Hr. lipsește orice fel de referire la procesul împotriva lui Gabinius.⁴³ Totodată, Cicero – deși convingerea i-ar fi dictat-o și mulți prieteni l-au încurajat în acest sens – s-a raliat la acuzația formulată referitor la *maiestas*, pentru ca nu cumva să atragă supărarea lui Pompeius, iar în fața lui Quintus s-a eschivat, spunând că acuzația era slabă din start și era prost construită, astfel că ar fi fost o greșeală să-și dea numele pentru o asemenea acțiune.⁴⁴

Pentru a-i asigura lui Milo susținerea lui Pompeius și făcând abstracție de antipatia personală, Cicero a acceptat atât apărarea lui Gabinius, cât și pe cea a lui Rabirius Postumus în fața acuzației de *repetundae*, dar nici astfel nu și-a atins scopul dorit. În anul 53 î. Hr. nu s-au ținut alegeri pentru funcțiile de *curulis* ale anului 52 î. Hr., iar Pompeius l-a împiedicat pe tribunul T. Munatius Plancus să numească un *interrex* pentru derularea alegerilor de *consul*, deoarece se temea că acest lucru ar fi fost nefavorabil în perspectiva alegerii socrului său, Metellus Scipio. Milo, în schimb – având susținerea lui Cicero – nu era dispus să se retragă din fața planurilor lui Pompeius, iar alegerea lui Milo în funcția de *consul* reprezenta o amenințare majoră la adresa lui Clodius, căci în calitate de *consul* al anului 52 î. Hr. ar fi supravegheat totodată candidatura, campania și alegerea *praetorilor* pentru anul 51 î. Hr.⁴⁵

II. PROCESUL LUI MILO – NARATIVA CICERONIANĂ ȘI DESCRIEREA LUI ASCONIUS

În cele ce urmează, merită să trecem succint în revistă cronologia antecedentelor procesului lui Milo – în primul rând pe baza celor notate de Asconius, care (atunci când a scris istoria procesului la aproximativ o sută de ani după derularea acestuia) a avut la dispoziție multe surse contemporane, discursul lui Cicero și *Acta* perioadei respective. Pe parcursul întocmirii cronologiei, evident, pot fi și chiar sunt de luat în seamă sursele complementare în acest sens, precum, de exemplu, scrisorile lui Cicero,

41 Cf. Cicero: *Epistulae ad familiares* 7, 11, 1.

42 Cicero: *In Verrem* 1, 6; 2, 1, 30.

43 Lintott (1974): p. 67 și urm.

44 Cicero: *Epistulae ad Quintum Fratrem* 3, 2, 2.; 3, 4, 1 și urm.; 3, 5, 5; 3, 7, 1.

45 Lintott (1974): p. 68.

descrierile lui Plutarh și ale lui Dio Cassius, dar cele din urmă relatează faptele adesea evident comprimate, comasând câteodată evenimentele de dragul efectului dramatic. Asconius se contrazice pe sine foarte rar, astfel că putem presupune în cazuri extrem de rare și cu cea mai mare prudență, despre relatările sale, că ar fi inexacte, tendențioase ori voit fictive.⁴⁶ Datele respective oglindesc în fiecare caz situația de dinaintea reformei de calendar inițiate de Caesar, deci trebuie să avem în atenție faptul că anul 52 î. Hr. cuprinde și o așa-numită lună *intercalarius*, deci ordinea lunilor s-a modificat astfel: ianuarie avea 29, februarie 24, luna *intercalarius* 27, martie 31, iar aprilie 29 de zile.

În data de 18 ianuarie 52 î. Hr. Q. Pompeius Rufus și C. Sallustius Crispus au ținut un discurs ofensiv la adresa lui Milo în *contio plebis*.⁴⁷ Milo a plecat încă înainte de încheierea acestui *contio*, îndreptându-se pe Via Apia către Lanuvium, deoarece în calitate de *dictator* al localității trebuia să-l instaleze în funcția de preot pe *flamenul* cultului local încă în aceeași zi, potrivit lui Cicero⁴⁸ sau, potrivit lui Asconius, a doua zi.⁴⁹ În ziua precedentă, Clodius ajunsese la Aracia, una din escalele turneului său electoral, iar în data de 18, în drumul de revenire, s-a oprit în Bovillae, un sătuc din Alba, și foarte probabil a vizitat și vila lui Pompeius.⁵⁰ Milo și-a întrerupt drumul în jurul celui de al nouălea ceas (la ora trei după amiaza) în Bovillae, deci cu trei ore înainte de lăsarea întinericului.⁵¹ Ulterior – potrivit lui Asconius, în al nouălea ceas, după opinia lui Cicero, în cel de al unsprezecelea ceas (adică după masă la ora cinci)⁵² –, Milo, care călătorea cu trăsura împreună cu soția sa, suita, cu sclavii și gladiatorii săi înarmați (se spune că erau în număr de trei sute), a călărit apoi spre nord cu trei companioni și aproximativ treizeci de sclavi înarmați.⁵³ Confruntarea a avut loc în fața sanctuarului Bona Dea, în apropierea proprietății lui Clodius.⁵⁴ Potrivit relatării lui Asconius, unii membri din suita lui Milo, aflați la urma cetii, s-au certat cu suita lui Clodius, iar acesta s-a întors auzind vociferarea și, ca replică la gesturile sale amenințătoare, unul dintre oamenii lui Milo și-a aruncat sulița, care l-a lovit pe Clodius în umăr. Acesta a fost dus într-un han din apropiere, însă oamenii lui Milo au luat cu asalt clădirea și l-au ucis pe Clodius.⁵⁵ Cadavrul lui Clodius a fost aruncat pe drum și găsit de senatorul Sextus Teidius, care a adus corpul la Roma.⁵⁶ În confruntare au fost uciși unsprezece sclavi ai lui Clodius, doi sclavi ai lui Milo au fost răniți, iar vizitiul său a fost probabil ucis.⁵⁷ Aici trebuie să indicăm câteva puncte care fac oarecum neverosimilă credibilitatea relatării

46 Karl Büchner (1964): *Cicero: Bestand und Wandel seiner geistigen Welt*, Carl Winter, Heidelberg, p. 250.

47 Cicero: *Pro Milone* 45; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 3.

48 Cicero: *Pro Milone* 27 și urm.

49 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 3.

50 Cicero: *Pro Milone* 51. 54.

51 Quintilianus: *Institutio oratoria* 6, 3, 49.

52 Cicero: *Pro Milone* 29; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 4.

53 Cicero: *Pro Milone* 28 și urm.; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 4. 12.

54 Cicero: *Pro Milone* 53. 86; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 4.

55 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 5–6.

56 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 6.

57 Cicero: *Pro Milone* 29; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 7.173.

ciceroniene, mai ales în privința caracterului și momentului conflictului. Probabil, altercația nu putea să înceapă în cel de al unsprezecelea ceas al zilei, adică după amiază, în jurul orei cinci, deoarece Bovillae se afla la treisprezece mile de Roma, iar senatorul cu greu putea să ajungă cu cadavrul lui Clodius în prima oră a nopții, respectiv chiar dacă Milo trebuia într-adevăr să-l instaleze în aceeași zi pe *flamen*, este foarte probabil că nu ar fi ajuns atât de târziu la Bovillae. În cursul descrierii confruntării, Cicero încearcă să creeze impresia că Milo ar fi fost atacat din spate și din lateral de oamenii lui Clodius, care au ucis mulți sclavi ai lui Milo, respectiv încearcă să prezinte banda lui Clodius ca fiind una cât mai numeroasă.⁵⁸ Asconius nu menționează moartea oamenilor lui Milo, iar faptul că Clodius a fost dus într-un han, și nu în vila sa, face probabilă varianta potrivit căreia ceata lui Milo a tăiat legătura între locul confruntării și vilă. Relatarea lui Asconius, care s-a produs pe baza discursurilor de acuzare rostite și al referatului din *Acta Diurna*, ne lasă să credem că era vorba despre o confruntare iscată întâmplător și care s-a încheiat cu uciderea premeditată a lui Clodius.⁵⁹

Pleava orașului s-a adunat într-o imensă mulțime la casa lui Clodius de pe Palatinus, iar soția sa, Fulcia, i-a expus cadavrul chiar în acea seară.⁶⁰ A doua zi, la propunerea tribunului Titus Munatius Plancus, cadavrul a fost dus la Forum și așezat pe *rostra*.⁶¹ Plancus și Pompeius, în efortul lor de a bloca alegerea lui Milo în funcția de *consul*, au început să întărească mulțimea împotriva lui Milo; gloata a dus cadavrul în Curia pentru a-l arde, însă în decursul acțiunii a luat foc însăși Curia și Basilica Porcia, ambele arzând până la temelii.⁶² Între timp, patricienii s-au întrunit într-o ședință pe Palatinus, unde l-au ales ca *interrex* pe M. Aemilius Lepidus, de la care Pompeius și adepții lui Scipio și Hypsaeus au pretins să anunțe imediat alegerile, cerere respinsă de Lepidus ca fiind total ilegală.

Mulțimea însă a asaltat atât casa *interrexului*, cât și pe cea a lui Milo, dar au fost respinși, iar ca răspuns ei au furat făcliile din grădina Libitiniei, s-au dus la casele lui Scipio și Hypsaeus și la grădinile lui Pompeius,⁶³ pe care l-au proclamat ori *consul*, ori *dictator*.⁶⁴

Marcus Caelius, fostul discipol și client al lui Cicero, în calitate de tribun, a convocat o adunare populară, unde Milo și Cicero puteau să explice că, de fapt, Clodius l-a atras în capcană pe Milo, care a uzat doar de instrumentul apărării justificate (legiti-me apărări) atunci când l-a ucis pe Clodius.⁶⁵ Întrucât din cauza tulburărilor armate nu se puteau ține alegeri, s-a edictat un *senatus consultum ultimum*, care dispunea ca

58 Cicero: *Pro Milone* 29. 53 și urm.

59 Cf. Lintott (1974): p. 69.

60 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 7.

61 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 7.

62 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 8; Appian: *Historia Romana* 2, 21; Dio Cassius: *Bella civilia* 40, 49.

63 Referitor la *horti Pompeiani*, vezi Plutarchus: *Pompeius* 44, 3; Cicero: *Philippicae in Marcum Antonium* 2, 109; Velleius Paterculus 2, 60, 3; Appian: *Bella civilia* 3, 14.

64 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 8.

65 Cicero: *Pro Milone* 91; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 9.

interrexul, tribunii și Pompeius ca *proconsul* să asigure securitatea statului, respectiv ca Pompeius să recruteze armată din Italia pentru restabilirea ordinii publice.⁶⁶

La aproximativ treizeci de zile după moartea lui Clodius, Q. Metellus Scipio a formulat o reclamație în Senat, afirmând că referirea la legitima apărare era ilegală și ireală, respectiv a solicitat declanșarea anchetei și derularea procesului.⁶⁷ Între timp, deși o parte a populației insista pentru numirea lui Pompeius ca *dictator*, în urma hotărârii Senatului acesta a primit funcția de *consul sine collega*, o poziție greu de definit din punctul de vedere al dreptului public.⁶⁸ Cicero a ajuns să crediteze cu șanse reduse alegerea lui Milo, care a fost supus unui foc încrucișat, din cauza dezlănțuirii adepților lui Clodius și a faptului că s-a pus în vedere ancheta, iar mai apoi s-a ordonat declanșarea ei. Fără îndoială, asasinarea lui Clodius nu a fost un pas înțelept din punct de vedere politic din partea lui Milo, dar este foarte probabil că Cicero era pătruns de sentimentul satisfacției personale⁶⁹ și evalua fapta lui Milo, devenit între timp din aliat politic prieten, ca o acțiune absolut admisibilă din punct de vedere moral, situându-l laolaltă cu Servilius Ahala și Scipio Nasica, cei care au fost nevoiți să recurgă la asasinări în interesul statului.⁷⁰

Doi veri ai lui Clodius au solicitat audierea sclavilor lui Milo și pe cei ai Faustei. Era vorba despre cei care au participat la confruntarea de la Bovillae; au pretins prin *actio ad exhibendum* predarea acestora.⁷¹ Hortensius, în schimb, a argumentat – având în vedere că Milo și-a eliberat mai devreme sclavii care i-au apărât viața – prin faptul că aceștia, fiind liberi, nu pot fi predați spre interogare.⁷² În acest caz, cei mai influenți reprezentanți ai optimaților, Cicero, Hortensius, Cato, Faustus Sulla și Marcus Marcellus au adoptat o atitudine fermă în favoarea lui Milo.⁷³

În data de 22 ianuarie, Milo a cerut să fie primit în audiență de Pompeius și i-a oferit renunțarea la candidatura de *consul*, Pompeius însă a afirmat că nu vrea să se amestece astfel în treburile publice – dar i-a refuzat lui Milo posibilitatea unei întrevederi personale.⁷⁴ În ziua de 23 ianuarie, Q. Pompeius Rufus l-a acuzat pe Milo în fața unui *contio* de pregătirea unui atentat împotriva lui Pompeius.⁷⁵ În jurul zilei de 27 ianuarie, tribunul M. Caelius Rufus și Milo s-au prezentat în fața *contio* cu argumentul că Clodius pregătește un atentat împotriva lui Milo. Pompeius s-a comportat față de Milo păstrând aparența corectitudinii. Astfel, când a aflat că sclavii lui Milo plănuiesc uciderea sa, a investigat cazul în cadrul *consilium amicorum*, unde l-a invitat și pe Cicero,⁷⁶ iar când Milo i-a transmis că era dispus să renunțe la candidatura de *consul*, i-a răspuns că nu dorește să se implice astfel în mod direct în ocuparea funcțiilor, deci nu dorește să

66 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 10.

67 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 12.

68 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 14.

69 Cf. Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 22.

70 Cicero: *Pro Milone* 8.

71 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 24.

72 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 13.

73 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 11.

74 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 13.

75 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 21.

76 Cicero: *Pro Milone* 65.

convingă ori să desfătuiască pe nimeni în privința candidaturii.⁷⁷ Cauza prezumtivă a acestei reacții ar putea consta în faptul că Pompeius era sigur de succesul candidaților susținuți de el și nu dorea ca o alegere fără contracandidați să pună sub semnul întrebării legitimitatea *consulilor* aleși.⁷⁸ Totodată, Pompeius s-a străduit să creeze impresia că se teme serios de un atentat ipotetic din partea lui Milo și a adepților săi,⁷⁹ însă chestiunea tentativelor de atentat nu poate fi elucidată și nu poate fi stabilit dacă Milo și oamenii săi pregăteau într-adevăr o astfel de acțiune ori dacă zvonurile de acest gen erau menite doar pentru stimularea antipatiei față de Milo.

La începutul lui februarie, între 3 și 10, putea să aibă loc emiterea hotărârii Senatului care l-a înputernicit pe Pompeius să facă recrutări în toată Italia,⁸⁰ respectiv în aceeași perioadă putea să apară și acel *senatus consultum ultimum* prin care s-a ordonat introducerea „stării de necesitate”.⁸¹ Deși, potrivit lui Dio Cassius, acest *senatus consultum ultimum* ar fi avut loc în zilele care au succedat imediat morții lui Clodius,⁸² iar recrutările efectuate de Pompeius sunt plasate ceva mai târziu,⁸³ în acest punct nu există argumente pertinente pentru a contesta descrierea lui Asconius și cronologia bazată pe această relatare.⁸⁴ În jurul datei de 18 februarie, Q. Metellus Scipio a avut o ieșire violentă în Senat împotriva apărării lui Milo, care făcea referire la autoapărare,⁸⁵ și a afirmat că argumentația lui Milo era nefondată, atât în privința tuturor circumstanțelor cauzei, cât și a numărului sclavilor, respectiv al răniților și victimelor celor două părți. La sfârșitul lui februarie, Pompeius s-a întors la Roma, dar s-a instalat în vila sa din afara *pomeriumului*, afirmând că acolo se simte mai în siguranță față de Milo.⁸⁶

Tot la finele lunii sau la începutul perioadei *intercalarius*, Valerius Nepos și Valerius Leo, doi veri ai lui Clodius, au solicitat în cadrul unui *actio ad exhibendum* ca Milo și soția sa, Fausta, să predea sclavii lor pentru a fi interogați în prezența lui Pompeius, în timp ce Herennius Balbus și-a anunțat pretenția în același scop referitor la sclavii lui Clodius, iar la rândul său Caelius Rufus a insistat să fie predați spre interogare sclavii lui Quintus Pompeius și cei ai lui Hypsaeus. Hortensius a argumentat că sclavii lui Milo nu pot fi predați, din moment ce stăpânul lor le-a eliberat drept răsplată pentru că i-au salvat viața. În acest moment, s-au situat ferm de partea lui Milo deja șase dintre cei mai proeminenți reprezentanți ai optimaților: Quintus Hortensius, Cicero, Marcus Marcellus, Marcus Calidius, Faustus Sulla și Marcus Porcius Cato.⁸⁷ Concomi-

77 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 13.

78 Lintott (1974): p. 72.

79 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 16. 21.

80 James S. Ruebel: *The Trial of Milo in 52 B.C.: A Chronological Study*, *Transactions of the American Philological Association*, 1979/109, p. 231–249, p. 236 și urm.

81 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 10.

82 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 49, 5.

83 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 50, 1.

84 Ruebel (1979): p. 238.

85 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 12.

86 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 50, 2; Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 16.

87 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 10–11.

tent, au apărut zvonuri despre alegerea lui Pompeius,⁸⁸ respectiv Caesar ca *dictatori*.⁸⁹ Cel de al treisprezecelea *interrex*, savantul în drept Servius Sulpicius Rufus, care și-a intrat în atribuții după moartea lui Clodius, începând cu cea de a douăzeci și una zi din *intercalarius*, a fost întrerupt în data de 24 prin alegerea – destul de dubitabilă din punct de vedere al dreptului public – lui Pompeius drept *consul sine collega*, ceea ce însemna deținerea funcției de unul singur,⁹⁰ act care s-a produs (cu o însemnată valoare propagandistică) la o zi după *Regifugium*, adică sărbătoarea izgonirii regilor.⁹¹ Senatul i-a conferit lui Pompeius dreptul de a-și alege *collega*, dar acest lucru se putea întâmpla doar după două luni.⁹²

În cea de a douăzeci și șasea zi a lunii *intercalarius*, Pompeius – referindu-se în mod expres la evenimentele de la Bovillae și la incendiarea Curiei – a propus Senatului înăsprirea sancțiunii de *vis* și de *ambitus*, respectiv reforma procedurii în cazul ambelor delictе, iar potrivit acestei modificări, prima dată trebuia să aibă loc audierea martorilor, urmată de acuzare, care avea două ore pentru prezentarea argumentelor, și de apărare, care dispunea de trei ore pentru acest lucru.⁹³ Milo și adepții săi au sesizat, evident, pericolul reprezentat de formarea unei *quaestio extraordinaria* și au încercat în zilele ulterioare să zădărnicească adoptarea legii, astfel că, de pildă, tribunul Caelius Rufus s-a repliat doar după ce Pompeius l-a amenințat cu forța armată.⁹⁴ În cea de a douăzeci și șaptea zi a lunii *intercalarius*, Q. Hortensius a propus, cu sprijinul lui Cicero, ca uciderea lui Clodius, incendiarea Curiei și atacul asupra casei lui Aemilius Lepidus să fie calificate drept acțiuni *contra rem publicam*,⁹⁵ pentru ca astfel să anihileze impactul legilor pompeiusiene, îndreptate împotriva lui Milo, și fapta acestuia să poată fi judecată în cadrul unei *quaestio ordinaria*.⁹⁶ Q. Fufius Calenus a solicitat ca moartea lui Clodius să fie tratată separat de celelalte evenimente,⁹⁷ propunerea însă a fost blocată prin veto de către T. Mutatius Plancius și C. Sallustius Crispus.⁹⁸ La începutul lui martie, legile pompeiusiene au fost adoptate,⁹⁹ validarea lor având loc în data de 26 martie, după ce le adoptase și adunarea populară. Între timp, Cicero s-a deplasat la Ravenna pentru a încerca – în vederea contracarării supraponderii politice a lui Pompeius – să-l convingă pe Caesar să-și anunțe candidatura *in absentia* la demnitatea de *consulatus*.¹⁰⁰

În 15 martie Pompeius a amânat ședința senatului, afirmând că se teme de un atac armat din partea lui Milo.¹⁰¹ La ședința următoare, P. Cornifius l-a acuzat pe Milo că

88 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 14.

89 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 50, 3.

90 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 14; Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 50, 4.

91 Ruebel (1979): p. 239.

92 Plutarchus: *Pompeius* 54.

93 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 15.

94 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 16.

95 Cicero: *Pro Milone* 14.

96 Lintott (1974): p. 72.

97 Cicero: *Pro Milone* 14.

98 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 20.

99 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 23.

100 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 7, 1, 4.

101 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 16.

a venit înarmat în Senat, la care acesta și-a ridicat tunica pentru a se vedea că era neînarmat. În replică, Cicero a afirmat că toate acuzațiile aduse lui Milo sunt fabricate.¹⁰² T. Mutatius Planus, în cadrul unui *contio*, l-a chemat pe M. Aemilius Philemon, unul din libertii lui Marcus Lepidus, care a susținut că a fost capturat de Milo și ținut ca prizonier timp de două luni pentru că a fost martor la uciderea lui Clodius. Potivit lui Asconius, această afirmație – adevărată ori falsă – era potrivită pentru a genera o atmosferă potrivnică lui Milo.¹⁰³ Plancus și Q. Pompeius Rufus au chemat de asemenea un *triumvir capitalis* și l-au întrebat dacă l-a reținut pe Galata, unul din sclavii lui Milo, care a participat la uciderea lui Clodius. Acest *triumvir capitalis* a știut să răspundă doar că sclavul a fost prins ca *fugitivus* într-o *taberna* și că tribunii nu au permis să fie retrimis lui Milo. A doua zi, M. Caelius Rufus, împreună cu un alt *tribunus*, l-au dus pe sclav înapoi la Milo.¹⁰⁴ Presiunea creștea tot mai mult asupra lui Cicero pentru a-l abandona pe Milo, el însă a rezistat.¹⁰⁵

În data de 26 martie adunarea populară a adoptat cele două *lex Pompeia* – era nevoie de acest interval de timp pentru că *lex Caecilia Didia* din 98 î. Hr. prescria că între *rogatio* și *promulgatio* trebuie să treacă *trium nundinum*, iar termenul s-a scurs tocmai în acel moment.¹⁰⁶ L. Domitius Ahenobarbus a fost ales în funcția de *quaesitor* al tribunalului instituit pe baza legilor lui Pompeius.¹⁰⁷ Cei doi veri ai lui Clodius, care anterior îl acuzaseră pe Milo *de vi* pentru *ambitus*, au formulat de această dată acuzațiile pe baza noilor legi și li s-au alăturat C. Ateius și L. Cornificius; P. Fulvius Neratus l-a acuzat pe Milo *de socaliciis*.¹⁰⁸

Între 27 martie și 3 aprilie, A. Manlius Torquatus a organizat o *divinatio* pentru a alege dintre cei patru aspiranți care doreau să reprezinte acuzația de *ambitus*, fiind selectat Appius Claudius cel Bătrân, unul din verii lui Clodius, care a formulat și acuzația *vis*, coacuzatori fiind P. Valerius Leo și Cn. Domitius.¹⁰⁹ În data de 4 aprilie, reprezentanții lui Milo au apărut în fața tribunalului prezidat de M. Marcellus și au obținut ca procesul intentat pentru *ambitus* să fie amânat după procedura ce urma să se deruleze din cauza *vis*.¹¹⁰ Appius Claudius a solicitat predarea spre interogatoriu a celor cincizeci și patru de sclavi ai lui Milo, pretenție la care Milo a replicat că aceștia nu mai sunt sub stăpânirea sa; Domitius, în calitate de *quaesitor*, a dispus ca selecția sclavilor ce urmau a fi interogați să fie făcută de Claudius.¹¹¹ C. Causinius Schola a mărturisit că a fost prezent la uciderea lui Clodius, M. Marcellus a dorit să-i adreseze întrebări, dar clodienii au provocat o zarvă și tulburări atât de intense, încât Marcellus a fost nevoit

102 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 17.

103 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 18.

104 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 19.

105 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 20–22.

106 Ruebel (1979): p. 243.

107 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 23.

108 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 24.

109 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 25.

110 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 25.

111 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 25.

să-și caute refugiu pe podiumul judecătorului Domitius. Toate acestea l-au convins pe Pompeius să promită protecție armată pentru următoarele dezbateri.¹¹²

Pompeius a reușit, într-o anumită măsură, să-i controleze întrucâtva pe adepții lui Clodius pe perioada audierii martorilor. În decursul acesteia s-au clarificat aspectele privind asaltul asupra hanului, uciderea hangului și aruncarea cadavrului lui Clodius pe drum.¹¹³ M. Porcius Cato a mărturisit că M. Favonius îi spusese: Clodius a declarat în data de 15 ianuarie că Milo va fi mort în trei zile.¹¹⁴ În ziua de 6 aprilie au depus mărturie Sempronia, soacra lui Clodius și Fulvia, soția acestuia, ceea ce a atras în mare măsură atmosfera generală de partea lor.¹¹⁵ A urmat un *contio*, ținut de T. Munatius Plancus, în care a îndemnat mulțimea să nu-i permită lui Milo să se refugieze.¹¹⁶

În acest proces a avut loc poate cea mai slabă evoluție a lui Cicero din cariera sa: atât *Clodiana multitudo*, cât și armata lui Pompeius l-au conturbat, larma și strigătele de pe margine l-au blocat, i-au indus o doză de indecizie, mai mult, l-au înspăimântat și nu a reușit să rostească discursul pregătit cu *constantia* plănuită, vorbind dezlânat și în pripă.¹¹⁷ Discursul rostit era de obicei stenografiat, și această variantă, respectiv procesul-verbal conținând și vociferările puteau fi citite încă de Asconius; este deci un fapt de netăgăduit că textul *Pro Milone*, editat ulterior, nu este în totalitate identic – evident în afară de anumite suprapuneri ale ideilor cu acel *oratio* rostit în data de 8 aprilie 52.¹¹⁸ Ulterior, Cicero își amintea de această evoluție ratată cu indiferență – reală ori de fațadă, este greu de decis.¹¹⁹ Potrivit relatării lui Dio Cassius, în această zi Milo încerca să-l convingă pe Cicero să coboare din *lectica* sa doar după apariția tribunalului, pentru ca soldații și mulțimea întărită să nu-i provoace o creștere a tensiunii, fiind arhicunoscut că la începutul discursurilor sale avea un trac puternic.¹²⁰

Prăvăliile au rămas închise în ziua dezbaterii, iar Forumul a fost asigurat de armata lui Pompeius. Au vorbit mai întâi acuzatorii Appius Claudius, M. Antonius și P. Valerius Nepos, apoi, ca singur apărător, și-a ținut discursul Cicero. Milo a fost condamnat printr-o decizie cu treizeci și opt la treisprezece.¹²¹ În data de 8 sau 9 aprilie, Milo a fost condamnat în contumacie pentru *ambitus*.¹²² În ziua de 11 sau 12 aprilie a fost din nou condamnat pentru *vis* pe baza *lex Plautia*.¹²³ După 12 aprilie, M. Saufeius, participant la confruntarea de la Bovillae care a fost acuzat de *vis*, apărât fiind de Cicero, respectiv de Caelius Rufus, a fost achitat cu o diferență de un vot.¹²⁴ Aproximativ după 13 apr-

112 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 27.

113 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 28.

114 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 32.

115 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 28.

116 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 28.

117 Plutarchus: *Cicero* 35, 2–5.

118 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 31.

119 Cicero: *De Optimo Genere Oratorum* 10.

120 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 54, 2; 46, 7, 2 și urm.

121 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 29–32.

122 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 33.

123 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 33.

124 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 34.

lie, Milo a plecat în exil la Massilia.¹²⁵ După 18 aprilie, Saufeius a fost acuzat din nou pe baza *lex Plautia*, apărarea sa fiind asigurată, pe lângă M. Terentius Varro Gibba, de același Cicero –, iar decizia a fost de treizeci și doi la nouăsprezece în favoarea achitării.¹²⁶ Împotriva lui Sextus Cloelius, cel care a ordonat aducerea cadavrului lui Clodius la Curia, și din această cauză, în mod indirect era considerat instigatorul incendierii Curiei, s-a formulat acuzația în data de 22 aprilie și a fost condamnat cu o largă majoritate de voturi, dat fiind că atmosfera generală se schimbaseră din nou, fiind iarăși potrivnică gloatei adepților lui Clodius.¹²⁷

III. EXPUNEREA STĂRII DE FAPT ÎN *PRO MILONE*

M. Iunius Brutus – unul din ucigașii ulteriori ai lui Caesar, destinatarul lucrării de istorie a oratoriei semnată de Cicero, cu titlul *Brutus* – într-un discurs fictiv scris în apărarea lui Milo și editat ulterior, era de părere, dând astfel glas convingerii mai multora, că uciderea lui Clodius a însemnat un câștig uriaș pentru stat.¹²⁸ Potrivit lui Asconius, în discursul său, Cicero considera că, deși poate fi cineva condamnat din interes, în lipsa unei decizii legale sau a altor împuterniciri legale nimeni nu poate fi ucis sub pretextul interesului de stat.¹²⁹ Este evident deci că Cicero a operat schimbări nu doar în varianta discursului care ni s-a păstrat, care a suferit multe modificări în urma redactării și chiar a fost parțial rescris, având în anumite puncte o argumentație absolut nouă. Este o variantă care a fost publicată cu scopul de a se legitima și era cunoscută ca un text de publicistică politică. În el a inserat ideea că Milo ar merita mai degrabă recunoaștere, decât pedeapsă, pentru uciderea lui Clodius, având în vedere că prin aceasta a adus un serviciu imens *res publicii*.¹³⁰ Totodată, putem accepta opinia lui Lintott, potrivit căreia după compararea cu relatarea lui Asconius, celelalte argumentări ale versiunii editate și ale celei rostite a discursului ar putea să fie în mare parte congruente.¹³¹

Cicero nu putea să recurgă la altă argumentație – căci este de netăgăduit, Clodius a fost ucis de sclavii lui Milo –, din moment ce aceștia au procedat într-o situație de apărare legitimă, cum se cuvenea unor sclavi de nădejde, adică au venit în apărarea stăpânului lor.¹³² A folosit ca principal argument juridic principiul „*vim vi*”, respectiv „*arma armis repellere cuique licet*.”¹³³ Cicero enunță în mod clar, încă de la începutul discursului, că își va baza argumentația pe aceste principii, astfel: la finalul părții de *prooemium/exordium* urmează descrierea elementului juridic al cauzei (*stasis, status, quaestio, constitutio*). Modalitățile de abordare a cazului, potrivit teoriei retoricii antice

125 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 33.

126 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 34.

127 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 35. Cf. Ruebel (1979): p. 246 și urm.

128 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 30.

129 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 30.

130 Cicero: *Pro Milone* 72–83. În mod similar Lintott (1974): p. 74.

131 Lintott (1974): p. 74.

132 Cicero: *Pro Milone* 8–11. 29–31.

133 Cf. Domitius Ulpianus: *Digesta* 43, 16, 1, 27. János Zlinszky (1991): *Római büntetőjog*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p.114 și urm.

sunt: în cazul *status coniecturalis* trebuia clarificat dacă acuzatul a comis sau nu fapta, deci chestiunea se referă la persoana făptuitorului, *status definitivus* se referă la clasificarea juridică a faptei recunoscute, iar în cazul *status generalis* sau *qualitativus* se analizează dacă fapta comisă cade sub incidența legii penale date, în timp ce în cazul *status translativus* se clarifică legea care poate fi aplicată, respectiv tribunalul competent în cauză. *Status generalis* poate fi, în general, corespondentul actualelor cauze care exclud antijuridicitatea – de exemplu apărarea legitimă, starea de necesitate etc. Alții sunt de părere că acest caz trebuia judecat din perspectiva *status generalis*, și anume pentru că uciderea lui Clodius nu este crimă, deoarece a slujit intereselor statului, deci a avut loc în mod absolut justificat. Cicero a ales altă cale, din moment ce nu a recurs nici la *deprecatio* (prin care inculpatul își recunoaște culpa și solicită grațierea, referindu-se la meritele sale anterioare), nici la *comparatio*, care-i oferea posibilitatea de a prezenta fapta ca pe un act derulat în interesul statului. În argumentația sa, recurge la *relatio criminis* și vrea să demonstreze că, de fapt,¹³⁴ Clodius intenționa să-l ucidă pe Milo, iar acesta a acționat doar din autoapărare. Totodată, se poate constata că, pornind de pe bazele juridice și politice stabile ale referirii la apărarea legitimă, nu neglijează deloc influențarea sentimentală și recurge la *comparatio*, deci fapta comisă din autoapărare de Milo este prezentată în același timp ca o consecință utilă pentru stat – dar este foarte probabil ca această constatare din urmă să nu se fi spus în discursul rostit, ci să fi apărut doar în versiunea editată.¹³⁵

Argumentația acuzării îl avantaja oarecum pe Cicero, dat fiind că cei doi Appius Claudius au argumentat spunând că Milo pregătise în mod premeditat o capcană lui Clodius pentru a-l ucide, afirmație pe care Cicero, evident, putea s-o dezminț în mod facil.¹³⁶ Scopul primordial al tribunalului instituit de Pompeius nu putea fi, în mod evident, pedepsirea sclavilor care s-au implicat în confruntarea de pe Via Apia, respectiv a libertilor din cadrul suitei lui Milo și Clodius, ci a instigatorilor, deci sancționarea lui Milo, căci nu el l-a ucis cu propria-i mână pe Clodius. În acest sens, au preluat bine-cunoscutul criteriu „*dolo malo*” din *edictum praetorian*,¹³⁷ printre expresiile uzitate de *quaestiones de vi*.¹³⁸ Pentru diferențierea crimei comise cu premeditare de cea comisă din neglijență s-a folosit de acest criteriu „*dolo*”, deja și în definiția de *par(r)icida* atribuită lui Numa Pompilius.¹³⁹ În același timp, *lex Cornelia de sicariis et veneficis* a dispus sancționarea portului de arme letale ori a portului de arme cu intenția de a ucide.¹⁴⁰ Ținând cont de aceste aspecte, putem presupune cu temei adecvat că *lex Pompeia de vi*, pe baza căreia s-a declanșat procedura împotriva lui Milo, a conținut și ea acest

134 Referitor la *retorsio criminis* vezi Cicero: *De inventione* 2, 78 și urm.

135 Andrew W. Lintott (1968): *Violence in Republican Rome*, Oxford University Press, Oxford, p. 23.

136 Cicero: *Pro Milone* 46 și urm.

137 Cf. Cicero: *Pro Tullio* 7. 24.

138 Domitius Ulpianus: *Digesta* 48, 6. 10 pr.–1.

139 Sex. Pompeius Festus: *De verborum significatione* 247. *si qui hominem liberum sciens morti duit, paricidas esto*.

140 D. J. Cloud: *Parricidium: from the lex Numae to the lex Pompeia de parricidiis*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 88, 1971, p. 1–66, p. 1 și urm.; Wolfgang Kunkel (1962): *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, p. 65 și urm.

criteriu, „*dolo (malo)*”, și în funcție de acesta, acuzatorii au dorit să demonstreze caracterul premeditat și pregătit al actului, argument care putea fi demontat cu ușurință de Cicero.¹⁴¹

În acest context, Cicero, reflectând asupra expresiilor utilizate de acuzare, folosește în mod repetat expresiile „*insidiae*” și „*insidiator*”,¹⁴² însă se străduie să combată ideea că atât Milo, cât și Clodius ar fi planificat premeditat crima, și a accentuat faptul că planul uciderii s-a format unilateral în mintea lui Clodius și a devenit o hotărâre.¹⁴³ Se referă în mod convingător la posibilitatea oferită de *ius naturale*, potrivit căreia uciderea *insidiatorului* ofensiv nu este considerată un act ilegal.¹⁴⁴ Cicero încearcă să întrebuițeze în folosul său, respectiv al clientului său, circumstanța potrivit căreia Senatul a considerat că cele întâmplate pe Via Appia sunt acte antistatale: s-a străduit să demonstreze că incidentul a fost condamnat aparent de Senat, dar practic acesta chiar l-a aprobat.¹⁴⁵ În partea de *narratio*, oratorul nu face referire doar la apărarea legitimă, ci accentuează faptul că sclavii nu l-au ucis pe Clodius la indicația lui Milo.¹⁴⁶ Descrierea situației de apărare legitimă demonstrează o înrudire evidentă cu pasajul respectiv din *Pro Sestio*, în care fapta lui Sestius este prezentată de orator ca singurul mod de apărare împotriva lui Clodius.¹⁴⁷ Cicero va omite elegant – cel puțin potrivit variantei discursului care ni s-a păstrat – momentul cel mai delicat privitor la Milo, și anume, asediul hanului, secvență pe care nici măcar cel mai genial orator nu ar fi putut-o prezenta drept consecință sau manifestare a apărării legitime.

După rostirea discursurilor, atât acuzarea, cât și apărarea au refuzat, respectiv au exclus dintre membrii acelei *quaestio* cinci senatori, cinci cavaleri și cinci *tribunus aeriarius*,¹⁴⁸ astfel că au putut vota în total cincizeci și unu de jurați. Potrivit lui Asconius, doisprezece senatori, treisprezece cavaleri și treisprezece *tribunus aeriarius* au votat pentru vinovăția lui Milo, respectiv șase senatori, patru cavaleri și trei *tribunus aeriarius* pentru nevinovăția sa. În continuare, aflăm tot de la Asconius că, potrivit unora, Marcus Porcius Cato a votat și el cu toată siguranța pentru achitarea inculpatului, căci a afirmat în mod repetat că moartea lui Clodius a reprezentat o mare ușurare pentru *res publica*.¹⁴⁹ În zilele de după proces, Milo a plecat în exil voluntar la Massilia.

Averea lui Milo a fost scoasă la licitație la o valoare de 24 de ori mai mică decât cea reală.¹⁵⁰ Nu putem afirma cu siguranță dacă licitația a avut loc ca pedeapsă adițională a judecății, deci prin *sectores* al statului sau doar în urma datoriilor acumulate, în cadrul unei proceduri obișnuite de faliment, la inițiativa creditorilor, având în vedere

141 Lintott (1974): p. 75.

142 Cicero: *Pro Milone* 10. 11. 14. 23. 28. 30. 31.

143 Cicero: *Pro Milone* 23. 31 și urm.

144 Cicero: *Pro Milone* 7–11.

145 Cicero: *Pro Milone* 12–14.

146 Cicero: *Pro Milone* 28–29.

147 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 88 și urm.

148 Pe baza *lex Aurelia de iudiciis* adoptată în anul 70, o *quaestio* se compunea din aceste trei ordine în proporție de câte o treime.

149 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 32.

150 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 33.

plecarea în *exilium* a datornicului.¹⁵¹ Argumentele de mai jos susțin prima variantă. Potrivit legilor lui Sulla, *publicatio bonorum* nu se lega drept pedeapsă de exilul clasic (*aquae et igni interdictio*), și foarte probabil această situație nu s-a modificat până la legislația caesariană, care a agravat pedeapsa omuciderii cu confiscarea averii ca pedeapsă adițională.¹⁵² Din acest punct de vedere, *perduellio* era considerat a fi o excepție, pentru că cel mai des se decidea confiscarea totală a averii ca pedeapsă adițională.¹⁵³ *Lex Plautia de vi* presupunea exilul,¹⁵⁴ în schimb *lex Pompeia de vi*, pe baza căreia s-a derulat procedura împotriva lui Milo, a formulat o sancțiune mai aspră, nespecificată; aceasta putea însemna chiar și confiscarea averii, iar circumstanțele cazului și corespundența ciceroniană¹⁵⁵ ne permit să presupunem cu o anumită probabilitate că acea confiscare a averii lui Milo nu a servit drept satisfacere pentru pretențiile de drept privat, ci a survenit ca pedeapsă adițională exilului.¹⁵⁶

IV. VARIANTA PUBLICATĂ A DISCURSULUI *PRO MILONE* – CAUZELE PUBLICĂRII

Merită să acordăm o anumită atenție cauzelor pentru care Cicero a publicat varianta rescrisă și altfel redactată a discursului *Pro Milone*. Decizia este cu atât mai remarcabilă cu cât Cicero nu obișnuia să-și publice vreun *oratio* susținut în procese pierdute.¹⁵⁷ Poate nu este de prisos să trecem în revistă șirul pledoariilor mai importante care ni s-au păstrat, discursuri rostite în procese câștigate: *Pro Roscio Amerino* (în anul 80 î. Hr.), *Pro Cluentio* (66 î. Hr.), *Pro Murena* (63 î. Hr.), *Pro Sulla* (62 î. Hr.), *Pro Archia poeta* (62 î. Hr.), *Pro Flacco* (59 î. Hr.), *Pro Sestio* (56 î. Hr.), *Pro Caelio* (56 î. Hr.), *Pro Balbo* (56 î. Hr.), *Pro Plancio* (54 î. Hr.), *Pro Scauro* (54 î. Hr.), *Pro Rabirio Postumo* (53 î. Hr.) și *Pro Ligario* (46 î. Hr.) sunt pledoarii pe baza cărora clienții lui Cicero au fost achitați. Rezultatul de pe urma discursurilor *Pro Roscio comoedo* (probabil în anul 76 î. Hr.), *Pro Fonteio* (69 î. Hr.) nu ne este cunoscut, iar dezbaterea în cazul *Pro Rabirio perduellionis* (63 î. Hr.) a fost întreruptă.¹⁵⁸ *Pro Milone* constituie o excepție în acest sens: inculpatul a fost condamnat, Cicero însă a publicat versiunea prelucrată a discursului. Dintre pledoariile perdante, în afară de *Pro Milone*, a fost publicată *Pro Valero*, rostită în perioada dintre 80 și 70 î. Hr., care între timp s-a pierdut. Pledoariile fără succes, ținute în apărarea lui Scamander (74 î. Hr.), a lui Antonius (59 î. Hr.), Cispus (56 î. Hr.), L. Caninius Gallus (55

151 Exemplu pentru cazul ulterior din *corpusul* ciceronian Cicero: *Pro Quintio* 60.

152 Cf. Suetonius: *Caesar* 42, 3. Referitor la această chestiune, vezi Theodor Mommsen (1899): *Römisches strafrecht*, Duncker & Humblot, Leipzig, p. 1005 și urm.; Cloud (1971): p. 60 și urm.

153 Livius: *Ab Urbe Condita* 25, 4, 9; 29, 19, 5; Cicero: *Pro Rabirio Perduellionis* Reo16; Cicero: *In Catilinam* 4, 8, 10; Cicero: *De Domo Sua* 44; *Planc.* 97; Plutarchus: *Caius Gracchus* 17.

154 Cicero: *Pro Sulla* 89; Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 146.

155 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 5, 8, 2; 6, 4, 3; 6, 5, 2.

156 Lintott (1974): p. 77 și urm.

157 Jane W. Crawford (1984): *M. Tullius Cicero: The Lost and Unpublished Orations. Hypomnemata. Untersuchungen zur Antike und zu Ihrem Nachleben* 80, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, p.15.

158 Aislinn Melchior: *Twinning Fortunes and the Publication of Cicero's Pro Milone*, *Classical Philology*, 2008/3, p. 282–297, p. 283.

î. Hr.), Gabinius (54 î. Hr.) și a lui Scaurus (52 î. Hr.) nu au fost publicate de Cicero, prin urmare nu ni s-au păstrat. Aceeași soartă a avut și pledoaria susținută în favoarea lui Manilius în anul 65 î. Hr., al cărei rezultat nu ne este cunoscut. În deceniul care a precedat procesul Milo, Cicero a pledat doar în cazuri câștigate, în acest sens *Pro Milone*, precum și faptul publicării, reprezintă o excepție.¹⁵⁹

Stroh explică publicarea textului *Pro Milone* prin cauze pedagogice, adică presupune că Cicero ar fi intenționat să ofere un *exemplum* pentru retorii tineri.¹⁶⁰ Totodată, nu avea prea multă noimă ca Cicero să prezinte drept exemplu în fața învățăcelilor un discurs al unui proces pierdut, cel mult s-ar putea imagina ca explicație faptul că prin varianta prelucrată a dorit să demonstreze ce fel de discurs ar fi trebuit să țină pentru a câștiga procesul. Însă chiar și un *Pro Milone* prelucrat – dacă ar fi satisfăcut exigențele lui Cicero, ca artist al oratoriei – documenta în fața publicului eșecul politicianului Cicero. Ținând cont de cele expuse, publicarea discursului *Pro Milone* putea să aibă în primul rând – ca și în cazul celei de a doua *Philippica* – cauze politice.¹⁶¹

V. MOTIVUL UCIDERII TIRANULUI, CA O DEZVOLTARE A APĂRĂRII LEGITIME

În cele ce urmează, merită să analizăm cum apare motivul uciderii tiranului în discursul susținut în apărarea lui Milo, mai exact în varianta editată ce ni s-a păstrat, și în ce fel se va reflecta și va fi dezvoltat mai amplu în lucrările filosofice ulterioare ale lui Cicero. Trebuie să stabilim din capul locului că armonizarea aplicării legitime a apărării *dignitas* cu *vis* – adică uciderea tiranului ca și categorii de drept comun și de filosofie de stat – s-a integrat în filosofia ciceroniană doar după pledoaria eșuată ținută în favoarea lui Milo și prin publicarea versiunii rescrise și redactate.¹⁶²

Este absolut evidentă legătura dintre portretul tiranului din *De re publica*,¹⁶³ respectiv formularea pretenției de scoatere a tiranului din viața publică¹⁶⁴ și imaginea „Milo ca *tyrannoktonos*.”¹⁶⁵ Potrivit acestei abordări, tirania nu se ivește prin ocuparea vreunui serviciu, a unei funcții ori demnități; tiranul poartă în sinea sa chintesența tiraniei, orientată spre un singur scop: spre *dominatio* asupra concetățenilor, iar în final spre acapararea *regnumului*.¹⁶⁶ Astfel că, acel *civis* care va scăpa statul de ciuma tira-

159 Melchior (2008): p. 284.

160 Wilfried Stroh (1975): *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden*, Teubner, Stuttgart, p. 51 și urm.

161 Melchior (2008): p. 284.

162 Mark Edward Clark, James S. Ruebel: *Philosophy and Rhetoric in Cicero's Pro Milone*, *Rheinisches Museum*, 1985/1, p. 57–72, p. 72; Melchior (2008): p. 283.

163 Cicero: *De Re Publica* 2, 47.

164 Cicero: *De Re Publica* 2, 51.

165 Pentru tratarea mai amplă a acestui subiect, vezi Karl Büchner (1962): *Der Tyrann und sein Gegenbild in Ciceros 'Staat'*, in *Studien zur römischen Literatur, II.*, Steiner, Wiesbaden, p. 116–147; Richard Heinze: *Ciceros 'Staat' als politische Tendenzschrift*, *Hermes*, 1924/1, p. 73–94, p. 73 și urm.

166 Büchner (1962): p. 121. Referitor la opoziția dintre *regnum* și *libertas*, vezi Meyer (1964): p. 345.

niei nu este altceva decât *tutor et procurator rei publicae*, adică lecuitorul comunității. În *Pro Milone* contrastul devine strident și clar: Clodius apare ca *tyrannus*,¹⁶⁷ moartea sa ca suprimarea tiranului,¹⁶⁸ Milo în postura de *conservator populi*, iar prin uciderea lui Clodius se înfățișează drept *tutor et procurator rei publicae*.¹⁶⁹ Ca exemplu istoric al unui *tyrannus*, Cicero îi menționează de nenumărate ori pe Tarquinius Superbus, Sp. Maelius și Ti. Gracchus,¹⁷⁰ iar din trecutul apropiat, pe Verres.¹⁷¹ Adversarii politici ai lui Cicero l-au numit de mai multe ori *tyrannus* pe Cicero însuși.¹⁷²

Teoria lui Cicero privind suprimarea tiranului se bazează fundamental pe filosofia stoică,¹⁷³ totodată este important să evidențiem faptul că această teorie nu este transformarea filosofică directă a principiului „*vim vi repellere licet*”, principiu care a stat la fundamentarea juridică a apărării în *Pro Sestio* și în *Pro Milone*.¹⁷⁴ Elementul stoic al motivului uciderii tiranului poate fi surprins cel mai clar, mai mult, este exprimat chiar de Cicero în cea de a treia carte a *De officiis*, scrisă în anul 44 î. Hr.¹⁷⁵ Aici, autorul declară că elementul suprimării tiranului¹⁷⁶ se armonizează cu filosofia stoică,¹⁷⁷ ceea ce corespunde și cu *naturalis ratio*,¹⁷⁸ deci este concluzia reflecției etice.¹⁷⁹ Având în vedere că un *tyrannus* distruge comunitatea umană și se plasează în afara legilor conviețuirii,¹⁸⁰ aceste reguli nu sunt obligatorii față de el.¹⁸¹ Acest principiu este extins de Cicero într-un cerc mai larg, mai exact îl armonizează cu normele *ius naturale*, ale *ius gentium*, ale *ius divinum* și cu cele ale *ius humanum*.¹⁸² Înțeleptul stoic acționează în armonie cu legile naturii atunci când îl scoate pe tiran din societate, imitând eforturile lui Hercule depuse în interesul omenirii.¹⁸³

Teza filosofiei moralei stoice este transformată de Cicero în gândirea juridică a romanilor și în sistemul lor de concepte.¹⁸⁴ Argumentația sa își atinge apogeul în momentul în care transferă dreptul suprimării tiranului în imperativul etico-juridic: asumarea comunității cu tiranul este exclusă, el trebuie exclus și îndepărtat din comunitatea umană, căci nu este altceva decât o fiară cu chip de om.¹⁸⁵ Cazul lui Phalaris constituie exemplul preferat al lui Cicero, prin care demonstrează că omorul nu este

167 Cicero: *Pro Milone* 35.

168 Cicero: *Pro Milone* 80. 83. 89.

169 Cicero: *Pro Milone* 80. Cf. Büchner (1962): p. 138 și urm.

170 Cf. Clark, Ruebel (1985): p. 59; Lintott (1968): p. 55 și urm.

171 Cicero: *In Verrem* 2, 3, 20.

172 Cicero: *In VatiniVM testem* 23; Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 109.

173 Max Pohlenz (1964): *Die Stoa, I.*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, p. 139, 185, 313.

174 Clark, Ruebel (1985): p. 59.

175 Cicero: *De Officiis* 3, 19–32.

176 Cicero: *De Officiis* 3, 32.

177 Cicero: *De Officiis* 3, 20.

178 Cicero: *De Officiis* 3, 23.

179 Cicero: *De Officiis* 3, 14. 19.

180 Cicero: *De Officiis* 3, 21.

181 Cicero: *De Officiis* 3, 32.

182 Cicero: *De Officiis* 3, 23.

183 Cicero: *De Officiis* 3, 23. 25.

184 Clark, Ruebel (1985): p. 61.

185 Cicero: *De Officiis* 3, 32.

doar o faptă cinstită din punct de vedere etic, ci eliminarea tiranului din comunitate (*feritas et immanitas beluae segreganda est*) este de-a dreptul o îndatorire morală (*honestum necare*). Ideea rimează de asemenea cu identificarea lui *tyrannus* cu *belua*, relație prezentă și în filosofia stoică, ceea ce primește o formulare clară și în *De re publica*,¹⁸⁶ în sensul că *tyrannus* este considerat ca fiind cel mai dăunător animal, cea mai urâtă ființă subumană, atât de oameni, cât și de zei, adică viețuiește doar *in figura hominis*.¹⁸⁷ Principalele atribute ale tiranului pot fi descrise deci prin următoarele noțiuni: *nulla societas, belua, genus pestiferum, exul, contra leges, contra naturam*; adică, o ființă aparținând unei forme de viață subumană, iar uciderea sa nu poate însemna o culpă morală, ca și răpunerea oricărui alt animal dăunător.¹⁸⁸

Acest raționament și asemenea imagini pot fi foarte bine surprinse în *Pro Milone*. Cicero dedică două *paragraphusuri* desfrâurilor sexuale ale lui Clodius,¹⁸⁹ trei paragrafe culpelor sale religioase¹⁹⁰ și evidențiază delictele sale comise împotriva dreptului natural și a celui pozitiv.¹⁹¹ Toate acestea constituie o bază solidă pentru imaginea de fiară a lui Clodius: plasa legii care servește capturării lui Clodius, cel care râvnește spre *regnum*,¹⁹² dar din care a scăpat de mai multe ori, respectiv zugrăvirea fiarei ascunse în întuneric ne trimite la ideea existenței unui animal sălbatic.¹⁹³ În *corpusul* ciceronian, toposul fiarei apare în mod repetat atât la caracterizarea lui Clodius,¹⁹⁴ cât și la cea a lui Antonius.¹⁹⁵ Clodius nu era deci altceva decât un *belua*,¹⁹⁶ care a răscolit ordinea *societasului* roman și care a provocat spaima cetățenilor de nădejde – printre care și Cicero, respectiv Pompeius –, cel care a încercat să dobândească *dominatio* prin răscolirea legilor (*legibus Clodianis*), așa cum procedează orice tiran,¹⁹⁷ iar legilor care încălcau legea, mai exact *lex Clodia de capite civium*, chiar Cicero însuși aproape că i-a căzut victimă în anul 58 î. Hr.

În momentul în care Cicero se referă în apărarea lui Milo la circumstanța care exclude injustețea apărării legitime,¹⁹⁸ își susține, pe de o parte, argumentația prin terminologia pasajelor relevante din *lex Cornelia de sicariis*,¹⁹⁹ pe de altă parte, face trimiteri la dreptul necodificat, la cel natural, în efortul de a justifica fapta lui Milo; căci dacă asasinul, agresorul, inamicul amenință cu arma viața cuiva, acesta se poate folosi de orice mijloc în apărarea vieții sale.²⁰⁰ În decursul uciderii *insidiatorului*, adică a lui

186 Cicero: *De Re Publica* 2, 48.

187 Clark, Ruebel (1985): p. 61.

188 Clark, Ruebel (1985): p. 62.

189 Cicero: *Pro Milone* 55–56.

190 Cicero: *Pro Milone* 85–87.

191 Cicero: *Pro Milone* 44. 73. și urm.

192 Cicero: *Pro Milone* 43. 76–78.

193 Cicero: *Pro Milone* 40–41.

194 Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 16; Cicero: *Pro Milone* 40. 85; Cicero: *De haruspicum responso* 5.

195 Cicero: *Philippicae in Marcum Antonium* 3, 28; 4, 12; 7, 27.

196 Cicero: *Pro Milone* 37–39.

197 Cicero: *Pro Milone* 89. Cf. Cicero: *De Domo Sua* 43 și urm.; Cicero: *In Pisonem* 58.

198 Cicero: *Pro Milone* 10–11.

199 R Cahen.: Examen de quelques passages du *Pro Milone*, *Revue des Etudes Anciennes*, volumul 25, 1923, p. 119–138, p. 122 și urm.

200 Cicero: *Pro Milone* 10. *haec ... non scripta, sed nata lex, quam ... ex natura ipsa adripiimus*.

Clodius, Milo a urmat deci legea naturii, din moment ce vigoarea legii pozitive nu este valabilă în asemenea situații, dat fiind că, între arme, legile sunt mute, iar asasinul poate fi ucis în mod legitim.²⁰¹ Cicero extinde cercul apărării legitime – apelând printre altele la principiile de bază ale eticii stoice: oamenilor educați le permite mintea lucidă să respingă cu orice mijloace orice atac violent, reacția triburilor barbare poate fi permisă la nevoie; fiecărui popor îi dă voie cutuma, iar animalelor sălbatice le-a permis natura să procedeze astfel.²⁰²

Oratorul însă nu se limitează la demonstrarea legitimității faptei lui Milo: uciderea lui Clodius nu doar că nu ar merita o pedeapsă, ci dimpotrivă, ar fi demnă de laudă, căci a adus un serviciu imens, s-ar putea spune altruist pentru *res publica*, așa cum – potrivit lui Cicero – orice faptă a sa a fost motivată de angajamentul față de binele comun.²⁰³ În acest spirit se exprimă și Milo în textul lui Cicero, dorind cetățenilor și statului o viață liniștită chiar și cu prețul exilării sale.²⁰⁴ Raționamentul, respectiv măreția faptei lui Milo sunt ridicate într-o sferă divino-cosmică, și Cicero adoptă o tonalitate care va fi menționată ulterior în *Somnium Scipionis*, cu ocazia elogierii meritelor bărbaților care au trudit în favoarea interesului public.²⁰⁵ Astfel, conferă o dimensiune nouă interpretării principiului „*vim vi repellere*”, din moment ce face diferența între două feluri de *vis*: violența primejdioasă aplicată de Clodius și forța care garantează supraviețuirea Romei, forța care a acționat prin intermediul lui Milo, însăși *providentia* implicându-se în mod salvator în soarta statului.²⁰⁶ În acest sens, clientul său nu mai este un înfăptuitor de sine stătător, ci doar cel care îndeplinește predicția lui Cicero făcută în anul 57 î. Hr., potrivit căreia Milo îl va ucide pe Clodius,²⁰⁷ deci este instrumentul *providentiei*, căci voia divină, destinul l-a lăsat în viață pe Clodius ca să-și poată primi pedeapsa într-un loc anume într-un moment și în circumstanțe date, prin mâna lui Milo.²⁰⁸

Toate acestea vor reverbera în paragrafele referitoare la această temă ale lucrării *De officiis*. *Providentia*, care este forma de apariție a *fatum*ului stoic,²⁰⁹ adică a ceea ce se poate denumi prin *heimarmenē*, se manifestă prin *sapiens*, care, pe baza *naturae ratio* nu are doar dreptul, dar și obligația să-l ucidă pe *tyrannus*, distrugătorul *coniunctio civium*.²¹⁰ Milo, în această accepțiune, nu este deci altceva decât manifestarea arhetipului unui *sapiens* stoic care, recunoscând *naturae ratio*, a dus la îndeplinire porunca emisă de *heimarmenē* și a eliberat statul de molima otrăvitoare. Justiția și legea, adică

201 Cicero: *Pro Milone* 11. *silent enim leges inter arma*; cf. Cicero: *Pro P. Sestio oratio* 86; Cicero: *De legibus* 1, 19; 2, 8, 11; Cicero: *De finibus bonorum et malorum* 4, 25.

202 Cicero: *Pro Milone* 30.

203 Cicero: *Pro Milone* 6.

204 Cicero: *Pro Milone* 93.

205 Cicero: *De Re Publica* 6, 13 și urm.

206 Cicero: *Pro Milone* 83–84. Cf. Büchner (1964): p. 276; Clark, Ruebel (1985): p. 67.

207 Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 5.

208 Cicero: *Pro Milone* 86.

209 Referitor la alte aspecte ale noțiunii de *fatum*, vezi Walter Pötscher (1978): *Das römische fatum – Begriff und Verwendung*, in: Hildegard Temporini, Wolfgang Haase. (ed), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, II. 16. 1*, De Gruyter, Berlin–New York, p. 393–424.

210 Cicero: *De Officiis* 3, 23.

puterea de stat, nu au fost în stare să înfrâneze primejdia întruchipată de Clodius,²¹¹ ordinea juridică a statului nu putea să-i asigure mijloacele corespunzătoare lui Milo pentru a se afirma în postura răzbunătorului.²¹²

Aflăm de la Asconius că există diferențe notabile între pledoaria rostită în favoarea lui Milo și discursul editat și că Cicero a refuzat înainte de susținerea discursului propunerea lui Brutus de a se referi în apărarea lui Milo la legitimitatea suprimării tiranului.²¹³ Faptul că discursul său nu și-a atins scopul, adică nu a reușit să obțină achitarea lui Milo, pesemne l-a determinat pe orator să modifice tactica argumentației în versiunea rescrisă a *Pro Milone*, text care a fost distribuit și ca manifest politic.²¹⁴ Este de presupus că înainte de rostirea discursului, Cicero nu a dat curs argumentației lui Brutus, deoarece în anul 64 î. Hr. el însuși a decis executarea mai multor complotiști fără a fi judecați, și-a asumat și apărarea lui Rabirius acuzat de *perduellio*, diferența dintre aceste cazuri și cel al lui Milo constând în faptul că în cel din urmă caz nu avea și sprijinul *senatus consultum ultimum*.²¹⁵ În anul 57 î. Hr., și Cicero nutrea speranța că Clodius va fi ucis, rememorând exemplul lui Scipio Nasica, cel care l-a răpus pe *tyrannus*ul Ti. Gracchus, dar în acel moment încă nu se situase deasupra limitelor dreptului pozitiv.²¹⁶ În discursul rostit s-a străduit să uziteze de sistemul argumentativ al dreptului pozitiv și evita să recurgă la recuzita de legitimare a filosofiei stoice – dar, efortul său nu a avut succes. Ulterior, în versiunea publicată a format o structură ideatică profundă, raportată la sistemul de argumente ale stoicilor, dezvoltată în privința suprimării tiranului în *De re publica*, *De finibus bonorum et malorum*, *Tusculanae disputationes* – în care dialogul se derulează tocmai în perioada procesului lui Milo – și în *De officiis*. Pledoaria stilizată într-o scriere de filosofie de stat, care evidențiază altruismul și abnegația lui Milo și care ni-l prezintă pe ca un exemplu al înțeleptului stoic, a destinat-o drept *consolatio* pentru exilatul Milo.²¹⁷

În cele ce urmează, merită să urmărim raționamentul lui Aislinn Melchior, care demonstrează într-o manieră convingătoare că în varianta lui *Pro Milone*, în versiunea care ni s-a păstrat, Cicero își exercită consecvent tendința de a compara clientul său și faptele îndeplinite în favoarea *res publica* cu meritele proprii obținute în decursul reprimării complotului condus de Catalina, respectiv tendința de a se identifica cu persoana lui Milo. Gestul urmărea un anumit scop politic: acela de a impulsiona prin publicarea acestui *oratio* revenirea/rechemarea lui Milo din exil, oferind posibilitatea revenirii din exilul ilegal prin exemplul propriu.²¹⁸

Punctele-cheie ale identificării celor două personaje, Cicero și Milo sunt următoarele: ambii au făcut un serviciu nobil statului, din moment ce au scăpat comunitatea de un tiran, dar mulțimea ingrată i-a constrâns să aleagă calea exilului. Aceste asemănări ar trebui să ducă la o consecință logică: dacă Cicero a reușit să revină triumfător din

211 Cicero: *Pro Milone* 77.

212 Cicero: *Pro Milone* 88.

213 Asconius: *Commentarius in Cic. Mil.* 30.

214 Clark, Ruebel (1985): p. 69.

215 Cf. Ungern-Sternberg von Purkel, Jurgen Baron (1970): *Spatrepublikanisches Notstandsrecht*, C.H. Beck, München, p. 12 și urm.

216 Cicero: *De Domo Sua* 91; Cicero: *Epistulae ad Atticum* 4, 3.

217 Clark, Ruebel (1985): p. 72.

218 Melchior (2008): p. 285 și urm.

exil, atunci și Milo trebuie să se întoarcă acasă. Inamicul lui Cicero și cel al lui Milo întruhidează același principiu: în decursul identificării, Cicero îl prezintă pe Clodius ca pe un al doilea Catilina, dar această imagine nu apare prima oară în *Pro Milone* – după întoarcerea din exil întâlnim frecvent această identificare, cum ar fi de exemplu în *De domo sua*, unde Clodius apare ca *felix Catilina*.²¹⁹ Identificarea Clodius–Catilina apare în *Pro Milone* mai degrabă prin aplicarea unor anumite *appositii* și nu e marcată nominal. Pentru a observa acest aspect, trebuie să se compare expresiile folosite în *Pro Milone* cu cele din discursurile rostite împotriva lui Catilina. Caracteristicile principale ale lui Catilina și cele ale complotiștilor sunt *furor*²²⁰ și *audacia*,²²¹ ei înșiși apărând ca *latro*,²²² *insidiator*²²³ și *par(r)icida*.²²⁴ Pentru Clodius și adepții săi, este valabil același *furor*²²⁵ și *audacia*,²²⁶ calificări precum *latro*,²²⁷ *insidiator*²²⁸ și *par(r)icida* se regăsesc la fel.²²⁹ Identificarea Catilina–Clodius se desfășoară cel mai plenar în momentul în care oratorul vorbește despre cauzele propriului său exil,²³⁰ și legat de acestea, îl caracterizează pe Clodius drept un „succesor” al lui Catilina, cel care a răscolit statul.

În concordanță cu acest context, Cicero se identifică cu rolul lui Milo, ambii înfățișându-se ca exponenții arhetipici ai patriotismului veritabil. Ei au salvat statul, în cazul lui Milo prin uciderea tiranului, deci al lui Clodius, iar în cazul lui Cicero prin alungarea lui Catilina și executarea complotiștilor, iar aceste fapte i-au calificat în postura de patrioți. Cei doi au procedat precum marii bărbați ai vremurilor trecute: C. Servilius Ahala, cel care l-a ucis pe Spurius Maelius, Publius Scipio Nasica care i-a curmat viața lui Tiberius Gracchus, Lucius Opimius, cel care s-a folosit de posibilitățile oferite de *senatus consultum ultimum* și l-a executat pe Caius Gracchus, și Caius Marius, cel care l-a anihilat pe L. Saturninus.²³¹ În primul discurs contra lui Catilina, oratorul citează exact exemplele acelorași bărbați, în momentul în care urgencează anihilarea lui Catilina.²³² Având în vedere faptul că în timpul publicării *Pro Milone* discursurile

219 Cicero: *De Domo Sua* 72.

220 În legătură cu Catilina: Cicero: *In Catilinam* 1, 1. 2. 15. 23; în legătură cu complotiștii Cicero: *In Catilinam* 1, 31; 2, 19. 25; 3, 4; 4, 12.

221 În legătură cu Catilina: Cicero: *In Catilinam* 1, 1. 4. 7; 2, 3. 10; legat de complotiști: Cicero: *In Catilinam* 2, 10; 3, 27.

222 În legătură cu Catilina: Cicero: *In Catilinam* 1, 23. 31; 2, 16; legat de complotiști: Cicero: *In Catilinam* 1, 33; 2, 7. 22.

223 În legătură cu Catilina: Cicero: *In Catilinam* 1, 11. 32; 2, 6; legat de complotiști: Cicero: *In Catilinam* 2, 10.

224 În legătură cu Catilina: Cicero: *In Catilinam* 1, 17. 29; legat de complotiști: Cicero: *In Catilinam* 1, 33; 2, 7. 22.

225 În legătură cu Clodius: Cicero: *Pro Milone* 3. 27. 32. 35. 77; legat de adepții lui Clodius: Cicero: *Pro Milone* 34.

226 În legătură cu Clodius: Cicero: *Pro Milone* 6. 30. 32.

227 În legătură cu Clodius: Cicero: *Pro Milone* 17. 18. 55.

228 În legătură cu Clodius: Cicero: *Pro Milone* 6. 10. 11. 14. 27. 30. 54; legat de adepții lui Clodius: Cicero: *Pro Milone* 19.

229 În legătură cu Clodius: Cicero: *Pro Milone* 18. 86.

230 Cicero: *Pro Milone* 36–37.

231 Cicero: *Pro Milone* 82.

232 Cicero: *In Catilinam* 1, 3–4.

ținute împotriva lui Catilina constituiau *exemplum* de memorat pentru pregătirea oratoricească, Cicero putea miza cu siguranță pe faptul că cititorii pledoariei vor recunoaște reminiscența surprinsă în această enumerare, și de aici vor trage consecințele necesare în privința paralelelor dintre rolurile lui Milo și Cicero.²³³

Figura lui Spurius Maelius și cea a lui Tiberius Gracchus vor reveni în cel de al doilea *sermocinatio* din *Pro Milone*, adică în pasajul în care oratorul îl invocă pe Milo ca pe un vorbitor fictiv,²³⁴ fapt care, raportat la pasajul cuvenit din cea de a patra *Catilinaria*, poate fi interpretat ca o anumită reminiscență: fragmentul în care Cicero explică faptul că Catalina este mai periculos la adresa statului decât toate elementele subversive anterioare, cei doi Cracchus și L. Saturninus.²³⁵ Prin acest procedeu, oratorul ne dă de înțeles fără echivoc că pericolul reprezentat de Clodius, cel anihilat de Milo, este de asemenea mai mare decât amenințările anterioare și poate fi asemuit doar cu pericolul reprezentat de Catilina la adresa *res publica*. Așa cum și Cicero se denumeste a fi *conservator civium*, și Milo la rândul său devine *conservator populi*.²³⁶ În momentul în care îl citează pe Milo, împrumutându-i expresia conform căreia a parat pumnalul lui Clodius ținut de grumazul cetățenilor,²³⁷ putem identifica o *allusio* fermă la pasajul din cea de a treia *Catilinaria*, unde Cicero spune același lucru despre sine în legătură cu armeele lui Catilina.²³⁸ O altă paralelă între Cicero și Milo o reprezintă faptul că ambii au salvat statul și pacea cetățenilor prin riscarea propriilor vieți.²³⁹ (Totodată, oratorul va beneficia și din alte perspective de identificarea cu Milo: contrapune curajul acestuia cu propria-i frică,²⁴⁰ iar obrazul și privirea ca de marmură a lui Milo, cu lacrimile sale proprii.²⁴¹)

Identificarea cu Milo comportă în același timp o altă posibilitate tentantă: în persoana lui Milo care îl ucide pe Clodius putea să triumfe și el asupra dușmanului ancestral.²⁴² Chiar dacă nu deținem nicio dovadă directă privind intenția lui Cicero de a obține prin publicarea discursului rechemarea lui Milo din exil, aceste paralele și identificări ne permit să presupunem acest lucru.²⁴³

În momentul în care Cicero i-a trimis ulterior lui Milo un exemplar al discursului editat – care este, într-adevăr, una din capodoperele retoricii și deopotrivă ale literaturii publicistice – acesta, se spune, a făcut doar o singură remarcă: dacă Cicero ar fi vorbit astfel și în fața judecătorilor, n-ar fi avut ocazia să guste din peștele splendid care poate fi prins doar în Massilia.²⁴⁴ Cicero nu s-a înșelat – pe baza acestei afirmații putem simți că, într-un anumit sens, Milo a fost, într-adevăr, un înțelept stoic.

233 Melchior (2008): p. 290.

234 Cicero: *Pro Milone* 72–73.

235 Cicero: *In Catilinam* 4, 4.

236 Cicero: *Pro Milone* 73. 80.

237 Cicero: *Pro Milone* 77.

238 Cicero: *In Catilinam* 3, 2.

239 Cicero: *Pro Milone* 30. Cf. Cicero: *In Catilinam* 4, 18.

240 Cicero: *Pro Milone* 1.

241 Cicero: *Pro Milone* 101. 105.

242 Melchior (2008): p. 293.

243 Melchior (2008): p. 295.

244 Dio Cassius: *Historia Romana* 40, 54, 2.

Closely Watched Servants. Establishment and Early Development of Administrative Disciplinary Law in Hungary, With Special Regard to the Liability of Municipal Officials¹

BALÁZS SALLAI²

Ph.D. student, University of Debrecen,
Géza Marton Doctoral School of Legal Studies
E-mail: sallaibalazs1998@gmail.com

ABSTRACT

The paper aims to provide a general and comprehensive image of Hungarian administrative disciplinary law with respect to its nature as a legal field, its normative sources and its specific regulations, with special regard to the disciplinary liability of municipal officials. This, of course, requires a comparison with the legal development of foreign countries (mainly France, Germany, Austria) under some aspects. The division of administrative disciplinary law can be found in this essay on the basis of two aspects: one is based on the hierarchical structure of the administrative organizational system, and the other is determined according to the legal sources regulating the given area. The presentation of the legislation governing this kind of liability of municipal officials in chronological order makes it possible to briefly describe the development of this legal institution. Some characteristically controversial aspects of the regulation are also presented here, such as political influence, legal representation (by a lawyer), or adversarial proceedings.

KEYWORDS

history of Hungarian public service, disciplinary liability, disciplinary power, municipality, disciplinary procedure.

1 Supported by the ÚNKP-20-2 New National Excellence Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

2 ORCID-ID: 0000-0002-6897-2872.

Servitori atent supravegheați. Instituirea și dezvoltarea timpurie a dreptului administrativ-disciplinar în Ungaria, în special în ceea ce privește răspunderea funcționarilor municipali

REZUMAT

Articolul își propune să ofere o imagine generală și cuprinzătoare a dreptului administrativ-disciplinar maghiar în ceea ce privește natura sa juridică și ca domeniu juridic, izvoarele sale juridice și reglementările sale specifice, cu o privire specială asupra răspunderii disciplinare a funcționarilor municipali. Acest lucru necesită, desigur, compararea evoluției juridice a țărilor străine (în principal cea din Franța, Germania, Austria) sub anumite aspecte. Divizarea dreptului administrativ-disciplinar se regăsește în acest eseu pe baza a două aspecte: unul se bazează pe structura ierarhică a sistemului organizatoric administrativ, iar celălalt este determinat în funcție de sursele juridice care reglementează domeniul respectiv. Prezentarea în ordine cronologică a legislației care reglementează acest tip de răspundere a funcționarilor municipalității face posibilă descrierea succintă a dezvoltării acestei instituții juridice. De asemenea, sunt prezentate aici unele aspecte controversate caracteristice reglementării, cum ar fi influența politică, reprezentarea juridică (de către un avocat) sau procedurile contradictorii.

CUVINTE CHEIE

istoria serviciului public maghiar, răspundere disciplinară, autoritate disciplinară, municipalitate, procedură disciplinară.

I. INTRODUCTION

After the Austro-Hungarian Compromise of 1867, the process of establishing the Hungarian civil state began. An important stage in this was Act 4 of 1869, which separated the judiciary and the executive branches of power. As a result, the issues of liability of the persons operating the system of public administration³—also by filling in the shortcomings of the administration under the estate system⁴—had to be settled within a short time.

In the context of liability, three areas shall be distinguished up to the present time: criminal, civil and disciplinary liability.⁵

3 Separate disciplinary regulations for judicial and judicial administrative staff is not included. See also Kinga Beliznai Bódi: Die disziplinäre Verantwortlichkeit von Richtern in Ungarn in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, mit einem Überblick über die österreichische Regelung, *Beträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2020/1. p. 1–15. (DOI: 10.1553/BRGOE2020-1s5); László Széplaki (2019): A bírás fegyelmi felelőssége a XIX. és a XX. század fordulóján, a Győri Királyi Ítéltábla mint elsőfokú fegyelmi bíróság döntéseinek tükrében, in Andrea Molnár- László Széplaki (ed.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből a XIX–XX. század fordulóján*, Palatia Nyomda, Győr, p. 67–88.

4 See also Julianna E. Héjja: „Hütlenségi és visszaélési botrányos tények” Vármegyei tisztviselői kihágások, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás a 19. század első felében. *Századok*, 2015/5, p. 1069–1077.

5 Lajos Sávolgy (1934): *Felelősség a közszolgálatban*, Egri Nyomda Rt, Eger, p. 10.

Among them, the institution of disciplinary liability had the most extensive regulation in the civil era. That is why it is adequate to use the term disciplinary law in relation to this period, since, at that time, we can only speak of disciplinary law as a sub-branch of administrative law (which was a separate field of law).⁶ It can be broken down further according to the levels of public administration: the disciplinary liability of the servants employed in the state service (central level), the municipalities⁷ (middle level) and townships⁸ (local level) was regulated separately.⁹ It is an interesting fact that in Hungary the liability of municipal officials was regulated first (in 1870), and this element of the state service legal relationship came under uniform regulation only later (in 1874). This tendency is contrary to the solutions of some European states which can be regarded as examples for the Hungarian legislator. In Austria, for example, where this legal institution was established very early on, disciplinary liability was regulated in the central administration for a long time, as it was instituted there for the first time.¹⁰ The same was true in Prussia, where disciplinary liability was a means of cleansing in the post-revolutionary state administration (introduced by ordinance in 1849).¹¹ Also in Bavaria this solution would have been the model, but there the legislature was an obstacle to the introduction of disciplinary law.¹² In Hungarian law, therefore, first, the middle level, then the central level, and finally the local level regulations (1886) were introduced.

We can also differentiate in terms of the sources of law, as far as the state service relationship is concerned, the Financial Services Regulation issued in 1874 was extended to the entire public administration in the absence of uniform regulations on the state service employment relationships.¹³ This would have originally applied only to the employment of employees in the Ministry of Finance. The creation of uniform state service regulations, although many drafts were made,¹⁴ did not succeed until later¹⁵—unlike the examples of

6 István Ereky (1939): *Közigazgatás és önkormányzat*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, p. 29.

7 Budapest, as the capital, the old counties and the free royal cities constituted municipalities.

8 Towns with a settled council, large and small villages were considered as townships.

9 Máté Pétervári: Az Osztrák–Magyar Monarchia alsó középszintű közigazgatása a kiegyezést követően. *FORVM. Acta Juridica et Politica*, 2019/1, p. 122.

10 Waltraud Heindl (1991): *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780–1848*, Böhlau Verlag, Wien, p. 60.

11 Martina Krauss (1997): *Herrschaftspraxis in Bayern und Preußen im 19. Jahrhundert*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, p. 210.

12 Krauss (1997): p. 211–212.

13 Bernadett Veszprémi (2011): *A köztisztviselők felelősségi rendszere*, PhD dissertation, Miskolc, p. 57. (with english language summary p. 312–315.), (<http://midra.uni-miskolc.hu/document/6216/1654.pdf>); Viktória Linder (2010): *Személyzeti politika – humán stratégia a közigazgatásban*, PhD dissertation, Debrecen, p. 35. (with english language summary p. 249–251.), (https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/105200/linder%20vikt%C3%B3ria%20phd_titkosított.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

14 Máté Pétervári: The History of Hungarian Civil Service from the Austro-Hungarian Compromise of 1867 to the First World War, *Journal on European History of Law*, 2017/1, p. 117.

15 Gábor Mélypataki: A közszolgálati jog történetének állomásai – a hivatásos közszolgálat megjelenésétől a XX. század első feléig, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIII*, 2015, p. 178.

the *Beamtengesetz* of 1873¹⁶ or the *Dienstpragmatik* of 1914¹⁷—so in 1896 a revised Code was issued¹⁸ that no longer contained disciplinary rules, as they were intended to be settled in a separate regulation at a later date. However, this never happened.¹⁹ Judicial practice, however, used the Code as a source of law, it having a supplementary status in regard to the regulations in force.²⁰ Other examples of similar regulation of disciplinary law can also be found on the continent. Such are the aforementioned Prussian Royal Ordonnance of 1849²¹ or the Austrian Royal Ordonnance of 1860,²² which remained in force until 1914. In French law, although it originally laid the foundations for disciplinary liability in statutes,²³ later, regulations (*règlement*) prevailed, in particular as far as the continuous extension of procedural guarantees were concerned (*juridictionnalisation*).²⁴

In contrast, the rules of the Hungarian law on municipality and township administration were regulated primarily by statutes (acts), and decrees were issued only on particular and complementary issues, such as the typical examination of witnesses.²⁵ Similarly, some official positions could be regulated by some complementary regulations supplementing the general disciplinary rules (e.g. teachers, midwives, staff of the financial management and subordinates, accountant officers) or, less frequently, a fully independent code of ethics with disciplinary clauses (e.g. registrars, servants in forest management). The latter was also usually regulated by decrees. The disciplinary liability of local authority officials was first established in Act 22 of 1886 and was regulated there until the reform in 1929. This form of responsibility of municipality officials has been regulated by acts since 1870. The main aspects of the development of these acts will be discussed below.

16 Gesetz, betreffend die Rechtsverhältnisse der Reichsbeamten (1873. III. 31.) In: *Deutsches Reichsgesetzblatt* X. 1873, p. 61–90.

17 15. Gesetz vom 25. Jänner 1914, betreffend das Dienstverhältnis der Staatsbeamten und der Staatsdienerschaft. *Reichsgesetzblatt* XV. 1914, p. 87–116.

18 Decree of 1896/1196 PM. Issued: *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium ügykörére vonatkozó szolgálati szabályok gyűjteménye*, M. Kir. Államnyomda, Budapest, 1896.

19 Sándor Püski (1939): *Közigazgatási jog*, Kartáts, Budapest, p. 29–30.

20 Decision of Administrative Court No. 8478/1929.

21 However, this was in force only for 3 years; in 1852 it was enacted in an act without major amendments. Krauss (1997): p. 210–211.

22 Kaiserliche Verordnung vom 10. März 1860, über die Disciplinarbehandlung der k. k. Beamten und Diener. *Reichsgesetzblatt* LXIV. 1860, p. 119–122.

23 Loi du 19. V. 1834. sur l'état des officiers. In: Jean- Baptiste Duvergier (1834): *Collection complète des lois, décrets, ordonnances, réglemens et avis du conseil d'état*, Paris, p. 91–101.

24 Gaston Jéze (1913): *Das Verwaltungsrecht der Französischen Republik*, Mohr Siebeck, Tübingen, p. 164.

25 Decree of 1886/37690 BM.; Decree of 1929/44 BM.

II. RULES APPLICABLE TO MUNICIPALITY OFFICIALS

1. 1870–1876

Disciplinary liability was first introduced in Act 42 of 1870 on Municipalities. This Act introduced rather rudimentary regulations on the municipality officials of the counties (*vármegye*) and free royal cities.²⁶ On the one hand, with regard to substantive disciplinary law, it used the then immature concept of disciplinary misdemeanour, thus making only breaches of obligations related to official activities punishable. On the other hand, it introduced a very specific solution in disciplinary procedural law: the disciplinary proceedings ordered by the general assembly of the legislature had to be conducted before ordinary courts of law (at first instance, the competent royal court ruled). This solution was unique and was applied elsewhere only by the English legal system.²⁷ It soon proved to be inoperable, as even the smallest cases dragged on for years.²⁸ This caused significant disruptions in the functioning of the administrative system, as the official had to be automatically suspended for the duration of the procedure. This resulted in loss of wages and insecurity on the part of the official, while on the part of the organization it meant a change of work schedule, replacement of the lost labour force, and thus additional expenses. Therefore, turning a blind eye to the misdemeanours committed by officials, who would have been more difficult to be replaced, started to become a general tendency.²⁹ For these reasons, in 1876, as part of a major reform, the government saw the time had come to radically change disciplinary law.

2. 1876–1929

Act 7 of 1876 marked another milestone in the development of disciplinary norms. This Act involved far-reaching changes in both substantive and procedural law. It greatly expanded the range of conducts that could be sanctioned as a disciplinary misdemeanours, and hereon after officials could be prosecuted not only for their work, but also for their scandalous, immoral acts related to their private lives. Practically speaking, such acts included, for example, drunkenness during working hours,³⁰ unreasonable and negligent use of weapons,³¹ and during the Hungarian Soviet Republic,

26 Until 1876, the Act 36 of 1872 applied to the officials of the municipality of the Budapest, as the capital.

27 Rudolf Gneist (1872): *Der Rechtsstaat*, Springer Verlag, Berlin, p. 22–23; Andor Csizmadia: Fegyelmi jog a közigazgatásban a két világháború között, Állam és Igazgatás, 1983/9, p. 827.

28 The Journal of National Assembly summoned for 24. January 1876. Vol. IV, p. 192.

29 The Journal of National Assembly summoned for 24. January 1876. Vol. IV, p. 196.

30 Hungarian National Archives Hajdú-Bihar Country Archives [= HNA-HBCA] IV. B. 1414/ b. 81. box. 1442/1928.

31 HNA-HBCA IV. B. 1414/ b. 81. box. 37/1928, 558/1928.

the cooperation with the then power elite³² (due to the latter conduct, the number of disciplinary proceedings skyrocketed to multiple times of the average volume).³³ Of course, the classical breach of duty conducts were also regulated in the Act.

The disciplinary proceedings underwent an even greater change, probably following the Austrian pattern.³⁴ The right to conduct proceedings was removed from the courts, and disciplinary matters were now adjudicated only by administrative bodies at all instances, depending on the rank of the officials. The right to be heard by an ordinary court was excluded.³⁵ Strong disciplinary power that is manifested only within the organizational system of public administration typically presupposes a strong branch of executive power (such as contemporary Austrian or French regulation) and a high degree of centralization.³⁶ In Hungary, the latter could be detected: the Chief Ispáns that were in charge of the counties and were appointed by the central government, gained strong powers in disciplinary proceedings, including in cities with municipal rights.³⁷ For example, by being an officer of the Board of the Disciplinary Committee acting at first or second instance or having the right to refer the procedure to the Minister of the Interior. The Minister of the Interior, as the disciplinary authority of last resort, was another guarantee of strong centralization. The principle of automatic suspension was discarded by this legislation, learning from mistakes of the past, this becoming only an optional measure.

The Act presented above was replaced by Act 23 of 1886. Actually, this Act did not introduce any novelty, it incorporated only a few clarifying provisions into the text of the previous regulation. The new Act entered into force in parallel with the old regulation. It was the first norm which declared the disciplinary liability of municipal officials.

3. 1929–1944

The duality persisted both in central and local administration until 1929. The profession often raised the idea of unifying the disciplinary liability of municipal and local officials. The first draft on such a uniform disciplinary act was completed as early as

32 HNA-HBCA IV. B. 1414/ b. 79. box. 102/921, 114/921, 392/921, 1599/1921, 2183/920, 4874/1920, 351/921, 553/1919, 4668/1919, 4840/1920, 1160/921, IV. B. 1414/ b. 80. d. 1116/1920.

33 Csizmadia (1983): p. 829.

34 Mélypataki (2015) p. 183; István Kajtár: *A 19. századi modern magyar állam- és jogtörténet alapjai*, Dialóg- Campus, Pécs, 2003, p. 160; Judit Balogh: Az osztrák magánjog hatása a Magyarországi kodifikációra a XIX. században, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XIV*, 1997, p. 59.

35 István Stipta (2020): *A magyar történelmi alkotmány és a haza közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Gondolat Kiadó, Budapest, p. 98.

36 Frank Goodnow (1893): *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, national, and local of the United States, England, France and Germany II*, Putnam's Son, London-New York, p. 86.

37 László Papp: The Concept of Autonomus Local Governments and their Different Forms of Appearances in the Traditions of our National Public Law, *Journal on European History of Law*, 2012/1, p. 114.

1895.³⁸ In the end, uniform regulations were included only in the most significant administrative law reform of the Horthy era, which took place by way of Act 30 of 1929.

A third type of misdemeanour was included among the disciplinary misdemeanours. An official who was no longer able to perform his duties due to his physical or mental disability could be dismissed for a disciplinary misdemeanour. This solution could be seriously unfair, as in addition to being humiliating, it could lead to a reduction in the official's pension or the loss of entitlement to it. As an innovation, an ambiguous solution was introduced in the procedure. Even in the era of Dualism, it was a new idea, that the adjudication of disciplinary cases in the final instance should be referred to the jurisdiction of the administrative court (after the Prussian model).³⁹ However, this would have run counter to the centralization efforts, so the County Act of 1929 established the Disciplinary Court as the final forum for cases, with two administrative judges as members of the panel, but a predominance of ministerial officials prevailed, as the panel was chaired by the Minister of the Interior. Thus, judicial independence as a procedural guarantee existed only nominally. The regulation from 1929 laid down the foundations for disciplinary liability until the dissolution of the Hungarian civil state in 1944. Its regulation was applied until the 1950s, even during the dictatorial regime that was unfolding at that time.⁴⁰

III. SUMMARY

In order to be able to evaluate the developmental trend and some phenomena of disciplinary law, it is also necessary to put it into a larger context.

The pursuit of centralization regarding public administration was the legal reflection of the political conditions during Dualism and the Horthy regime. This meant that the right to self-government at a local level did not fully prevail in its classical sense. Municipalities had to manage the state administration in addition to their local government operations. Another strong tool for centralization was the continued expansion of the powers of the Chief Ispán.⁴¹ The Chief Ispán, appointed by the Emperor,⁴² therefore primarily a political official, was (one of) the keys to exercising the power of the central government.⁴³ The institution of the Administrative Committee, which was chaired by

38 Károly Hieronymi: A fegyelmi törvény tervezete, *Magyar Közigazgatás*, 1895/4, p. 3–6.

39 Ferenc Keleti (1897): *Törvényjavaslat tervezet az állami tisztviselők, altisztek és szolgák jogviszonyainak szabályozásáról. (Államszolgálati pragmatika)*, Budapest, p. 181.

40 Csizmadia (1983): p. 830.

41 Andor Csizmadia (1976): *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 119–120.

42 László Papp: Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira. *De iurisprudentia et iure publico: jog- és politikatudományi folyóirat* 2012/2, p. 6.

43 Norbert Varga: A főispán és a városi közigazgatás reformja a polgári korban, *Pro Publico Bono-Magyar Közigazgatás*, 2018/1, p. 193.; Zsuzsanna Kovács: A törvényhatóság mint az alkotmány őre a dualista korszak Magyarországn, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIII*, 2015, p. 34–35.

the Chief Ispán, one of the sub-bodies of which was the aforementioned Disciplinary Committee, has also served these purposes since its creation in 1876.

Changes in the procedural side of disciplinary law reflected accurately the increasing centralization. The right to initiate disciplinary proceedings was originally vested in the general assembly of the municipality, and the proceedings took place in a court. From 1876—as a means of eroding municipal autonomy—the right to initiate proceedings was taken away from the aforementioned body; another change was the exclusion of courts from disciplinary cases.⁴⁴ In addition, the Chief Ispán could appeal any matter *ex officio* to the Minister of the Interior. The political influence of the highest level of state administration—with reference to the wording of *István Stipta*—was “*the omnipotent disciplinary power of the Minister of the Interior*.”⁴⁵ Any disciplinary case of any official could be brought to the Minister of the Interior from any level in the last instance, i.e., the decision on the outcome of the proceedings was concentrated with him. In this way, disciplinary law, the original function of which was precisely to make it more difficult for officials to be dismissed and to provide procedural guarantees,⁴⁶ could also be used as a simple weapon of a political nature. Examples of this can be found in many other countries during the era,⁴⁷ but it is also important to see that this character, although it may have made the institution of disciplinary liability dysfunctional, did not have an impact on every case, so it was more of an option in the hands of the central government.

The other feature of disciplinary procedural law can be best illustrated by comparing it with the *juridictionnalisation* already described above. This French solution gave rise to a *permanent elasticity* with regard to disciplinary law: it has incorporated more and more guaranteeing provisions into the legislation, mostly from criminal procedural law. The goal was to develop a set of procedures that would protect an official subjected to disciplinary proceedings in the same way as a person accused in a criminal case.⁴⁸ The two cornerstones of this were legal representation and adversarial procedure.⁴⁹

Hungarian disciplinary law was widely criticized for its lack of legal representation, as the law did not mention this possibility *expressis verbis* until 1929. Nevertheless, judicial practice has filled this unregulated area: in many cases, defence statements were written not by the officials themselves, but by their attorneys on retainer.⁵⁰ Thus, albeit in a latent way, legal representation was present. The law was also silent on the adversarial procedure until 1929. Act 30 of 1929 provided the right for initiating an

44 Stipta (2020): p. 98.

45 Stipta (2020): p. 73.

46 Heindl (1991): p. 60–61.

47 Krauss (1997): p. 210; Ignaz Beidtel (1898): *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740–1848 II*. Verlag der Wagnerschen Univerität-Buchhandlung, Innsbruck, p. 42–43; Heindl (1991): p. 61.

48 Jéze (1913): p. 163–164.

49 Jéze (1913): p. 163.

50 Balázs Sallai (2020): Törvény egy Straf-colonia részére? Az 1876. évi VII. törvénycikk a jogalkotás és a debreceni joggyakorlat tükrében, in Nikolett Lukács (ed.), *A jog tudománya, a mindennapok joga IV*, Debrecen, p. 252–263.

oral procedure only at first instances and prescribed written procedure as obligatory before the Boards of Appeal. Nevertheless, a similar phenomenon can be observed as in the case of legal representation: disciplinary proceedings (at first and second instances) always contained elements of adversarial procedure.⁵¹

The regulation of disciplinary liability, especially with regard to the officials of the municipalities, was a cardinal issue of Hungarian public administration since the 1870s. According to some opinions, until the formation of the Administrative Court in 1896, the importance of disciplinary law was great, because it replaced the lack of administrative legal protection. However, this was a fundamental misconception.⁵² The efforts of the legislation of 1929 to unify and to “catch-up” could somewhat offset the opacity of the extremely diverse mass of legal regulations, alleviating at the same time the uncertainties that had previously existed in practice. This was mainly due to the detailed elaboration of the regulation. But this Act could not break with the guiding principle of centralization. Later, this regulation, with some temporary provisions, was transferred into the socialist legal system of the 1950s,⁵³ before the first labour legislation put disciplinary liability beyond the framework of administrative law.

51 Stipta (2020): p. 63.

52 Tamás Vasas (2020): Concha Győző közigazgatási bíráskodási elmélete, in Béla P. Szabó (ed.): *Profectus in Litteris XI.*, Lícium Art, Debrecen, p. 189.

53 Csizmadia (1983): p. 830.

Considerente privind analiza reformelor agrare din 1921 și 1945, respectiv a cooperativizării agriculturii în România după 1949

ISTVÁN VALDMAN

doctorand în drept, Universitatea din Debrecen, Școala
Doctorală de Științe ale Statului și Dreptului Marton Géza
E-mail: valdmanistvan@yahoo.com

REZUMAT

Problema exproprierii terenurilor agricole a avut întotdeauna o importanță deosebită în sfera politică și juridică, deoarece cultivarea terenurilor era din timpuri străvechi mijlocul de asigurare a veniturilor necesare atât consolidării puterii, cât și apărării țării împotriva atacurilor altor popoare. Legile constituționale și Constituțiile au apărat dreptul la proprietate privată, cu mai multă sau mai puțină rigoare, însă era prezentă în ele și posibilitatea statului de a expropria pentru utilitate publică. Reformele agrare însă au vizat mari suprafețe, și vaste categorii de expropriați respectiv de beneficiari ai exproprierilor, garanțiile constituționale privind o dreaptă și prealabilă despăgubire în caz de expropriere fiind aplicate cu dificultăți și întârzieri sau deloc. Importanța acestui subiect de cercetare constă în contribuirea la o mai bună înțelegere a problemelor legate de dreptul de proprietate asupra terenurilor agricole în diverse contexte istorice.

CUVINTE CHEIE

reformă agrară, cooperativizare, argumente economice și politice, Transilvania.

Considerations on the Analysis of the Agrarian Reforms of 1921 and 1945, Respectively on the Cooperativization of Agriculture in Romania After 1949

ABSTRACT

The issue of agricultural land expropriations has always been of particular importance in the political and legal sphere, since the cultivation of land was from ancient times the means of securing income, necessary both for the consolidation of power and for the defence of the country against the attacks of other peoples. Constitutional laws and Constitutions defended the right to private property, with more or less vigour, but the possibility for the state to expropriate for public utility was also present. The agrarian reforms, however, targeted large areas, vast categories of expropriated and of beneficiaries of expropriations, the constitutional guarantees regarding a fair and prior compensation in case of expropriation being applied with difficulties and delays or not at all. The importance of this research topic lies in contributing to a better understanding of agricultural land ownership issues in various historical contexts.

KEYWORDS

agrarian reform, cooperativization, economic and political arguments, Transylvania.

I. INTRODUCERE

Structura proprietății în privința terenurilor agricole din Transilvania a format obiectul a numeroase studii, de vreme ce agricultura a avut o influență determinantă în dezvoltarea regiunii.

De-a lungul istoriei dobândirea și transferul dreptului de proprietate asupra terenurilor agricole nu au fost niciodată doar simple acte juridice civile, fiind influențate în mod primordial de acțiuni politice, de vreme ce stăpânirea terenurilor asigura baza materială necesară acaparării sau păstrării puterii. Cei care și-au dovedit vrednicia au fost răsplătiți cu terenuri, iar cei infideli cu confiscarea proprietăților funciare, prin acte cu valoare juridică de împrumut sau expropriere emenate de la puterea statală.

După consolidarea treptată, dar ireversibilă a parlamentarismului în detrimentul puterii absolute a conducătorului statului, au intervenit legi moderne care pe de o parte garantau proprietățile particulare, dreptul de a dona proprietățile agricole private și dreptul la moștenire, pe de altă parte prevedeau posibilitatea exproprierii fie ca sancțiune penală complementară, fie pentru a satisface un interes public.

Prezentul studiu își propune ca scop analizarea legislației privind exproprierile și împrumuturile de terenuri agricole începând cu anul 1921, continuând cu perioada 1945–1949, oprindu-se apoi la cooperativizarea socialistă, care reprezenta de asemenea o formă de expropriere a terenurilor agricole, dar și a raționamentelor enunțate pe baza cărora s-au realizat exproprierile și împrumuturile, încercând a se urmări eficiența demersurilor din punct de vedere economic.

II. EXPROPRIERI ÎN BAZA PRIMEI REFORME AGRARE DIN 1921

La sfârșitul Primului Război Mondial, Regatul României și-a extins treptat autoritatea și legislația în zonele intracarpătice din Transilvania, Partium, Banat și Maramureș.

După 1 decembrie 1918, locuitorii de naționalitate românească din aceste zone și-au declarat intenția de a se alătura statului român format din Muntenia și Moldova.

Deși locuitorii maghiari și secui au decis prin adunările populare ținute să rămână în cadrul vechiului stat, pe teritoriul Regatului Maghiar, după încetarea operațiunilor militare, administrația statului maghiar a fost desființată, fiind înlocuită de autoritățile române aflate sub puterea Consiliului Dirigent de la Sibiu.

Încă din 1919 începe inventarierea moșiilor cu suprafețe care ar depăși 100 de hectare și cartografierea acestora. A fost înființat sistemul de închirieri forțate de terenuri,

care a furnizat foștilor soldați, văduvelor, țăranilor fără pământ, proprietarilor de mai puțin de 10 iugăre și familiilor mobilizate de Consiliu terenuri spre închiriere.¹

Închirierile forțate nu au îmbunătățit nici calitatea agriculturii nici veniturile chirieșilor, întrucât aceste pături sociale nu aveau în general cunoștințele, experiența, activele și capitalul necesar.

Cu toate acestea, din punct de vedere politic, acest sistem a fost înaintașul unei reforme agrare ulterioare edictată prin lege pentru Transilvania luată în sens larg.

Măsurile de reformă agrară au fost luate în detrimentul proprietarilor de naționalitate maghiară și săsească și în beneficiul populației românești.

Odată cu intrarea în vigoare a Legii pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 1921,² au fost abrogate reglementările Consiliului Dirigent (3.911/1919, 2.470/1920 și 4.167/1919).

Reforma s-a bazat pe sistemul de evidență cadastrală existentă, anume pe cărțile funciare, care, chiar privite din perspectivă actuală, au fost fiabile și precise în toată Monarhia dezintegrată, inclusiv în Transilvania.

Ca prim pas, conform articolului 66 din Legea privind reforma agrară, exproprierea era notată în toate cărțile funciare în care au fost înregistrate terenuri care urmau să cadă sub procedura exproprierii; instanțele de district (ca autorități ale cărților funciare) trebuiau să furnizeze extrase de cărți funciare pentru comitetele de expropriere districtuale.

Aceste înregistrări pot fi încă întâlnite și azi în multe cărți funciare, procedura notării exproprierii neechivalând cu dovada faptului că exproprierile au fost făcute în mod legal în raport cu terenul în cauză, ele având doar caracter informativ cu privire la declanșarea procedurilor.

Obiectivele declarate ale Legii privind reforma agrară au fost următoarele:

1. Extinderea și suplimentarea moșiilor țăranesti rurale, pășunilor și pădurilor comunale;

2. Promovarea dezvoltării industriei naționale, oferind terenurile necesare pentru instalațiile industriale existente sau care se vor înființa în viitor datorită condițiilor geografice, geodezice și geologice;

3. Ușurarea vieții pentru orașe și centre miniere, industriale și balneare, oferirea de terenuri, crearea unor ferme mici pentru muncitori, funcționari și alți rezidenți cu posibilități modeste;

4. Pentru a satisface interesele publice generale, culturale, economice, sociale și fizice ale publicului.

Dacă acceptăm că marile proprietăți au fost întreprinderi economice funcționale, interesul statului era să colecteze venituri fiscale mai mari pentru a putea asigura funcțiile publice la un nivel superior. Sistemul marilor proprietăți era mai eficient din punct de vedere economic decât existența multor ferme mici, facilitarea dezvoltării

1 Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria, Resortul agriculturii, Ordonanță nr. 82/A despre arândarea moșiilor statului, publicată în Gazeta oficială nr. 14 din 20 februarie 1919.

2 Lege din 30 iulie 1921 pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș publicat în M. Of. nr. 93/30 iul. 1921.

marilor proprietăți ar fi putut oferi un venit mai mare pentru cei care au lucrat în cadrul acestora precum și în favoarea statului. Istoria a dovedit neechivoc faptul că adevărata dezvoltare se datora forței financiare a întreprinderilor mari, chiar multinaționale, în prezent existând din nou în România ferme mari care administrează suprafețe de sute și mii de hectare.

De ce nu a fost aleasă această soluție rezonabilă de Parlamentul vremii?

Cele mai plauzibile explicații pentru ignorarea celor mai bune soluții economice merită rezumate și azi, chiar și din cauza faptului că nici după trecerea a 100 de ani de la începutul aplicării Legii de reformă agrară nu se poate considera că aceasta procedură a fost finalizată, de vreme ce există și azi solicitări de reconstituire a dreptului de proprietate privată asupra terenurilor care privesc parcele afectate de Reforma agrară din 1921.

Nu este fără interes o analiză a rolului Bisericii Greco-Catolice în evenimentele care au dus la edictarea Legii reformei agrare, de vreme ce o parte însemnată a personalităților aflate la conducerea Transilvaniei după 1918 și care au militat pentru unirea cu Regatul României au studiat în școlile și universitățile fostei Monarhii cu ajutorul acestei Biserici. Pe lângă prezența militară locală românească, provenind din cadrul fostei armate cezaro-crăiești, a fost necesară activitatea politicianilor, avocaților și profesioniștilor pentru desăvârșirea reformei agrare. Printre aceștia a fost însemnată proporția celor promovați prin intermediul Bisericii Greco-Catolice și care au fost nemulțumiți față de administrația maghiară și Biserica Romano-Catolică.

Peste aceste nemulțumiri s-a suprapus prezența militară, apoi aflulul de funcționari din Vechiul Regat.

În prisma acestora, nu poate trece neobservat faptul că reforma agrară nu profita prea mult etniei maghiare sau saxone din Ardeal.

Soldații trecuți prin războiul mondial, au cerut, de asemenea schimbări, o mai mare libertate națională și o mai mare bunăstare financiară. Opiniile socialiste erau în plină răspândire, astfel că reforma agrară a fost un bun instrument pentru ameliorarea nemulțumirilor, în special că toate condițiile erau optime: exista un număr semnificativ de mari proprietari maghiari și sași, pe de o parte, iar necesitatea împrumietării unui număr mare de persoane, din categoriile cărora în timpul războiului a fost promisă o mai echitabilă distribuie a resurselor funciare pe de altă parte.

Partidele românești din Vechiul Regat au avut de asemenea nevoie de o bază de vot, ca și partidele transilvănene de altfel, așa că cei cu hotărârile de împrumietărire în buzunare aproape sigur au pus ștampila pe „candidatul potrivit” sau pe listă „potrivită”, mai ales în condițiile în care dreptul la vot a devenit universal.

Prin urmare, știind că populațiile maghiare și saxone beneficiau de proprietăți semnificativ mai mari asupra terenurilor agricole și pădurilor ca ponderea lor procentuală între toți locuitorii Ardealului, redistribuirea proprietăților, într-un mod perceput a fi mai echitabil, inclusiv considerând prejudecățile prevalente în acea perioadă, era considerat un interes elementar.

Prin urmare, supunerea terenurilor și pădurilor marilor proprietari unor arende forțate și exproprierea constituită o soluție foarte avantajoasă pentru stat, pe de o parte pentru că din cauza dezintegrării marilor ferme au fost afectate resursele materiale ale proprietarilor, iar datorită procedurilor îndelungate și greoaie s-a distras atenția

și au fost atrase veniturile expropriațiilor de la dezvoltarea fermelor rămase în urma aplicării procedurilor de expropriere.

Prin încheierea tratatelor de pace care au pus capăt Primului Război Mondial, Transilvania a ajuns într-un alt sistem de relații internaționale, de această dată predominant anglo-francez, așa că a fost aproape imposibil ca proprietarii expropriați să reușească să-și apere interesele în mod eficient, nu în ultimul rând, datorită originii etnice, de vreme ce atât în propria (noua) lor țară cât și la nivel european erau percepuți ca aparținând elitelor unei puteri perdante a războiului mondial.

Când vine vorba de expropriere, într-un sens modern al instituției de drept, este imposibil să ne imaginăm acest lucru fără o adecvată și preliminară compensație.

Cu toate acestea, Legea privind reforma agrară a impus plata unor despăgubiri în rate pe o perioadă de 50 de ani, care, deși era purtătoare de dobânzi, era stabilită de comisiile județene de expropriere raportat la valoarea terenului expropriat. Cine avea posibilitate declara căi de atac atât cu privire la suprafața expropriată, cât și la valoarea compensațiilor, însă procedurile erau greoaie și anevoioase, generând complicații, care în cei 10–15 ani au ajuns și în fața Curților de Apel, existând multe care nu s-au finalizat nici până la cel de-al Doilea Război Mondial sau naționalizările comuniste.

În cele mai multe cazuri, cel de-al Doilea Război Mondial a găsit fostul proprietar expropriat cu documente necesare emise pentru plata compensațiilor, compensații care în afară de câteva rate nu au mai fost niciodată primite, sosind următoarea reformă agrară în anul 1945 și apoi, în 1949, naționalizarea.

În același timp, exproprierea a putut fi notată (nu și intabulată) în cartea funciară independent de plata prețului, imediat după finalizarea muncii pe teren constând în stabilirea limitelor terenurilor expropriate.

Totodată, când vine vorba de vânzarea către beneficiari a terenurilor, într-un sens modern, plata integrală a prețului de achiziție trebuia asigurată.

În conformitate cu Legea privind reforma agrară, prețul de vânzare urma să fie achitat după stabilirea prețului de expropriere și punerea în posesie a îndreptățiților, preț care putea fi plătit integral sau parțial atunci când noii proprietari erau puși în posesie. Mai mult, statul urma să contribuie cu 50 la sută din prețul de vânzare la achiziția de proprietate (cu excepția înființării și completării pădurilor și pășunilor comunale). Alți termeni nu figurau în lege pentru plata prețului de achiziție.

Rezultă că beneficiarii au fost puși în posesie după plata oricărei sume, cât de mică ar fi fost, deoarece nu exista vreo prevedere în lege care să prevadă plata integrală a prețului de achiziție ulterior punerii în posesie.

Aceste prevederi nu au fost puse în aplicare nici până în zilele noastre, deoarece nici măcar proprietatea statului nu a fost intabulată în cartea funciară, dărmită a celor împroprietăriți, din cauza neplății prețului terenului.

În același timp, numărul de cazuri în care proprietatea terenurilor expropriate puse în posesia îndreptățiților era intabulată în cartea funciară este neglijabilă, deși legile în vigoare din acea perioadă privind evidențele cadastrale funciare asigurau efect constitutiv de drepturi înscrierilor în cartea funciară.

Legea de expropriere a lovit cu deosebită cruzime parohiile în care numărul credincioșilor era mai puțin de 300 de suflete, și filiile sub 100 de suflete. În aceste cazuri, nici exceptarea de sub expropriere a 10 iugăre nu a fost valabilă și practic nu a rămas

teren care să răspundă nevoilor ecleziastice. În Transilvania, în special în regiunile cu enoriași puțini, exproprierea totală a proprietăților bisericești putea fi frecventă, ceea ce a îngreunat și mai mult viața deloc ușoară a comunităților ecleziastice mici.

Legea, în prisma realităților de astăzi, a fost surprinzător de discriminatorie în ceea ce privește pădurile și pășunile comunelor fostului regiment grăniceresc II român de la Năsăud, pe care le-a păstrat intacte ca păduri și pășuni comunale, față de pădurile și pășunile altor regimente grănicerești care puteau fi expropriate.

În timp ce pășunile comunelor de pe teritoriul fostului regiment grăniceresc II român de la Năsăud au constituit prin litera legii excepție de la exproprieri, în cazul altor zone din Transilvania, proprietățile comune puteau fi expropriate în baza unor criterii subiective, cum erau terenurile necesare efectivelor normale de vite.

După cum a indicat presa epocii, din proprietățile bunurilor private din Comitatul Ciuc s-au făcut exproprieri (deși bunurile au provenit de asemenea de pe teritoriul fostului regiment grăniceresc, cu diferența că acesta era unul secuiesc), în timp ce teritoriile din Năsăud rămâneau scutite,³ iar această inconsecvență legislativă denotă o lipsă a egalității de tratament.

De asemenea, este de neimaginat în conformitate cu legile în vigoare de astăzi, exproprierea unor păduri în scopul defrișării și transformării în pășuni comunale în localitățile în care interesul economic al comunității nu impunea această măsură.

Conform legislației de astăzi, terenurile nu pot fi scoase din fondul forestier decât cu schimb de teren agricol limitrof cu pădurea care să poată fi împădurită de Regia Națională a Pădurilor (Romsilva), obiectivul major fiind de a nu reduce suprafața pădurilor țării.

Au existat preocupări cu privire la interpretarea reformelor agrare și în perioada de dinainte de 1989. S-au studiat lucrări relevante din perioada interbelică a unor personalități marcante ale epocii respective, concluziile fiind desigur influențate de optica juridică a politicii socialiste.

Însă dacă se încearcă înlăturarea substratului ideologic specific perioadei, rămân totuși aspecte ale procesului legislativ care – puse în contextul vremii – pot ajuta la înțelegerea fenomenului și la motivele formei îmbrăcate de legile reformei agrare.

Astfel s-a încercat o analiză comparativă a opiniilor lui Lucrețiu Pătrășcanu privind reforma agrară din 1921,⁴ opinii exprimate în teza doctorat și în lucrarea sa „Problemele de bază ale României.” S-a observat consecvența cu care Pătrășcanu a aplicat aceeași metodologie în ambele studii, demersul istoric precedând analiza fenomenului.

Datele statistice au fost folosite intens, cu probitate științifică în reliefarea principalelor caracteristici ale agriculturii românești, atât din perioada anterioară anului 1918, cât și pentru perioada interbelică.

În pofida trecerii unei perioade însemnate de la începerea lucrărilor reformei agrare din 1921, s-a constatat că agricultura păstra caracterul extensiv și cerealier,

3 Tibor Kolumbán (2019): *A székely jogról és szabadságról: a székely közbirtokosságok története és jogi rendszere*, Tipographic, Miercurea Ciuc, p. 574.

4 Daniel Comșa: Reforma agrară din 1921 în viziunea lui Lucrețiu Pătrășcanu, *Acta Mvsei Napocensis*, 18/1981, p. 255–264, p. 262.

înapoiere care se datora lipsei de pământ (cu toate că reforma agrară viza declarativ tocmai împrăștierea celor fără pământ sau cu pământ puțin), insuficiența inventarului de animale și mijloace de producție, randamentul scăzut la hectar, persistența relațiilor precapitaliste, semiobage, în acest sector economic.

Spre deosebire de primul studiu, redactat în 1925 de către Lucrețiu Pătrășcanu și care trata reforma agrară prin prisma posibilelor schimbări pe care ea le anunța, „Problemele de bază ale României”, lucrare ulterioară, abordează același subiect reliefând, de data aceasta, nerealizările evidente ale reformei, vizibile între altele și datorită perspectivei istorice de care beneficia autorul în 1942.

Autorul concluzionează că prima reformă agrară, cea din 1921, a avut caracterul unui cataclism pentru destinele clasei moșierești, definitivând decăderea ei politică și economică, dar și posibilele motive ale cadrului legislativ al reformei și a sacrificării în parte a principiului protecției proprietății particulare, care s-ar fi datorat influenței burgheziei în procesul legislativ.⁵

III. EXPROPRIERI ÎN BAZA REFORMEI AGRARE DIN 1945

Conform articolului 2 din Legea nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare, emisă de Ministerul Agriculturii, publicată în Monitorul Oficial nr. 68 bis din 23 martie 1945, scopul reformei agrare a fost:

- a) Mărirea suprafețelor arabile ale gospodăriilor țărănești existente, care au mai puțin de 5 hectare;
- b) Crearea de noi gospodării țărănești individuale pentru muncitorii agricoli fără pământ;
- c) Înființarea prin apropierea orașelor și a localităților industriale, a unor grădini de zarzavaturi pentru aprovizionarea muncitorilor, funcționarilor și meseriașilor;
- d) Rezervarea unor terenuri pentru școli agricole și ferme experimentale model în vederea ridicării nivelului culturilor agricole, a producției de semințe selecționate, a creșterii vitelor și creării și dezvoltării industriei agricole, terenuri care vor fi sub administrarea Statului.

Potrivit articolului 3 din aceeași lege, în scopul înfăptuirii reformei agrare,

trec asupra Statului pentru a fi împărțite plugarilor îndreptățiți la împrăștiere și pentru a constitui rezervele prevăzute la art. 2, pct. c și d, următoarele bunuri agricole cu inventarul viu și mort afectat acestora:

- a) Pământurile și proprietățile agrare de orice fel aparținând cetățenilor germani și români, persoane fizice sau juridice, de naționalitate (origine etnică) germană, care au colaborat cu Germania hitleristă.
- b) Pământurile și alte proprietăți ale criminalilor de război și ale celor vinovați de dezastrul țării;
- c) Pământurile celor care s-au refugiat în țările cu care România este în stare de război ori s-au refugiat în străinătate după data de 23. august 1944;
- d) Terenurile și toate bunurile agricole ale absenteiștilor;

⁵ Comșa (1981): p. 262.

- e) Terenurile a celor care în ultimii șapte ani consecutivi nu și-au cultivat pământurile în regie proprie, cu excepția loturilor până la 10 hectare;*
- f) Bunurile agricole de orice fel ale cetățenilor români care s-au înscris voluntari pentru a lupta împotriva Națiunilor Unite;*
- g) Bunurile de mână moartă.*
- h) Prisosul terenurilor agricole constituind proprietăți ale persoanelor fizice care depășesc suprafața de 50 de hectare, și anume: pământul arabil, livezile, fânețele, bălțile și iazurile artificiale, fie că servesc sau nu pentru pescuit, mlaștinile și terenurile inundabile.*

Observând evoluția proprietăților private, cea de-a doua reformă agrară a limitat la 50 de hectare întinderea unei gospodării individuale sau familiale.

Conform legii, toate bunurile agricole expropriate au trecut fără nicio despăgubire, pe deplin, în proprietatea Statului, pentru a putea fi atribuite celor fără pământ sau cu pământ puțin.

Guvernul țării, legiferând reforma agrară, a hotărât în deplină solidaritate să satisfacă astfel una din cele mai arzătoare năzuințe a țărănimii: dreptul de a stăpâni pământul pe care îl muncește. Prin reforma agrară, proprietatea individuală țărănească este întărită. Proprietatea țărănească mică și medie pășea pe un drum de prosperitate.⁶

Foștii proprietari, afectați fără excepție de recvirările armatelor care s-au ciocnit pe fronturi, recvirări care au vizat atât inventarul viu, cât și mort (animale domestice, animale de tracțiune, rezerve de cereale, mijloace de transport, utilaje etc.), neavând la dispoziție niciun răgaz pentru a-și reface capacitățile necesare reluării producției agricole după război, au suferit astfel o nouă pierdere a proprietăților, de această dată în mod legiferat fără vreo despăgubire.

Foștii proprietari s-au putut bucura doar o scurtă perioadă de proprietățile rămase – în limita celor 50 ha teren agricol și pădurile în privința cărora Legea nr. 187 din 23 martie 1945 nu a conținut prevederi – de vreme ce a intervenit exproprierea totală în 1949.

Conform art. 2 al Decretului nr. 83/1949,⁷ au trecut în proprietatea Statului, ca

bunuri ale întregului popor:

- a) Exploatarea agricole moșierești care au făcut obiectul exproprierii, potrivit Legii nr. 187 din 1945 și fermele model, constituite prin efectul aceleiași legi, cu întreg inventarul viu, mort și clădiri, aparținând sau afectate acestor exploatare, indiferent de locul unde se afla;*
- b) Instalațiile agricole și semi-industriale, bunurile și materialele destinate exploatareii agricole, produsele agricole destinate valorificării, oriunde s-ar găsi depozitate, aparținând exploatareii moșierești expropriate;*
- c) Toate creanțele, titlurile, precum și participările și drepturile cuvenite decurgând din activitatea exploatareilor moșierești expropriate.*

⁶ *Scânteia*, 24 martie 1945, nr. 177, p. 1.

⁷ Decretul nr. 83/1949 din 2 martie 1949 pentru completarea unor dispozițiuni din Legea nr. 187/1945, emis de Ministerul Agriculturii publicat în Buletinul oficial nr. 1 din 2 martie 1949.

Desăvârșindu-se astfel încetarea existenței gospodăriilor, fermelor mari, a urmat perioada în care au fost vizate absolut toate proprietățile private prin cooperativizarea agriculturii.

Implementarea colectivizării a avut loc între anii 1949 și 1962, și a presupus transferul terenurilor proprietate privată către gospodăriile colective și a afectat o mare parte a populației (din cei 16.000.000 de locuitori ai țării în perioada respectivă, 12.000.000 de oameni locuiau în mediul rural).⁸

Desigur eu existat și zone în care cooperativizarea nu se putea realiza (sau nu s-a dorit a fi realizat), în special în zonele de deal și de munte, de vreme ce lipsea terenul arabil. În acele locuri viața rurală a decurs cu foarte puține schimbări până în 1989, însă fără a se mai ține o evidență a schimbării proprietarilor în cartea funciară, de vreme ce a intervenit sistemul registrelor agricole ca bază a impozitării în locul cărților funciare, care astfel au devenit neglijate.

Argumentul în favoarea colectivizării a fost că economia țărănească la scară mică nu era suficient de eficientă, dar argumentele decisive au fost mai degrabă ideologice decât economice: atât timp cât proprietatea privată reproduce continuu capitalismul nedorit, economia colectivă este forma potrivită pentru funcționarea agriculturii.⁹

Analiza legii de reformă agrară din 23 martie 1945 și a rezultatelor aplicării prevederilor ei, în opinia unor cercetători, a condus la concluzia că împroprietărirea a reprezentat, prin excelență, un act de natură politică, o „nadă” oferită țăranilor. Potrivit expresiei unui observator străin, istoricul american Henry L. Roberts, care a întreprins o analiză minuțioasă a satului românesc din secolul XX: „[j]udecând reforma agrară din 1945, este necesar să ne dăm seama că ea nu a fost o reformă autohtonă, căci și-a avut sursele în Uniunea Sovietică și că scopurile imediate ale acesteia au fost politice, nu economice.”¹⁰

În concluzie, într-o perioadă de aproximativ 40 de ani s-a limitat treptat, dar până la final drastic, posibilitatea de funcționare a fermelor mari, până la anihilare, pentru ca apoi acestea să reapară sub formă de cooperative agricole, în care toți proprietarii au fost obligați să își predea proprietățile în mod gratuit; însă aceste schimbări nu au avut loc bazându-se pe criterii economice, ci mai degrabă ideologice.

IV. DOBÂNDIREA DREPTULUI DE PROPRIETATE DE CĂTRE ORGANIZAȚIILE COOPERATISTE

După începerea colectivizării s-a format și o ramură de drept, anume dreptul cooperatist, cel mai probabil pentru a crea impresia importanței deosebite a fenomenului

8 Zsolt Fegyveresi (2018): Erdély közjogi integrálása és a két világháború közötti demokratikus berendezkedés (1918–1937), în Emőd Veress (ed.), *Erdély jogtörténete*, Forum Iuris, Cluj-Napoca, p. 473.

9 Fegyveresi (2018): p. 473.

10 Dumitru Șandru: Impactul reformei agrare din 1945 asupra țăranimii, *Xenopoliana*, Tomul VII, 1-2/1999, p. 17–36; Andi Mihalache, Gheorghe Onișoru: Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme, *Xenopoliana*, 7/1999, p. 17.

cooperativizării, fenomen care totuși era unul de sorginte sovietică, impus cu forța de stat, împotriva voinței proprietarilor de terenuri agricole.

Astfel s-a definit noțiunea cooperativizării la capitolul dreptului de proprietate al organizațiilor cooperatiste ca fiind modul de dobândire a dreptului de proprietate de către cooperativele de producție (agricolă și meșteșugărească); ea constă în socializarea voluntară a principalelor mijloace de producție prevăzute de statute.

Cu privire la bunurile supuse cooperativizării, dreptul de proprietate al cooperativei de producție se dobândește nu printr-o multitudine de acte de transmitere, cu titlu singular, a fiecăruia dintre ele, ci prin efectul manifestării de voință a persoanei fizice și a cooperativei ca persoană juridică, săvârșită în vederea dobândirii calității de membru cooperativist. Cooperativizarea se înfățișează ca un act unitar, care produce efecte deosebite: încetează dreptul de proprietate individuală și ia naștere dreptul de proprietate socialistă cooperativistă.

În aceste condiții, obligațiile pe care micul producător (agricol sau meșteșugar) le-a avut înainte de cooperativizare în legătură cu bunurile respective nu trec asupra cooperativei (sub rezerva drepturilor statului), chiar și atunci când, potrivit regulilor de drept comun, obligațiile corespunzătoare unor drepturi reale trec la un succesor cu titlu singular.

Cooperativizarea este, deci, un mod original de dobândire a dreptului de proprietate, organizația cooperativistă care dobândește bunurile cooperativizate neputând fi urmărită pentru obligațiile personale ale celor care au devenit cooperativisti.

Au fost supuse cooperativizării, în cooperativele agricole pământul (cu excepția terenurilor pe care se află casa de locuit și construcțiile gospodărești anexe, precum și curtea), animalele de muncă și inventarul agricol principal pe care cel ce devine cooperativist le posedă în proprietate, iar în cooperativele meșteșugărești mașinile, utilajele și uneltele ce aparțineau meșteșugarului și de care s-a folosit în exercitarea meseriei sale.

Cooperativizarea opera numai cu ocazia dobândirii calității de membru cooperativist nu și ulterior acesteia, ceea ce înseamnă că bunurile de felul celor enumerate în statute, dobândite ulterior datei intrării în cooperativă, nu sunt supuse cooperativizării.

În cazul cooperativistului agricol, aceste bunuri nu pot fi nici păstrate în proprietatea acestuia, el fiind obligat să le înstrăineze în termenul hotărât de adunarea generală.

După expirarea termenului, astfel de bunuri deținute de cooperativist s-au valorificat de către cooperativa agricolă, în contul proprietarului. Terenurile fără construcții, dobândite de cooperativist prin moștenire legală, au fost trecute în proprietatea obștească a cooperativei agricole de producție.¹¹

Cu privire la principalele moduri speciale de dobândire a dreptului de proprietate de către organizațiile cooperatiste, s-au enumerat

- cooperativizarea,
- achitarea părților sociale subscrise,
- reproducția socialistă lărgită,
- ajutorul acordat de stat,

11 Ernest Lupan (1977): *Drept cooperativist*, Editura didactică și pedagogică, București, p. 110.

- vârsarea sumelor de bani prescrise și a celor încasate sub forma unor sancțiuni bănești la fondurile cooperativei,
- plata taxei de înscriere și a cotizațiilor.¹²

Pe lângă obligarea cunoscută prin forța coercitivă a statului a micilor proprietari de a preda terenurile agricole din proprietatea lor cooperativelor agricole, prezintă relativ interes ajutorul acordat de stat cooperativelor deja înființate.

Astfel, principiul sprijinirii materiale a cooperativelor a apărut în prevederile art. 10 alin. (2) din Constituția vremii, în legile nr. 14/1968 și nr. 6/1970, precum și în mai multe reglementări speciale referitoare la cooperația agricolă.

Statul a sprijinit organizațiile cooperatiste în realizarea obiectivelor lor prin acordarea de credite, aprovizionarea cu materii prime, materiale, utilaje, mijloace de transport și mărfuri, reduceri și scutiri de impozite, executarea lucrărilor agricole cu mijloace mecanizate ale statului, atribuirea de terenuri în folosință din fondul funciar de stat. Ajutoarele din partea statului destinate cooperativelor puteau fi directe, când anumite bunuri sau sume de bani treceau nemijlocit din proprietatea statului în proprietatea organizațiilor cooperatiste, măbind efectiv patrimoniul acestora (prin creșterea activului sau micșorarea pasivului), sau indirecte, când statul nu trecea un anumit bun în proprietatea cooperativei, dar în urma folosirii aceluși bun cooperativa realiza venituri proprii, cum este cazul terenurilor agricole date în folosință C.A.P., sau când statul executa lucrările agricole pe terenurile C.A.P., pregătea cadre de specialiști și-i repartiza să lucreze în cooperative etc. De asemenea puteau fi trecute unele utilaje din sectorul de stat, de la întreprinderile naționale sau de industrie locală în proprietatea cooperativelor, atunci când astfel de utilaje nu le-au mai fost folosite, dar puteau fi utilizate în unitățile de producție. Transmiterea s-a făcut cu plată, prin actul conducerii organizației centrale de stat sau prin decizia comitetului executiv al consiliului popular județean ori al municipiului București.¹³

Problemele generate de cooperativele agricole s-au manifestat și prin pensiile foarte mici acordate membrilor cooperatori.

Doar printr-o lege din 1977 se introduce pensia pentru membrii CAP-urilor și țăranilor individuali necooperativizați. Unul din neajunsurile legii era faptul că agricultorii au fost dezavantajați față de muncitori atât în ceea ce privește vârsta de pensionare cât și anii de vechime (muncitorii aveau o limită de vârstă mai scăzută, membrilor CAP li s-a calculat vechimea în muncă pe baza numărului de norme și nu a anilor de angajare).

Beneficiile de pensii în perioada comunistă se situau la un nivel comparabil cu veniturile salariaților, excepție făcând pensiile agricultorilor, foarte reduse.¹⁴

Anume, cu toate că micii proprietari au fost obligați să predea terenurile lor către cooperativele agricole, fiind lipsiți de posibilitatea de a le folosi în mod individual, de

12 Lupan (1977): p. 109

13 Lupan (1977): p. 114.

14 Marian Preda, Cristina Doboș, Vlad Grigoraș (2004): *Studiul nr. 9. Sistemul de asigurări de pensii în România în perioada de tranziție: probleme majore și soluții*, Institutul European din România, București, p. 19.

a le înstrăina, fiind obligatorie prestarea de munci agricole – după o viață de muncă prin care s-a creat o valoare considerabilă – au beneficiat de pensii foarte reduse.

V. CONCLUZII

Ceea ce s-a negat în mod consecvent prin cele două reforme agrare, anume că gospodăriile agricole sunt sustenabile și eficiente doar prin concentrarea unor mari suprafețe de terenuri agricole, doar astfel putându-se asigura o bază materială pentru eficientizarea producției, a fost pus în practică prin cooperativizarea agriculturii în perioada socialistă, când a avut loc o dezvoltare incontestabilă a tehnicilor agricole, a mijloacelor de producție mecanizate, a colaborării cooperativelor agricole cu specialiști, a realizării infrastructurii de irigații, corectare a torenților de apă, a depozitării produselor agricole.

Această dezvoltare s-a frânt odată cu apariția Legii nr. 18/1991, când s-a legiferat reconstituirea dreptului de proprietate privată asupra terenurilor și a început procedura retrocedărilor, neterminată nici în zilele noastre. Însă necesitatea reînființării unor ferme private mari cu capacități de producție serioase a fost confirmată prin evoluțiile post-decembriste, anume după ce în primă fază a avut loc dezintegrarea cooperativelor agricole și restituirea proprietăților solicitanților cărora li s-au confiscat terenurile prin reforma agrară din 1945 sau care au fost forțați să intre în cooperative agricole de producție cu terenurile deținute. În foarte multe cazuri micii proprietari au ajuns să-și vândă terenurile sau să le arendeze unor structuri agricole mari, dându-și seama că agricultura nu era rentabilă pe suprafețe mici, nu asigura venituri suficiente pentru un trai decent.

Renner, Dermata, Herbák, Clujana – Different Iterations of a XXth Century Company in Transylvania (1911–1948)¹

EMÖD VERESS

Doctor of Law (Ph.D.), university professor, Sapientia University, Faculty of Sciences and Arts, Department of Juridical Sciences

Research professor

Mádl Ferenc Institute (Budapest, Hungary)

E-mail: emod.veress@sapientia.ro

ABSTRACT

A company, which was founded at the end of the “long 19th century”, at the twilight of empires in East Central Europe. A company, which experienced transfers of sovereignty from a state to another several times, changes of legal systems and even the change of a social order (from capitalism to Soviet-type dictatorship). The article tries to find answers to the questions of how such a company confronted these changes and how flexible is a legal person to such vicissitudes?

KEYWORDS

capitalism in Romania, Cluj-Napoca, company histories, Dermata, nationalization.

Renner, Dermata, Herbák, Clujana – Diferite iterații ale unei societăți comerciale din secolul al XX-lea în Transilvania (1911–1948)

REZUMAT

O societate comercială, care a fost înființată la sfârșitul „lungului secol al 19-lea”, la apusul imperiilor din Europa Centrală și de Est. O societate comercială, care a cunoscut de mai multe ori transferuri de suveranitate de la un stat la altul, schimbări de sisteme juridice și chiar schimbarea ordinii sociale (de la capitalism la dictatura de tip sovietic). Articolul încearcă să găsească răspunsuri la întrebarea conform căreia cum s-a confruntat o astfel de companie cu aceste schimbări, cât de flexibilă este o persoană juridică la aceste vicisitudini?

CUVINTE CHEIE

capitalism în România, Cluj-Napoca, istoria societăților comerciale, Dermata, naționalizare.

1 This article results from an ongoing research project on the legal history of the Dermata Factory, funded by the Institute of Research Programmes of the Sapientia Hungarian University of Transylvania.

I. GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL CONTEXT

A joint-stock company (*Aktiengesellschaft*) was founded in 1911 in the Austro-Hungarian Dual Monarchy by German and Hungarian-Jewish families in the historically multi-ethnic and multi-religious region of Transylvania.² The company was active in the leather industry. It had its headquarter in the capital town of this region, the present-day Cluj (*Kolozsvár* in Hungarian, *Klausenburg* in German,³ *Klojznburg* in Yiddish).

The whole province became part of Romania in 1918/1920. But, despite the seemingly less than favourable historical context, the company kept on flourishing. Later, in 1940, a part of this region, Northern-Transylvania was returned to Hungary, according to the Second Vienna Award, only for this territory to become part of Romania once more in 1944/1945 at the Second World War's conclusion. All these territorial moves are just one of the lines of fracture in the story of the company.

Legal reforms, i.e., the replacement of formerly applicable law without perfect symmetry (when compared to norms previously in force), due to the changes of sovereignty, can also be important factors and fractures affecting a company.

And finally, characteristically to this region, there was a fundamental shift in the social order as well. After several decades of the capitalist order, at the end of the Second World War, the occupying Soviet army also brought the Soviet-type dictatorship, a new totalitarian political organization whose ultimate goal was nationalization, the abolition of private property.

The various names of this company reflect these differences. Initially, it was named *Renner*, after the German family of craftsmen and entrepreneurs who brought leather processing expertise into the company. Second, under Romanian rule in the interwar period, and in a full expansion process, it changed its name to *Dermata*. Third, the nationalized company (the state-owned enterprise) took the designation *Herbák János*. The last name, that of a Transylvanian Hungarian communist activist, was deliberately chosen and reflected the ethnic composition of the town (until the end of the sixth decade of the 20th century, there was a Hungarian majority in Cluj). The fourth and final change signalled an open nationalist shift in communist Romania, at which time the Romanian name *Clujana* was given to the enterprise.

How was this company subjected to these fundamental changes? How did it react and adapt? The scope of my research is to find some answers to these questions. I will conclude my analysis in the year 1948, with the nationalization of the Dermata Joint-Stock Company, while the subsequent period shall form the subject of a future study.

² *Ardeal* in Romanian, *Erdély* in Hungarian, *Siebenbürgen* in German. Transylvania is the eastern-most corner of Central Europe since the most eastern gothic cathedral is situated very close to this region's borders, in the present-day Braşov (*Brassó*, in Hungarian, *Kronstadt*, in German).

³ The Transylvanian Saxons used the form *Kleusenburch*.

II. FOUNDATION

The original name Renner Brothers & Co. Leather Factory highlights the Renner family's contribution, but in reality, the history of the company, accurately recorded by legal documents, is much more complex.

The Renner family originated from Deggingen, Baden-Württemberg. Johann (János) Renner (1856–1920), nicknamed “Hanzi” (from the German Hans), moved to a small town in Transylvania, Reghin

(*Szászrégen* in Hungarian, *Sächsisch-Regen* in German). Here he married the daughter of a butcher: a sensible decision by a craftsman, whose trade was tanning hides: the convenient conjugal arrangement contributed to the constant supply of leather. For the skilled and talented Johann Renner, who brought with him his skills and craft from Germany, the local market proved to be too narrow, and he reached other Transylvanian marketplaces. In 1904, in Turda,⁴ he won the gold medal for the superior quality of the leather he produced. The rooster on the decorative medal—the “golden rooster”—later became the company's emblem he would go on to found. This trademark survived all the later succession of states and all changes of political and legal regimes. Johann Renner finally moved to Cluj, one of Transylvania's most important cities, where he opened a tannery. The city did not have significant industries at that time, with only two factories in operation: a match factory and a tobacco factory. He rented a building on the right bank of the Someș river (thus providing the water needed for the workshop). When the building was subjected to enforcement by the owner's creditors, Johann Renner used all the resources he had to purchase the land and the buildings to retain the workshop's location. The Renner brothers, mentioned earlier, who would be the future company's namesakes, were Johann's sons.

During the formation of the early company, the other significant players were the Farkas family, a Hungarian-Jewish family. Mózes Farkas was born on January 14, 1881, in the town of Huszt, in present-day Ukraine. He graduated from high school at the Unitarian Gymnasium in Cluj and earned a law degree from the same town's Franz Joseph University. In 1907 he became an attorney-at-law. According to some sources, Mózes Farkas's younger brother, József, ran a shoemaker's shop, so the Farkas family already had previous ties to the leather industry. According to the memoirs of writer István Nagy (1904–1977),

“[i]n 1910 in the Unio Street there was the prosperous law office of Dr. Mózes Farkas. In Malom Street, there was a small shoemaker's shop, that of József Farkas, which later grew to become a boot factory during the First World War. For a few weeks, I also split the laces for the boots there.”⁵

4 Torda in Hungarian, *Thorenburg* or *Torembrich* in German, another small town in Transylvania, near Cluj.

5 István Nagy: Egy kolozsvári nagyüzem múltjából, *Korunk*, 1957/2-3, p. 244–255, p. 251. Other sources cite their father as the owner of the shop. The Transylvanian Lexicon, published in 1928 in the article dedicated to Mózes Farkas, links the shoemaker's shop to the father of the brothers Farkas. Kálmán Osvát (ed.) (1928): *Erdélyi lexikon*, Szabadsajtó Könyv- és Lapkiadó Rt., Nagyvárad, p.88.

The historian László Bányai (1907–1981) in his accounts shows that his (Bányai's)

*"grandfather raised the elite of shoemakers in Transylvania. But there was one of them, different from everyone else. The man who showed up for work to learn shoemaking in my grandfather's workshop was already a law graduate. That was Mózes Farkas, who, according to the regulations of the time, was required to do so before setting up a leather factory. [...] The company he founded was the first great stage in the dizzying development of the capitalist mechanized industry in Cluj. At the same time, he sealed the fate of hundreds of small workshops, including that of my grandfather."*⁶

The entrepreneurial idea behind the new business was this: to set up a company based on the Renner family's professional knowledge and the business acumen and good relations of Mózes Farkas. The Renner Brothers & Co. Leather Factory was born in the form of a limited partnership (*Kommanditgesellschaft*) in 1910 when this territory was part of the Austro-Hungarian Monarchy. The general partners of the company, with a joint mandate of representation, were Rezső Hecht, József Farkas (the brother of Mózes Farkas), Frigyes Renner, and Emil Renner (sons of Johann Renner). Mayer Rosenfeld was appointed by proxy to exercise the company's signature. The limited partner was the *Polgári Takarékpénztár Részvénytársaság* (the Citizens' Savings House Joint Stock Company).

The company acquired a plot of land in Cluj and secured financial support in the form of state subsidies for industrial development. These were considered contributions of the Farkas and Hecht families, as they were probably instrumental in obtaining this aid. A year later, in 1911, the limited partnership had already been transformed into a joint-stock company (*Brüder Renner & Companie Lederfabrik Aktiengesellschaft*). The applicable company law was the 1875 Hungarian Commercial Act. The company built its first significant building in 1912. The Hungarian government granted the entrepreneurs the subsidies to stimulate the development of Cluj's industry, a tax exemption for a duration of ten years.

The company's capital initially had a value of 200,000 crowns (the Austro-Hungarian Empire's currency), which was divided into 400 shares, each with a nominal value of 500 crowns.

The principal shareholders at this time were the members of the Farkas, Renner, and Hecht families. During the Balkan Wars (1912–1913), they sought to secure the army's shoe supply business, but the company's newly appointed director, baron Elemér Bornemissza, failed to close the deal. The outbreak of the First World War, on the other hand, resulted in a massive increase in the company's activity, at which time Mózes Farkas took over the position of the general director. Farkas can be considered as the archetype of the modern manager. In an external review (drafted at the request of a bank in 1924 as an annex to a loan documentation), Mózes Farkas was characterized as an excellent leader with exceptional skills. The company's share capital has been repeatedly increased, with the shareholder structure becoming increasingly complex.

⁶ László Bányai: Családi emlékezet. Önéletrajzi töredék, *Igaz Szó*, 1976/4, p. 297–303, p.302.

III. BREAK AND CONTINUITY: ADAPTATION OF THE COMPANY TO THE REALITIES OF INTERWAR ROMANIA

Following the succession of states in 1918–1920, when according to one of the post WWI peace-treaties (the 1920 Treaty of Trianon), Transylvania became part of Romania, Mózes Farkas managed to integrate the company into the new political and social order. Two prominent politicians of the National Party, at the time the most significant political block of Romanians from Transylvania, were quickly appointed as members of the board of directors. They were the former Romanian Prime-Minister Alexandru Vaida-Voievod (1872–1950)⁷ and the jurist, later university professor Emil Hațieganu (1878–1959).⁸

The development of the company can be illustrated by the increase in the number of employees. In 1918 the company had almost 800 employees, and this number would grow continuously: in 1925, more than 1,200, in 1930 2,000, in 1938, almost 3,000 people.

The success of the adaptation to the Romanian sovereignty is indicated by the fact that the tax exemption, received for an initial ten years in 1912, and which expired accordingly in 1922, was successfully transformed into Romanian government business support (state aid): thus a partial tax exemption was again obtained, this time for a new period of 30 years. (Based on the company's turnover for 1920, this subsidy amount can be estimated at approximately 30 million lei). If nationalization (1948) had not taken place, the company could have continued to benefit from this subsidy until 1952.

It is interesting to note that the Romanian Government provided this subsidy based on Act III of 1907, a Hungarian legal norm still in force in Transylvania, which had as its object of regulation the local industry's development. There were, of course, also those who opposed awarding the state subsidy disputing its legality: Act III of 1907 would have allowed such a subsidy only for a maximum period of 15 years. Critics also claimed that these subsidies were not even necessary, given that the company was profitable. As an example, for 1920, it declared a profit of 1,991,644 lei. Others formulated the clear-cut position that the subsidy was, in fact, intended for the personal benefit of the shareholders and not for that of the company or the workers.⁹

IV. THE SHAREHOLDERS' AGREEMENT OF 1926

Due to the company's growth and the widening of the shareholders' number, the founding shareholders no longer held the majority of votes in the general meeting and therefore could exercise control of the company alone.

7 Vaida-Voievod was the prime minister of Romania between December 1919 and May 1920 (and fulfilled this dignity again in 1932 and 1933 for subsequent short periods).

8 According to the available information, this was decided in the general assembly of June 30, 1921.

9 In this period, the main shareholders were: dr. Mózes Farkas, Dezső Hecht, Frigyes Renner, Richárd Hecht, Emil Renner, dr. Aurél Dobay, Zoltán Hajdú, Pál Magyar, Virgil Desilla, Sándor Vajda, dr. Iulian Pop, dr. Emil Hațieganu, József Farkas, Zsigmond Szana, Pál Engel, Gyula Bors and Ritter (Knight) Maximilian Anschau.

Related to this state of affairs, I have uncovered an extraordinary and exciting written instrument in the company archive during the course of my research, dating from the year 1926. It is a so-called “syndicate contract” of the Renner Brothers & Co. Leather Factory Joint-Stock Company. The syndicate contract is the term used for a shareholders’ agreement in the Austrian and the Hungarian legal systems. The shareholders’ agreement is a confidential contract concluded between (some of the) shareholders to coordinate their activity related to the company (usually in a covert way). The scope of such an agreement can also be the exercise control over the general meetings’ decisions. It is a legitimate method of coordinating shareholders’ activity, widely used even today.

From this contract, it seems clear that for the shareholders’ management of the Renner Brothers & Co., at least two groups of shareholders were bound through shareholders’ agreements. The first group was controlled by Gyula Boros, based in Vienna, the “Boros group”, and the second was led by Dr. Mózes Farkas, the “Farkas group.” Regarding the relations between the two interest groups (syndicates), we can draw conclusions from the contract: they were characterized by limited cooperation without excluding the rivalry extant between them. The Farkas group’s shareholders’ agreements face the fact that the two circles of shareholders have in the general assembly a majority of the votes only together. In order to cooperate, they agreed to conclude another shareholders’ agreement between them. Unfortunately, the latter contract between the two groups of shareholders—at least so far—has eluded discovery.

Regarding the 1926 agreement, the contracting parties, respectively the members of the Farkas group were Dr. Mózes Farkas, József Farkas, Jenő Farkas, Dezső Hecht, Frigyes Renner, and Emil Renner, all domiciled in Cluj.¹⁰ We can see that this group is formed practically by the founders of the company.

This shareholders’ agreement concluded in Hungarian is in itself a curiosity in the field of the history of law. Firstly, due to their confidentiality, such covenants have only rarely been made public. Secondly, this contract proves that at the beginning of the 20th century, shareholders used these contracts with a high degree of confidence, so we can conclude that such agreements were widespread. Thirdly, the contract proves the private law’s organic survival in force before the period of state succession from 1918–1920: the legal basis of this contract was constituted by the Hungarian Act no. XXXVII of 1875 on trade,¹¹ which continued to regulate joint-stock companies, under the fictitious name Transylvanian Commercial Code (even though no legal instrument with this official name was ever adopted, Transylvania in 1875 being a part of the Kingdom of Hungary, itself a member of the Dual Monarchy of Austria-Hungary) and which was repealed only after the Second World War. Fourthly, we can assume that Mózes Farkas, himself an astute attorney, drafted the contract.

10 The contracting parties held the following number of shares in the Renner Brothers & Co. Leather Factory: Dr. Mózes Farkas 30,464, József Farkas 27,531, Jenő Farkas 7,031, Dezső Hecht 27,531, Frigyes Renner 27,650, Emil Renner 27,650.

11 This act was the second modern Hungarian Commercial Code, the first act on companies adopted in 1840.

It is clear from this agreement, which governed the cooperation of the contracting parties, in force for the period 1927–1932, that Dr. Mózes Farkas played a crucial role:

“[t]he leader and representative of the Farkas group is Dr. Mózes Farkas. He leads the group’s affairs, and he represents in relation to third parties and other groups of shareholders.”

The group members submitted their shares to Dr. Mózes Farkas (“Dr. Mózes Farkas is obliged to keep the shares received deposited, in the safe of the Renner Leather Factory.”) These shares were inalienable, could not be used as collateral, and it was forbidden to establish any rights over these shares in favour of third parties. The shares could be sold exclusively between members of the group. The purpose of these contractual provisions was the protection of the group’s influence over the company. In order to achieve this goal, it was crucial to keep the shares within the group. The agreement also provided that

“in the interests of ensuring that more effective unitary measures are taken, the group members hereby empower Dr. Mózes Farkas to exercise the right to vote to which they are entitled in the name and on their behalf during this contract.”

This mandate may be revoked by the group “only unanimously and only if Dr. Mózes Farkas exercises the right to vote contrary to those decided by the group.”

Consequently, the signatories of the shareholders’ agreement voted in the general meeting through a single proxy: Mózes Farkas. The mandate itself is a guarantee that the voting agreement will not be infringed. The shareholders giving the mandate will not participate at the general meeting, or they will have a passive presence, and they cannot exercise their voting rights differently as agreed by the group.

However, the group’s decision was also binding on Mózes Farkas. These specific contractual provisions prevented the violation by Mózes Farkas of the shareholders’ agreement and the infringement of the group’s decisions. In case of a hypothetical infringement, revocation of the mandate was conditioned to group members’ unanimous vote. Therefore, if Mózes Farkas infringed the voting arrangement agreed by the shareholders’ group, he maintained its group representative quality if any member of the group backed him. It is clear that Mózes Farkas had a dominant role in this contract. However, we will see later that this provision was not unbalanced because Mózes Farkas was constrained to respect the group’s decision under a severe penalty. Nevertheless, in general, the acceptance of such contractual terms by the other signatories also attests confidence vested in him and perhaps his efficiency in promoting shareholder interest.

For the syndicate group, the preparation of the decisions to be adopted within the joint-stock company’s collective bodies (board of directors, general assembly) was vital. To this end, before the actual debate in the company’s decision-making fora, the members of the group undertook to participate in a syndicate gathering to prepare these decisions:

"[i]n all matters in which, the general meeting, the board of directors, the executive committee or the supervisory board are called to decide in a meeting, under the law, the articles of association or based on a contract that has been concluded or will be concluded with another group of shareholders, the members of the group will decide in advance in a gathering. Decisions will be taken by a majority vote. Everyone shall be entitled to a number of votes equal to the number of shares held."

The basic question in the case of these confidential cooperation agreements is how they can be enforced in the event of opposition, and what are the consequences of breaching the shareholders' agreement? The contracting party which would prevent Dr. Mózes Farkas from exercising his right to vote in his place at the general meeting, or which would vote against the validation of the decision previously reached by the syndicate gathering in the bodies of the joint-stock company, "shall be obliged in each case to pay a contractual penalty of 500,000 lei, i.e., five hundred thousand lei, not subject to judicial reduction, to each party that is not at fault." The contractual penalty clause is an ancillary obligation that consolidates the contract and guarantees compliance with the obligations assumed, whereby the debtor accepts the payment of a predetermined amount of money if, for a reason attributable to him, he does not fulfil his contractual obligations or fulfils these obligations in a manner inconsistent with those set out in the contract.

Concerning the leader of the group, Mózes Farkas, there were specific sanctioning clauses: if he proved to be contrary to the decisions of the group or voted against this decision, in such a case, he will be obliged, in each case, to pay to members who are not at fault for a contractual penalty of 1,000,000, i.e., one million lei.

Due to these clauses, a state of equilibrium was created by correlating the interests within the contract.

The parties also agreed that the shares held as a deposit should, at the same time, be a pledge for securing current or future claims arising against shareholders of the company and for claims arising under the shareholders' agreement. Thus, if a member of the syndicate group was at the same time a debtor of the company, his shares guaranteed this claim. Moreover, they guaranteed eventual penalties arising from the breach of the shareholders' agreement as well. The contract also protected the interests of the joint-stock company, not only the interests of the shareholders' group members. In case of termination of the contract, Mózes Farkas was obliged to remit the shares in deposit to each shareholder severally, provided that there were no unpaid claims of the shareholder to the shareholder's syndicate members or the company.

V. ACQUISITION OF THE SHARES OF THE TURUL FOOTWEAR FACTORY

In 1930, at Mózes Farkas's initiative, a competing company from Timișoara (present-day Romania) was acquired: the Turul Footwear Factory, established in 1901. Following this acquisition, the general assembly renamed the company Dermata Leather and Footwear Factory Joint-Stock Company. Contrary to first appearances, the separate legal personality of the Turul was maintained, but there was an operational

integration (starting with 1937, when the affiliated company took the name of the First Footwear Factory from Banat).

According to the report of the board of directors of Dermata for 1932, it made a profit of 21,670,564 lei. From the bearer shares submitted for participation in the 1933 general meeting of shareholders, it appears that Mózes Farkas held the most shares, numbering 25,124, but just 45 shareholders registered at the general meeting were seeking to exercise a total of 140,245 votes. Among the shareholders, many came from Vienna, but in addition to the predictable ones, domiciled in Bucharest or Budapest, shareholders from Prague, Chernivtsi, Munich, or London also attended the general meeting.

VI. ON THE PERSONALITY OF MÓZES FARKAS

According to the last will of Mózes Farkas, dated 1932, his shares in Dermata and Turul companies were to be left to a foundation (a fund) to be set up for this purpose, and the dividends collected by the trust were to be used for the benefit of factory employees. According to the handwritten notes belonging to Mózes Farkas, the will had to be handed over to the (new and definitive) general manager of Dermata; only he had the right to open it. The desired purpose was to create for the clerks and labourers of Dermata a pathway to participate in the company's management and use the profit in their interest. Farkas intended that labourers and clerks obtain membership on the board of directors and the supervisory board through these shares. The method planned to be used for this was an election by secret ballot, held at separate meetings of clerks and of labourers. Only workers and officials who have been in the service of Dermata for at least ten years were eligible to participate and vote. Another condition was the lack of any case or suspicion of disloyalty. Military service, illness, furlough, and the strike did not constitute an interruption of the period of service. The executive and supervisory board positions attached to these shares, according to Farkas Mózes's concept, should be distributed 50%-50% between company clerks and workers.

It seems that this act of last will did not, however, produce effects. A subsequent revocation of the will remained legally possible. Further research is required to ascertain why such a progressive will, truly extraordinary for that era, was never implemented. Nevertheless, this attitude undoubtedly characterized the personality of Mózes Farkas.

According to the information discovered so far, the shares were, in the end, inherited by the widow and children of Mózes Farkas. The conclusion should also not escape us, that even if this will had been effective, its outcomes would ultimately have been erased by the nationalization measures implemented after the advent of the Soviet-type dictatorship, only a few years after the death of Mózes Farkas. It is absurd, but it is also true: the rights that were at least theoretically intended for Dermata labourers and clerks would have been taken over by the state, apparently on behalf of workers, but in reality, these would have been exercised only in the interest of the state, by the Soviet-type dictatorship established in Romania, and its nomenklatura.

In 1934 an event took place that may also allow us to outline our image of Mózes Farkas more precisely. The new Law for the Employment of Romanian Personnel in

Enterprises in 1934 led to rumours among the labourers and officials of Dermata about impending mass layoffs of minority (ethnic Hungarian) workers by the factory management—under pressure from above—in the coming weeks:

"[i]n the slums of Cluj, misery is indescribable, and thus other families would have thickened the ranks of the hungry as a result of this measure."¹²

The news also spread that the minority (ethnically non-Romanian) employees of the factory will be obliged to take a Romanian language exam as a precondition for continuing their employment.

In an interview with the Hungarian language Cluj newspaper *Ellenzék* (The Opposition), Mózes Farkas said: "I have never fired a single clerk or labourer on the grounds of national affiliation." Asked if minority employees must take the Romanian language exam, he answered: "I will answer by asking a question: Is there such a measure imposed by any provision of the law?"

Then he set out his economic vision:

"[e]very new chimney of a factory that rises in this country extends to the people a means of subsistence, and besides, it is a valuable factor of the economic development of the state. Such a purely economic and industrial entity cannot in any way be allowed to be drawn into the realm of political struggles because the consequences are predictable. Leather and shoes are manufactured between the walls of our factory, not politics. We work without forgetting that we live within the borders of Romania. I do not know if private employees must take the language exam or not, but that does not mean anything to us. I have always strived for my employees to know the language of the state. We organized separate courses for those who did not know the Romanian language; they have been running for months and have shown completely satisfactory results. [...] We make shoes in order for the workers to have bread, so we provide bread in order for shoes to be made."¹³

VII. SHAREHOLDER STRUCTURE AND INTERNAL STRIFE (1940)

Because the company had issued bearer shares, we cannot easily follow the shareholder structure. However, before the general assemblies, summaries were drawn up. Thus, we have a document from April 6, 1940, according to which the company issued 160,000 shares, of which 26,647 belong to Mózes Farkas (16,65%), 21,037 to József Farkas (13,14%), 6,162 to Frigyes Renner (3,85%), 5,076 to Emil Renner (3,17%).

The internal functioning of joint-stock companies is often not free from various conflicts. Information about Dermata from 1940 has been preserved, as Mihály Dávid, the resigning executive director of the Raw Leather Centre (ODAMP) and one of the former leading officials of the Dermata factory, "initiated a lawsuit of millions for compensation." The raw leather centre's purpose was to purchase raw hides from

¹² *Ellenzék*, 13 September 1934, no. 3.

¹³ *Ellenzék*, 13 September 1934, no. 3.

slaughterhouses for distribution between different leather factories. The general manager of the raw leather centre, and thus the executive director's superior, was Dr. Mózes Farkas. In this context, conflicts arose between them, which led to the dismissal of Mihály Dávid on the initiative of the Dermata company. Mihály Dávid

"considers the dismissal illegal, which is why he is initiating a compensation procedure, with claims amounting to millions against the Dermata factory. The Cluj Labour Court set the deadline for judging the claim on August 12."¹⁴

The dispute it seems that was never solved by the Romanian courts. The documentary evidence faded away. On August 30, 1940, following the Vienna Arbitration, Northern Transylvania and Cluj were restituted to Hungary. The case was discontinued before the Hungarian judiciary.

VIII. THE DEATH OF MÓZES FARKAS (1941)

Dr. Mózes Farkas died at the age of 61 from a long illness in Budapest on August 17, 1941.¹⁵ In the late afternoon of August 20, 1941, he was interred in Cluj on a Wednesday after a commemorative service held in the Dermata factory's courtyard. At his hearse, led by Kálmán Rimanóczy, President of the Union of Industrialists of Transylvania, were present representatives from almost every industrial enterprise in Cluj. The director of the same organization, Sándor Böszörményi, held the eulogy, evoking the enormous merits of the deceased, expressing at the same time the sincere condolences of his collaborators.¹⁶ According to the newspaper *Ellenzék*, the funeral rites were performed by Chief Rabbi Mózes Weinberger. In the courtyard of the factory building, opposite the workers' houses, in front of the coffin, on behalf of the board of directors and the supervisory board spoke Kálmán P. Szentmártoni, director of the Unitarian College in Cluj; on behalf of factory management, director Dr. Zsigmond Gál; on behalf of the National Union of Industrialists, Dr. Sándor Böszörményi; on behalf of the women employees Ákosné Báza; on behalf of the repair workshop staff József Muschitz; on behalf of the clerks Géza Venczel; on behalf of the Corps of Engineers chief engineer Miklós Jámbo; on behalf of the laborers Lajos Ábrahám; on behalf of the Bástya (Bastion) Sports Association director Dr. Károly Jászai; and later Izsó Diamant (another key figure of the industrial life of the region and also a collector of fine arts who was killed in 1944 in Budapest during the German occupation and the terror regime of the Arrow Cross Party) gave commemorative readings and a eulogy.¹⁷ Dr. Mózes Farkas rests in the old Orthodox Jewish Cemetery in Tordai Street, Cluj.

¹⁴ *Brassói Lapok*, 2 August 1940, no. 2.

¹⁵ His brother, József Farkas, died in 1942.

¹⁶ *Magyar Gyáripar*, 1941/9, no. 8.

¹⁷ *Ellenzék*, 21 August 1941, no. 8.

On November 15, 1941, the late Dr. Mózes Farkas revocation as a member of the board of directors and the cessation of his right to signature was recorded in the trade register.¹⁸

In October 1944, the Soviet Army entered Cluj, bringing with them the menace of radical changes.

IX. A SNAPSHOT OF THE COMPANY BEFORE NATIONALIZATION

Even before the moment of nationalization, we still have an overview of the shareholder structure. Mózes Farkas's eldest daughter, Gabriella, inherited no shares. His son, born out of wedlock, István, had 3,291 shares (2,05%), and his two remaining legitimate daughters, Zsófia and Hedvig, each had 10,359 shares (6,47%-6,47%). On the other hand, one of the daughters of József Farkas, Magda, had 1,366 shares (0,85%), while his other daughter, Edit, who lived in Paris, had 5,651 shares (3,53%). It is, however, not entirely clear how many of these shares were received from the estate of the deceased or through other means, such as being acquired through purchase or as a donation, etc. The Renner brothers had the same number of shares as in 1940 (Frigyes had 6,162, and Emil 5,076 shares). In the company's archives, there is an internal memo from October 1947, which contains a list of shareholders who would like to sell the shares they held. The names of the Renner brothers are also on this list. Interestingly the Soviet Union had come to hold 980 shares (0,61%), acquired as war compensation from German shareholders.

Mózes Farkas's heirs no longer had any role to play in running the company. However, Magda Farkas was the last member of the Farkas family to be on the board of directors before the company's nationalization. The fate of Magda Farkas, niece of Mózes Farkas, exemplifies the ravages of the new "Communist" order that took over Transylvania after the Second World War. Magda Farkas's husband was the Communist politician Sándor Jakab (Alexandru Iacob),¹⁹ who worked as a deputy of the finance minister Vasile Luca.²⁰ Along with Luca, a victim of a communist purge and show-trial, Jakab was also arrested and convicted. According to Imre Tóth (1921–2010), a former communist activist, mathematician, and university professor, Sándor Jakab

"had made many enemies in the highest circles, everyone hated him to the same measure, everyone, ministers and members of the Party's Political Bureau, because he criticized them in front of everyone, without hesitation. He called them stupid, incompetent, good for nothing. He considered himself a reformist Communist, and he certainly was one. When they proved it, a general joy erupted: finally, this unbearable character disappeared from the landscape. [...] Jakab survived, but they tortured

18 *Központi Értesítő*, 1942/1, no. 36.

19 In 1937, Magda married Dr. Endre Klein, an attorney-at-law. Witness to the marriage was Mózes Farkas. Sándor Jakab was the second husband of Magda Farkas. Magda Farkas survived the Holocaust by going into hiding in the countryside.

20 An ethnic Hungarian from Transylvania, his original name being László Luka (1898–1963). He died in prison.

this man more than anyone else. He remained in solitary confinement in a cell for 12 years. He did not know that Stalin was dead; they were still playing with him. [...] In the end, he was already so weak that he could move only on all fours, leaning on his elbows, and so sucked that swill up from the bowl, like a dog. He did not go insane, but he was not far from it either.”²¹

The treacherous logic of the Soviet-type political system creates situations in which people loyal to the regime are also persecuted due to various internal struggles. In this context, however, we are interested in his (Jakab's) wife's fate. According to Imre Tóth,

“Magda Farkas was the gentlest, most delicate, and most adorable being in the world. She was the daughter of the owner of the Dermata shoe factory.”²² She was wealthy. She had a magnificent, modern four-story building in Cluj, on the Majális Street. [...] Magda was also arrested along with Iacob. She went insane during the investigation. She was beyond cure. Her older sister, who lived in Paris, managed to take her to a closed asylum in Israel.”²³

X. NATIONALIZATION

The great achievement of Mózes Farkas's life, the Dermata factory, was nationalized under Law no. 119/1948 for the nationalization of industrial, banking, insurance, mining, and transport enterprises. It was maintained in operation as a Soviet-type state-owned enterprise.²⁴

The Soviet-type nationalization is a specific process directed against the so-called exploiting social class, the bourgeoisie, whose assets must be taken by the state to create the desired ideal society. It is a way of ownership transfer based on the unilateral decision of the state. In this context, companies' private ownership must be replaced by state ownership through a takeover called nationalization. According to this concept, after the economy's nationalization, the state will operate a planned economy in its quality of sole actor directing the economic processes. The purpose of nationalization is to achieve a socialist economic order, abolish exploitation, and eradicate the exploiting classes. The Communist Party before 1948 had as its principal goal the

21 Sándor Jakab (1913–1997) emigrated to Sweden in the 1980s and died there. For details see Imre Tóth: *În viață sunt lucruri care nu se fac. Și care totuși se fac... Péter Várdy în dialog cu Imre Tóth*, Humanitas, București, 2014.

22 József Farkas.

23 Tóth (2014).

24 For details, Emőd Veress: *Towards a Legal Theory of Nationalization. Controversies of Company Law History in Central and Eastern Europe*, *Romanian Journal of Comparative Law*, 2014/1, p. 185–201.; Emőd Veress (2022): *Nationalization, Collectivization, Reprivatization and Privatization in East Central Europe: Arguments for a General Theory*, in Pál Sárý (ed.), *Lectures on East Central European Legal History*, Central European Academic Publishing, Miskolc, p. 241–269.

acquisition of power. However, once power was fully seized, they started to put their program into practice.

In the first months of 1948, the first Soviet-type constitution of Romania was adopted. According to its texts, the Romanian People's Republic was founded by the people's struggle, led by the working class against fascism, reaction, and imperialism.²⁵ This constitution created the legal basis of nationalization. Article 11 from the new constitution stated that "when the general interest requires, means of production, banks and insurance companies owned by private individuals or legal entities may become State property, namely property of the people, subject to the conditions provided by law." According to the 1948 Constitution, work is the underlying factor of the State's economic life²⁶ (in contrast with capital or property in general). Labor was the duty of every citizen.

The state adopted the main regulation on nationalization, Law no. 119/1948, with astonishing swiftness. In just one morning, June 11, 1948, this law was adopted by the Romanian Workers Party Central Committee, the Government, and the Grand National Assembly. The party newspaper, *Scântea* (The Spark), stated that "the nationalized enterprises belong to the state, the state belongs to the working people; therefore, the factories belong to the working people."²⁷ As a result of the law, the Romanian state immediately nationalized 8,894 enterprises, from which 3,600 were of local interest. Our subject company, still called *Dermata* at that time, was between the nationalized companies of great importance: of national interest.

Soviet-type nationalization is fundamentally different from acquiring property through the means of private law, for example, through a contract of sale, exchange contract, or even a donation contract. A contractual relationship is based on the principles of equality between the contracting parties, so any transfer of property is not possible without mutual consent, for example, of the seller and the buyer. The consent of the former owner is indispensable for a valid formation of such a contract. These means of private law had only a very subsidiary and limited role in creating the new social order based on state ownership. There are some cases when the state acquired the property through donations, but the grantor's free will is more than questionable in these cases.

Also, it is fundamentally different from expropriation (also called the eminent domain) on account of public utility. Article 10 of the 1948 Constitution envisaged a just compensation in case of expropriation because of public utility. Article 11 on nationalization does not impose such a rule. So, there was no constitutional requirement to grant compensation in case of nationalization, and in fact, compensation was not granted. Compensation would have a preservation effect on the exploiting class. Just compensation is a measure that would lead to a return to capitalism, a revival of capitalism.

Nationalization also meant a radical break from the past. Not shares were nationalized, but instead, the means of production themselves. This solution is based on

²⁵ Article 2 of the 1948 Constitution.

²⁶ Article 12 of the 1948 Constitution.

²⁷ *Scântea*, 19th June 1948, no. 1149.

Marxist terminology, and it refers to productive (value-producing) assets. This text of the fundamental law encompassed all immovable or movable properties used directly or indirectly as a means of production. Thereby a breach occurred in the company's legal personality, which ceased to exist without a successor. The new legal entity, the new organizational form, was practically integrated into the state administrative apparatus as a *sui generis* structure of the command economy. The former company's creditors could no longer formulate claims against the newly formed entity, and even mortgages were erased as a consequence of nationalization.

Dermata was nationalized as an enterprise producing various chemicals (an absurd distortion of reality specific to, and emblematic of, the Soviet-type dictatorship), according to Annex 18 of Law no. 119/1948. Consequently, the Farkas family, and the efforts of Mózes Farkas, faded from its history. That history continues, however, even after 1948. It shall form the subject-matter of a further study.

RECENZII

REVIEWS

History, Theory and Practice of Hungarian Diplomacy: Hungary's New Diplomatic Lexicon Has Been Published

**[Istoria, teoria și practica diplomației maghiare:
a fost publicat noul lexicon diplomatic al Ungariei]**

ENDRE DOMANICZKY

Senior Researcher, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law (Budapest, Hungary)
E-mail: edomaniczky@gmail.com

After almost five years of preparatory work, the New Diplomatic Lexicon¹ has been published in Hungary, providing comprehensive information on the practice and theory of Hungarian diplomacy, as well as—through the biographies of the most important Hungarian diplomats—on the history of Hungarian diplomacy. The book has been produced with the support of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs and Trade, but within the framework of scientific collaboration with universities. Written by roughly a hundred theoretical and practical experts, the more than 2,000 articles are worded in plain language, so that they can be enjoyed not only by professionals but also by interested laypersons and, since international (diplomatic) relations are taught at several Hungarian universities, by students. The New Diplomatic Lexicon is therefore primarily intended to be a professional guide for those interested in diplomacy, making the complexity of the field more transparent and the often mysterious foreign affairs news easier to understand.

Almost all of the fourteen chapters² of the two-volume book also contain articles related to legal history, but most of them are placed in the section on Hungarian national policy and in various country guides; the latter contain a brief presentation of each country that has diplomatic relations with Hungary (193 states at the time of

1 Iván Bába, János Sáringer (ed.) (2021): *Új Diplomáciai Lexikon I–II. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*, Kairosz Kiadó, Budapest.

2 The chapters of the Lexicon are: Diplomatic Relations; International Law, International Organisations; Foreign Affairs' Administration; Consular Relations and Administration; Protocol; Minority Protection and National Policy; European Union; Security Policy; International Economic Relations; Cultural Diplomacy; International Sports Relations; Hungary's Diplomatic Relations (Country Profiles); Foreign Ministers of Hungary; Hungarian Diplomats' Biographies.

publication). The biographies of Hungarian diplomats contain many additions of legal historical relevance, even if there are still further opportunities in the development of this chapter. In recent decades, Hungarian historiography has elaborated the biographies of numerous medieval and modern Hungarian diplomats, starting with István Brodarics, Chancellor of Hungary (later the bishop of Pécs) who can be considered the first Hungarian “foreign minister”, who entered the service of King John I. (John Zápolya) after the Battle of Mohács in 1526.³ Although the birth of the independent Hungarian Ministry of Foreign Affairs is traditionally counted from 1918, it is worth recalling that both Francis Rákóczi II.,⁴ Prince of Transylvania and the Hungarian governments of 1848/49⁵ were able to hire excellent diplomats whose biographies—either in the form of lexicon entries or as an independent biographical series—would be important to be made known to a wider readership.

Finally, it is necessary to speak about the importance of the New Diplomatic Lexicon in the history of Hungarian diplomacy. Although diplomatic articles were also included in Hungarian lexicons published in the 19th century, the first handbook dealing with Hungarian foreign affairs in its entirety was published only in 1947.⁶ Since its compilers included several experienced diplomats, it became a volume with a practical aspect. However, after the communist takeover in 1948, work began on a new lexicon in line with the new political direction, which was prepared by a team of authors consisting mainly of theoretical experts. Its first edition in 1959 was later revised and remained in use until the 2000s. It is therefore undisputed that there was a need to prepare a lexicon containing fresh data and taking into account both theoretical and practical aspects, which has now finally been met. However, the work cannot stop here. The next task would be to translate the book into as many foreign languages as possible, as well as to present it in professional communities – by definition at universities and in diplomatic circles. On the one hand—and this could specifically strengthen relations with neighbouring countries—in order to ensure professional discussion and joint exchange of ideas, and on the other hand to develop new forms of practical cooperation. The New Diplomatic Lexicon may be excellently suited for both purposes in bilateral relations in the areas of law it covers: international law and legal history.

3 Péter Kasza (2019): *Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe*, Kronosz Kiadó, Pécs. For a review, see Endre Domaniczky: Szapolyai János király magyar diplomatája. Brodarics István új életrajzáról, *Jogtörténeti Szemle*, 2019/2, p. 79–81. It is also worth mentioning here the new biography of György Fráter, in which the author draws a portrait of the diplomat in addition to the politician: Teréz Oborni (2017): *Az ördögös Barát. Fráter György (1482-1551)*, Kronosz Kiadó, Pécs. For its review, see Endre Domaniczky: Fráter György új életrajza (Oborni Teréz könyvéről), *Jogtörténeti Szemle*, 2018/17, p. 105–106.

4 For examples, see Béla Köpeczi (1996): *Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája*, Akadémiai Kiadó, Budapest.; Béla Köpeczi (2000): *Egy cselszövő diplomata, Klement János Mihály, 1689-1720*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

5 As an example, see Miklós Losonci (2001): *Teleki Pál sorsa és küldetése*, TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület, Budapest.

6 See Anikó Bucsi: A Diplomáciai Lexikon 2018-as (első) kiadásáról, *Külügyi Műhely*, 2021/3(2), p. 249–254.

“The Issue of Minorities is an Issue of People.” Review of the Volume Transylvanian Stories: the Twentieth Century Told¹

[„Problema minorităților este o problemă a oamenilor.” Recenzie despre volumul Povești transilvănene: secolul al XX-lea povestit]

VERONIKA LEHOTAY

Associate Professor,
University of Miskolc, Faculty of Law
Department of Legal History
E-mail: joglehot@uni-miskolc.hu

A vision of future cannot be depicted without understanding the past, explains the editor Emőd Veress in the foreword to the book, which he primarily recommends to law students.² How can the past be explored? What sources can be of assistance in understanding the past? How could law and history be interlinked? How can the past help, and can the past help us create a vision of the future? These questions (also) arise in the reader’s mind when he or she picks up this book of more than 500 pages, lavishly illustrated with contemporary photographs.

This work is not a mere history volume, as the editor already raises some questions in its first section: what happened to them? What could have been done better? What conclusions should be drawn for the future? The answers are left to those who remember (and to the reader).

The book builds upon a particularly rich *resource base* of memoirs, interviews, diaries, recollections and photographs. These resources are—as Emőd Veress himself points out—subjective sources. The question arises whether an objective image could be built from these references. These materials are complemented by legal-historical documents (Romania’s secret treaty of 1916 with the Entente powers, the Romanian Constitution of 1952) and excerpts from the contemporary press (Korunk, the Transylvanian Hungarian News Agency etc.).

The volume takes its starting point along four fault lines in the 20th century fate of Hungarians in Transylvania: the first is the period of integration into Romania between

1 Emőd Veress (2021): *Erdélyi történetek. Az elmesélt huszadik század*, Forum Iuris Publishing, Kolozsvár.

2 Veress (2021): p. 16.

1918 and 1944, when Transylvanian minorities were nominally protected by a Minority Treaty, a period, which was traumatic and openly discriminatory. The second period is the partition of Transylvania after the Second Vienna Award between 1940 and 1944, followed by the period of Soviet-type dictatorship between 1945 and 1989. Finally, the fourth period, characterised by feigned compromise, apathy and obscurity after 1990, which still determines the fate of the Hungarians in Transylvania.

What does it mean to be a minority? What are the consequences of state “headwinds”? As István Bibó put it,

“[t]he state power—unless it is explicitly based on racial supremacy—embraces its citizens of other languages with constant enthusiastic declarations, but at the same time, if a member of the minority displays even a hint of attachment to his native language and people, he becomes a suspect and is treated as a suspect. This in turn makes the position of the minority population controversial and estranged, even if it is a historical minority, and even more so if it is a freshly adopted minority.”³

In addition to the preface, the volume is divided into six major chapters according to chronology. Each period (Precedents, 1918–1940; 1940–1944; 1945–1965; 1965–1990; 1989–) is presented with the assistance of photographs, quotations, and contemporary documents, without any additional commentary.

In the chapter entitled “*Precedents*”, which consists of only a few pages, we read excerpts from the secret treaty of 1916 between Romania and the Entente powers, along with reflections by Károly Kós, Albert Apponyi and Endre Ady. As Ady expressed:

“[...]I declare that Transylvania has two separate souls, and that the menacing, brutal, but nevertheless not impossible map changes would tear two twin children, the Hungarian and the Romanian, from two breasts of the same mother.”⁴

In contrast to the poet’s desperate, sad lines, we can read the politician Albert Apponyi’s logical, fact-based argument against the harshness of the peace terms.

In the extensive section on the *period between 1918 and 1940*, the reader is introduced to a wide range of perspectives. How was the period, and its events perceived, for example, by writers (Erő Ligeti, László Bányai, János Kemény, László Németh, Zsuzsa Thury); a zoologist-politician (István Apáthy); a publicist (Miklós Krenner); a housemaid (Amália Botos); an actor (Rózsa Ignác); an architect (Károly Kós), several lawyers (Árpád Paál, József Venczel); a bishop of the Reformed Protestant Church (Sándor Makkai) or a painter (Z. Emil Vásárhelyi)? The documents depict a diverse picture of Transylvanian society of the time and the situation of the Hungarian ethnicity within it. The descriptions of Andor Borbély and Endre Fall reveal that it was almost impossible for Hungarians to enter into legal professions in Transylvania in the mid-1930s:

3 Veress (2021): p. 8.

4 Veress (2021): p. 20.

“[i]n the adjacent county of Torda-Aranyos, the proportion of Hungarian lawyers is less than 5 per cent, while the population of the villages of Aranyosszék is still purely Hungarian.”⁵

Again, Andor Borbély and Endre Fall provide reports about a failed language exam in 1934, during which a Hungarian teacher had to provide an account of the difference between the constitutional rights of the majority and the minority.⁶ The subjective documents, based on micro-history, also reveal the restrictive and discriminatory legislation of the period. The poet Sándor Reményik’s letter to Lajos Áprily allows us insight into the operation of censorship:

“[y]esterday the censor informed us that he had no time to go through everything in detail, but if the words Transylvania or Transylvanian appeared in the newspaper even once, he would have us all court-martialled. How good it is that you wrote ‘A single Transylvanian heroic poem...’, a long time ago, without any compulsion. [...] We now use this traditional, patinaed, ancient word—even if it sounds awkward—until it becomes prohibited too.”⁷

Imre Mikó, a lawyer, reports on a law passed in 1936 which stipulated that the Hungarian language could only be used in the minutes of village councils, but that these had to be translated into Romanian. The law was protested against not only in Parliament, but also before the League of Nations, which eventually led the government to amend the proposal.⁸ Also Imre Mikó reported on the legislative decree that ordered the dissolution of political parties and associations. However, the members of the Hungarian Party continued to represent the Hungarian community as private individuals at Sepsiszentgyörgy, despite legal provisions.⁹

“Those who could, wanted to live in Hungary.”¹⁰ Although the following period was short (1940–1944), it was all the more eventful and tragic for Hungarians in Transylvania.

“It was then that the outcome of the Vienna Award was announced, [...] It was then that we learnt that we became separated from our child, as we, the people of Bethlen, could return to Hungary, while our daughter and her husband departed by car immediately after lunch for Mezőpagocsa, in southern Transylvania, a stone’s throw from the border, but still on the other side”,

recalled Béla Bethlen, reflecting on the Vienna Award of 30 August 1940, which coincided with her daughter’s wedding.¹¹ Following the reintegration, the question of legalisation and unity of rights was to be resolved, and the question of nationality was put in a different perspective. The writings of Imre Mikó, the lawyer, give a detailed

5 Veress (2021): p. 55.

6 Veress (2021): p. 61.

7 Veress (2021): pp. 115–116.

8 Veress (2021): p. 124.

9 Veress (2021): p. 141.

10 Veress (2021): p. 160.

11 Veress (2021): p. 152.

account of the latter. Memoirs and reminiscences also illustrate the effects of the war, the bombings, the deportations and the rapes.

*"'Why didn't you flee?', I asked him accusingly. 'Because there was nowhere else to go,' replied Benő Karácsony [...] Benő Karácsony turned into smoke, and smoke dissipates and disappears without a trace."*¹²

The fate of the Transylvanian Jewry is described by Pál Réz, Eva Heyman, Áron Márton and László Salamon.

*"Crises became a perpetual issue."*¹³ This is how the farmer Julianna Simonné Deák wrote about the period between 1945 and 1965. 1945 started with the hope of a new beginning, but sadly the official regulations defined the characteristics of the new era soon enough (the Nationality Statute of 1945; the Romanian Constitution of 1952). Collectivisation was quickly initiated, which, according to the memoirs, resulted in countless deportations, tragedies, imprisonments, and the interruption of careers and lives. Dr. József Zsigmond, a medical doctor, was given a choice by his former teacher: he either recruited his father into the collective or his hospital practice would be immediately suspended. We also read several shocking recollections of imprisonments: this is how the university professor, mathematician and communist activist Imre Tóth recalled the imprisonment of Sándor Jakab, deputy Minister of Finance:

*"[f]or 12 years he was imprisoned alone in his cell. He didn't know that Stalin was dead, they continued to play with him. [...] Later on he got mixed up with others in his cell, including his own prosecutor, by the way. Otherwise, it was a common procedure: convict and prosecutor in the same cell. It was then that he started to feel a bit better. Around 1965 he was released on amnesty."*¹⁴

The lines of the writer István Lakatos reveal the story of the imprisonment and torture of Bishop Áron Márton and several Hungarian leaders (including Dr. Pál Szász, Gyárfás Kurkó, Dr. József Venczel, Count Ádám Teleki).

*"Now, the commander says, let's set it on fire, but I hope you know your poems by heart, because it's very nice. In the meantime, the poem was consumed by flames."*¹⁵

The book also includes accounts about the period by Ádám Bodor, Sándor Kányádi, László Király, János Demeter, the Reformed Protestant bishop Kálmán Csiha, Baron István Bánffy, the teacher József Kun and the sociologist Endre Roth.

12 Veress (2021): p. 191.

13 Veress (2021): p. 265.

14 Veress (2021): p. 279.

15 Veress (2021): p. 345.

The second half of the 1960s saw the beginnings of a certain relief from the misery of the earlier years, however, the period between 1965 and 1990, the last period covered in the volume, was plagued by new hardships. As sociologist Endre Roth explains,

“[...] the last two decades of the regime were a period of stagnation, then of gradual decline, of perpetual crisis, without a period of improvement or reprieve.”¹⁶

One of the defining legal restrictions of the period was the absolute prohibition of abortion. The poet Zsófia Balla describes the practical “implementation” of this provision through her own fate:

“[m]y doctor also threatened me with prosecution if I were to have a miscarriage due to my clumsiness. At the time of my premature delivery, my uterus was already half ruptured by the time I was operated on. They were unable to save the seven-month-old baby. I was never able to carry a child to term again.”¹⁷

The interrogations and wiretaps, the allegations, the operation of the Securitate are recalled by Sándor Kányádi, Sándor Csoóri, Cs. Éva Gyimesi among others. As the recollections point out, food shortages, the preplanned rolling blackouts and lack of heating in the 1980s, and the system of pervasive rationing, including for basic foods and petrol were decisive issues.

“Ceausescu ignored the needs of his own people for a normal life. He managed to build a society of general misery.”¹⁸

The final part of the book revisits the period after 1989. The last month of the year was decisive: “[...] *the implosion and collapse of the state party*”¹⁹ took place. This is followed by descriptions of protest demonstrations, riots, strikes and the anti-Hungarian pogrom at Marosvásárhely. The book concludes with pessimistic thoughts by the writer Ádám Bodor:

“[t]oday, this would sound like a mere illusion: that this region, as we dreamed of it, might one day really become a land of relative tolerance and peace...”²⁰

16 Veress (2021): p. 396.

17 Veress (2021): p. 404.

18 Roth Endre *apud*. Veress (2021): p. 482.

19 Roth Endre *apud*. Veress (2021): p. 512.

20 Veress (2021): p. 526.

In the spring of 2022, I had the opportunity to participate in a theatre reading based on the book at the „Sapientia” Hungarian University of Transylvania (Cluj-Napoca), where law students recalled human destinies in the light of the legislation. It was a very special experience and a proof that fates, law and history are very closely connected. We can agree with the idea of Emőd Veress that subjective experiences, memories and recollections ultimately form an objective whole. The reader is thus presented with a complete, detailed and data-rich image of 20th Century Transylvania in a readable, enjoyable style, with sophisticated, contemporary illustrations, documents and legal-historical sources. For all these reasons, I heartily recommend *Transylvanian Stories* to the attention of everyone.

Pentru autori

Instrucțiuni

- Revista Română de Istoria Dreptului este o publicație destinată publicării cercetărilor originale din domeniul istoriei dreptului. Revista vizează toate perioadele istorice, toate domeniile juridice și toate regiunile geografice, dar pune un accent deosebit pe istoria dreptului din Europa Centrală și Europa de Est.
- Pentru a propune un articol spre publicare vă rugăm să utilizați sistemul informatic pus la dispoziția autorilor pe această pagină web (necesită înregistrare ca utilizator) sau puteți trimite articolul direct prin e-mail, în format Word (.doc, .docx).
- RRID acceptă articole scrise în limba română și în limba engleză.
- Prin trimiterea unui articol spre publicare către RRID declarați că textul este unul original, care nu a fost încă publicat sau acceptat pentru publicare de către alte publicații; că articolul este pregătit în mod individual de către autor(i); că toate sursele utilizate sunt citate în mod corespunzător; că toate citatele sunt exacte și marcate corespunzător; că sunteți de acord cu verificarea originalității textului de către echipa editorială prin utilizarea unui software specializat, dezvoltat în acest scop.
- Toate articolele sunt publicate sub o licență CC BY-ND.
- RRID nu percepe nicio taxă pentru trimiterea sau publicarea articolelor.
- Limita de caractere pentru articole este de cel mult 50 000 de caractere cu spații, respectiv cel mult 15 000 de caractere cu spații pentru recenzii de cărți.

Principii etice

- RRID sprijină și urmează liniile directoare ale Comitetului pentru Etica Publicației (COPE).

Termene

- Termenul de trimitere a articolelor sau recenziilor destinate publicării este data de **15 mai** a fiecărui an. Revista este publicată în luna octombrie a aceluiași an.

Evaluare (peer review)

- Fiecare manuscris este supus unei verificări prealabile. Articolele care sunt primite în următoarea etapă de verificare editorială vor fi supuse unei evaluări anonime. Autorii vor fi de regulă informați cu privire la rezultat (acceptat, respins, acceptat sub condiția efectuării unor modificări) în termen de două luni.

Editare

- Acceptăm doar materialele care sunt gata de publicare. Toate materialele acceptate pentru publicare sunt supuse unui proces de editare și de tehnoredactare. Editorii își rezervă dreptul de a modifica limbajul și conținutul lucrării, după o consultare prealabilă cu autorul, atunci când este cazul. Autorul va primi o versiune a articolului în format .pdf înainte de publicare în scop de verificare și acordare a autorizației finale („bunul de tipar”). La acel moment doar modificările minore vor mai putea fi integrate în articol.

Rezumat și cuvinte cheie

- Toate materialele trebuie să includă un rezumat de maxim 1700 de caractere, inclusiv spațiile și 5–7 cuvinte cheie. Rezumatul și cuvintele sunt necesare atât în limba română, cât și în limba engleză.

Titluri și subtitluri

- Vă rugăm să numerotați titlurile cu cifre romane (I, II, III, IV etc.), iar subtitlurile cu cifre arabe (1.2, 3, 4 etc.). Numerotarea subtitlurilor reîncepe de la 1 după fiecare titlu. Subtitlurile sunt permise până la al doilea ordin (1.1, 1.2 etc.).

Citări

- Folosiți ghilimele („...”) pentru citatele literale și ghilimele franțuzești («...») pentru a marca un citat în citat. În citate, se indică omisiunea cu [...].
- Vă rugăm să utilizați note de subsol, notele de final nu sunt acceptate. Numărul notei trebuie să vină după punctuație.
- Citați monografiile după cum urmează:
- Liviu P. Marcu (1997): *Istoria dreptului românesc*, Lumina Lex, București, p. 171.
- În continuare în format prescurtat: Marcu (1997): p. 173.
- Citați volumele editate după cum urmează:
- Nicolae Popa (2019): Structura dreptului, în Ștefan Deaconu, Elena Simina Tănăsescu (ed.), *In honorem Ioan Muraru. Despre Constituție în mileniul III*, Hamangiu, București, p. 299.
- În continuare în format prescurtat: Popa (2019): p. 301.
- Citați articolele din reviste de specialitate după cum urmează:
- Ioan Leș: Câteva reflecții asupra reformelor judiciare din Franța, Italia și Spania, *Dreptul*, 9/2020, pp. 11–29, p. 17.
- În continuare în format prescurtat: : Leș (2020): p. 19.
- Mai multe publicații ale aceluiași autor din același an vor fi individualizate prin utilizarea de litere mici după data publicării:
- Marcu (2017a)...
- Marcu (2017b)...
- Vă rugăm să nu folosiți Ibidem sau Idem și abrevierile acestora în notele de subsol.

Distingeți una de cealaltă

- Cratima (-).
- Linia de pauză (–) se folosește în interiorul propoziției sau al frazei, pentru a delimita cuvintele și construcțiile intercalate sau apozitiile explicative (de exemplu: Convenția Națională din Franța – creată în 1789 – a condamnat la moarte chiar și un câine).
- Linia de pauză trebuie folosită pentru a indica perioade de timp sau intervale de numere (de exemplu: paginile 112–169 sau anii 1848–1849).
- În limba română nu se folosește semnul ortografic numit em dash (—).

Evidențiere

- Vă rugăm ca la evidențierea unor părți din text să folosiți exclusiv *litere cursive* (*italic*) și nu sublinierea sau îngroșate (aldine, bold).

For authors

Submission guidelines

- RJLH is a forum for legal historians, including all historical periods, fields of law and regions, but with a special focus on Central European and Eastern European legal history.
- To submit an article, please use the system provided by this site, or alternatively, you can send your article by email.
- RJLH accepts articles written in English and Romanian.
- By submitting an article to RJLH, you declare and accept that the text has not already been published or accepted for publication elsewhere; that the article is prepared independently; that all sources used are properly cited; all quotations are appropriately indicated; that your consent to an originality check by the editorial team using software developed for this purpose.
- All articles are published under a CC BY-ND license.
- RJLH collects neither article submission charges or article processing charges: authors incur no fees for the submission or processing of their work.
- Character limits for contributions: 50 000 characters with spaces for articles, 15 000 characters including spaces for book reviews.

Ethics

- RJLH endorses and follows the guidelines of the *Committee on Publication Ethics* (COPE).

Submission deadline

- The submission deadline is **15 May** each year. The journal is published in October of the same year.

Peer review

- Every manuscript undergoes a pre-check regarding its general suitability. Those that make it into the following evaluation round will be submitted for anonymous peer review. Authors will usually be informed of the result (accepted, rejected, revise and resubmit) within two months.

Editing

- We accept only contributions that are ready for publication. All submissions accepted for publication undergo our editing process. The editors reserve the right to amend the language and the content of the work, in consultation with the author when appropriate. The author will receive a galley proof of the piece as a PDF file prior to publication, at which point only minor changes can still be integrated. No major changes will be possible once the text has been initially typeset.

Abstracts and keywords

- All articles must include an abstract in English not exceeding 1700 characters including spaces, and 5–7 keywords.

Titles and subtitles

- Please use titles with Roman numerals (I, II, III, IV etc.), and subtitles with Arabic numerals (1, 2, 3, 4 etc.). The numbering of subtitles restarts at 1 in each title. Subheadings up to the second order (1.1, 1.2 etc.) are admissible.

Citation

- Use typographic (curly) double quotation marks (“...”) for literal quotations and typographic single quotation marks (‘...’) for quotations within quotations. In quotations, indicate omissions as follows: [...].
- Please use footnotes, endnotes are not accepted. Footnote signals should come after punctuation. The footnote signal comes before the dash (–).
- Cite monographs as follows:
- Douglas Morris (2020): *Legal Sabotage. Ernst Fraenkel in Hitler's Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 171.
- Second occurrence: Morris (2020): p. 184.
- Cite edited books as follows:
- Marina Gazzini (2020): Guilds and Mutual Support in Medieval Italy, in Phillip Hellwege (ed.): *Professional Guilds and the History of Insurance – A Comparative Analysis*, Duncker & Humblot, Berlin, p. 167.
- Second occurrence: Gazzini (2020): p. 168.
- Cite articles as follows:
- Emőd Veress: Post-Communist Restitution of the Nationalized Reformed and Roman Catholic Church Property in Romania, *Acta Universitatis Sapientiae. Legal Studies*, 1/2018, pp. 109–121, p. 111.
- Second occurrence: Veress (2018): p. 117.
- Multiple publications by the same author from the same year are designated with lower-case letters after the publication date:
- Morris (2020a)...
- Morris (2020b)...
- Please don't use Ibidem or Idem and their abbreviation in the footnotes.

Distinguish one from the other

- The hyphen (-) is used to join words or parts of words. (for example: self-restraint, book-loving).
- The en dash (–) is used to indicate spans of time or ranges of numbers (for example: pages 112–169 or the 1848–1849 school year).
- The em dash (—) is used to set off parenthetical information (for example: The Treaty of Paris of 1856—which brought an end to the Crimean War—is presented objectively in all of the works mentioned).

Emphasise

- Please emphasise any text with *italics*, not bold or underlined.